

Obraz Białegostoku
w dokumentach archiwalnych

Marek Kietliński

**Obraz Białegostoku
w dokumentach archiwalnych**

katalog wystawy

Białystok 2018

Projekt okładki: Cezary Korzeniecki

Redakcja techniczna, skład: Ewa Frymus-Dąbrowska

Skany dokumentów ze zbiorów Archiwum Państwowego w Białymstoku

Zadanie sfinansowano z budżetu Miasta Białegostoku

Urząd Miejski w Białymstoku
ul. Słonimska 1, 15-950 Białystok
tel. 85 978 60 00, 85 741 43 24
e-mail: prezydent@um.bialystok.pl
www.bialystok.pl

ARCHIWUM PAŃSTWOWE
W BIAŁYMSTOKU

Archiwum Państwowe w Białymstoku
Adama Mickiewicza 101, 15-257 Białystok
tel. 85 743 56 03,
e-mail: sekretariat_ap@bialystok.ap.gov.pl
www.bialystok.ap.gov.pl

ISBN 978-83-7657-255-0

Mariusz Śliwowski
ul. Hetmańska 42, lok 207; 15-727 Białystok
tel. 602 766 304, 881 766 304
e-mail: prymat@biasoft.net, www.prymat.biasoft.net

Wstęp

Zamysł zorganizowania wystawy i napisania katalogu miał na celu zaprezentowania dziejów Białegostoku na podstawie dokumentów archiwalnych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Białymstoku. Mam nadzieję, iż udało mi się pokazać mechanizmy i kolejne etapy rozwoju miasta. W katalogu, który ma charakter popularyzatorski nie oceniałem wydarzeń, zrezygnowałem też z aparatu naukowego.

Katalog będzie dostępny w siedzibie Archiwum Państwowego w Białymstoku przy Rynku Kościuszki 4. oraz na stronach internetowych Archiwum i Urzędu Miejskiego w Białymstoku. Bardzo nam zależy na propagowaniu historii regionalnej wśród uczniów białostockich szkół, studentów wyższych uczelni i wszystkich zainteresowanych mieszkańców Białegostoku. Zadanie zostało sfinansowane z budżetu Miasta Białegostoku.

Marek Kietliński

1. Białystok w czasach Branickich

Białystok bez wątpienia jest jednym z ciekawszych polskich miast. Interesujące są jego początki. Pierwsza wzmianka o osadzie Białystok pochodzi z 1514 r. Jednak miejscowość o tej nazwie jest starsza, a jej początki sięgają 1450 r. i są związane z rodem Raczków. Wielu badaczy poszukiwało śladów wskazujących na okoliczności i czas nadania Białemustokowi praw miejskich. Najstarszy znany dokument wymieniający miasto Białystok związany jest z zamianą gruntów należących do Branickich i kościoła parafialnego. Jest on dwukrotnie datowany, na początku treści 27 sierpnia, a na końcu 30 sierpnia 1691 r. Kolejnym dokumentem wymieniającym miasto Białystok jest akt wystawiony przez Stefana Mikołaja Branickiego dla miejscowych Żydów z 11 lipca 1692 r. Jeszcze raz Białystok jako miasto odnotowano w spisie podatkowym sporządzonym przez miejscowego proboszcza ks. Jana Michała Głowińskiego 1 października 1692 r. Prusacy po zajęciu Białegostoku w 1795 r. byli zainteresowani statusem prawnym Białegostoku. Jednak władze miejskie nie były w stanie przedstawić dokumentu lub dowodów, że Białystok posiadał przywilej wydany przed 1749 r.

Miasto zaczęło rozwijać się za sprawą Stefana Mikołaja Branickiego, który zbudował pałac rezydencjalny i nadał osadzie układ urbanistyczny. Określił również warunki dla osadników, a przyszłych mieszczan. Odrębne dokumenty Branicki sformułował dla chrześcijan i dla wyznawców mojżeszowych, którym pozwolił na utworzenie własnej gminy wyznaniowej, posiadanie szkoły, szpitala i cmentarza. Wszystkim mieszkańcom określił wolności i obciążenia. Po nim dobra białostockie odziedziczył Jan Klemens Branicki, którego potomni uznali za jednego z największych dobroczyńców miasta, ale do tej pory nie wybudowali mu pomnika za jego zasługi. Dzięki jego staraniom 1 lutego 1749 r. król August III nadał Białemustokowi prawo magdeburskie określające funkcjonowanie miasta, które uzyskiwało przywileje królewskie na targi i jarmarki. Nadał również nowy herb (Białystok dostąpił tego zaszczytu jako jedno z nielicznych miast w Rzeczypospolitej), na który składał się znak herbowy Branickich – gryf z inicjałami Jana Klemensa Branickiego. Oryginał dokumentu zaginął. Jego wizerunek spotykany jest na kolejnym królewskim potwierdzeniu przywileju z dnia 19 listopada 1760 r. August III powtórzył wcześniejszy przywilej jednak rozszerzając go o sprawy rzemiosła. W tym dokumencie pośród tekstu wymalowany został herb miej-

ski. Gryf – pół orzeł – pół lew, jest biały (w opisie heraldycznym – srebrny), skierowany w prawo (dla patrzącego w lewo), z dziobem i przednimi łapami złotymi, ogon podwinięty w przód wychodzi pomiędzy tylnymi łapami, korona i monogram również złote. Gryf stoi na podłożu z zaznaczonym spadkiem, pokrytym nisko rosnącą roślinnością trawiasto-liściastą, barwy zielonej i wspiera się przednimi łapami na inicjałach JKB. Ponad Gryfem i inicjałami umieszczona została otwarta korona z pięcioma fleuronami. Całość umieszczona została na czerwonym tle, obwiedziona złotą obwódką tworzącą rokokowy kartusz. W otoku pieczęci znajduje się napis „Pieczęć miasta Białegostoku magdeburgska IKM YIOIPBKHHWK 1759”. Różnica pomiędzy użytym w herbie miejskim Gryfem a Gryfem, którym pieczętowali się Branickcy polega na tym, że Gryf Branickich nie stoi na gruncie lecz wyobrażony jest bez podstawy, z ogonem zadartym ku tyłowi, na tarczy herbowej oparta była korona otwarta z pięcioma fleuronami, z której wychylał się gryf z trąbą.

Białystok, będący stolicą posiadłości magnackiej i miastem w pełnym sensie prawno-ustrojowym, przeżywał rozkwit. Dobitym tego przykładem jest odbudowany po II wojnie światowej pałac, będący siedzibą Uniwersytetu Medycznego i wizytówką Białegostoku. Czynnikiem, który stopniowo podnosił również rangę Białegostoku było rosnące znaczenie powstałego w XVI wieku traktu wiodącego z Warszawy przez Węgrów, Brańsk i Białystok do Grodna i Wilna.

Białystok nie miał charakteru obronnego, granice miasta wytyczał drewniany parkan między murowanymi słupami, a wjazdu strzegło 6 bram miejskich, które dla bezpieczeństwa zamykano o zachodzie słońca, a otwierano o świcie. Białystok odznaczał się na tle innych miast polskich schludnością i czystością. Cudzoziemiec o nazwisku Busching nazwał miasteczko polskim Wersalem. W opinii wielu wysoko postawionych osób podróżujących w owym czasie po Europie Białystok był przedstawiany jako nowoczesny ośrodek, zbudowany zgodnie ze współczesnymi, racjonalnymi i oświeconymi sposobami gospodarowania. Przyczyniło się to do rozreklamowania miasta w Polsce i poza jej granicami (zwłaszcza w krajach niemieckich).

Kłęski, jakie dotykały Rzeczpospolitą w XVIII wieku nie ominęły również Białegostoku. Po poparciu przez J. K. Branickiego króla Augusta III stronnicy króla Stanisława Leszczyńskiego spustoszyli dobra hetmana, w tym także Białystok. 9 lipca 1769 r. doszło pod Olmontami do bitwy pomiędzy wojskami rosyjskimi dowodzonymi przez ks. Michała Golicyna i oddziałami konfederatów barskich dowodzonych przez Józefa Bierzyńskiego i Kazimierza Pułaskiego. Bitwa pozostała nierozstrzygnięta, a hetman Branicki odegrał raczej rolę rozjemcy. Przyniosło to dobry skutek, Białystok nie był splądrowany. Ranni byli leczeni w lazaretach naprędce zorganizowanych w Białymstoku.

Jan Klemens Branicki zmarł 6 października 1771 r. Sporządzony po jego śmierci *Inwentarz* jest cennym źródłem wiedzy na temat tego co po sobie zostawiał. Pod koniec XVIII wieku w Białymstoku było 46 budynków murowanych, 189 domów zamieszkałych przez chrześcijan i 168 przez Żydów. Część z tych budynków miała wymurowane ściany frontowe, a reszta była drewniana, znaczna część ulicy była wybrukowana. Funkcjonowały karczmy, działała poczta. Była parafia rzymskokatolicka, klasztor, parafia unicka, bożnica ze szkołą. Każde z wyznań miało swój cmentarz. Doroczny jarmark było organizowany w imieniny hetmana, czyli 24 czerwca. Co tydzień ludność spotykała się na targach. W Muzeum Historycznym przy ulicy Warszawskiej 37 na makiecie o wymiarach 5 m x 3,5 m prezentowany jest Białystok w okresie największego rozkwitu w II poł. XVIII w. Zamieszczono na niej większość elementów odczytanych z tych dokumentów, pozwalających na przedstawienie w miarę możliwie pełnego obrazu miasta i rezydencji Jana Klemensa Branickiego.

2. Białystok po III rozbiorze Rzeczypospolitej

W 1795 r. Białystok po III rozbiorze trafił w granice zaboru pruskiego. W tym czasie miasto liczyło 14 ulic, 474 gospodarstwa, 28 budynków urzędniczych i jeden dworski, trzy świątynie, wagę miejską, młyn wodny, wiatrak, 50 szynków, 15 browarów, 51 gorzelni i 65 studni. Zabudowę stanowiło 174 domy kryte dachówkami, 288 domów krytych gontami i 30 stodoł. Miasto zamieszkiwało ok 4 tys. mieszkańców, z czego blisko połowę stanowili Żydzi. Władze w Berlinie podjęły decyzję o umieszczeniu w mieście (po raz pierwszy w dziejach) ośrodka administracyjnego nowej prowincji. Utworzono tzw. Kamerę Wojny i Domen (zajmowała się m.in. sprawami administracyjnymi). Niezwykle cenna dokumentacja z tamtego okresu jest przechowywana w Archiwum Państwowym w Białymstoku. Powstała parafia ewangelicka. Białystok, jako największe miasto i stolica departamentu, był siedzibą najważniejszych urzędów pruskich. W mieście znajdował się Urząd Kameralny, sąd powiatowy, urząd celny i podatkowy, deputacja izby sanitarno-medycznej i komisja hipoteczna. Personel służby cywilnej liczył około 200 urzędników, co było znaczącym odsetkiem, biorąc pod uwagę ogólną liczbę mieszkańców miasta, wynoszącą wówczas ponad 3 tys. osób.

Za rządów pruskich Białystok rozwijał się bardzo dynamicznie, zarówno pod względem ekonomicznym, jak i społecznym. Świadczyć o tym mogą dane statystyczne. O ile w 1771 r. było w mieście 73 branż, to w 1799 r. liczba zawodów i zajęć wzrosła do 91. Do miasta zaczęli napływać urzędnicy, kupcy i rzemieślnicy. Na rozwój gospodarczy Białegostoku wpływał wzrost eksportu tanich produktów rolnych do Prus i importu stamtąd fabrykatów.

Zmieniło się podporządkowanie władz miejskich, wybieranych spośród mieszkańców i akceptowanych przez właścicieli miasta. Po 1795 r. burmistrz stał się urzędnikiem państwowym. Izabela Branicka walczyła z władzami pruskimi o swoje przywileje w mieście. Na pieczęci miejskiej nadal widniał Gryf Branickich (herb Białegostoku), chociaż już bez inicjałów Jana Klemensa Branickiego, które zastąpiły inicjały Izabeli Branickiej.

W dniu 1 marca 1802 r. podpisano kontrakt dzierżawy Białegostoku, umowę przedwstępną do późniejszej sprzedaży definitywnej, kończąc tym samym w mieście okres rządów Branickich. Kontrakt zawarto między „Izabelą z Książąt Poniatowskich Branicką, Hetmanową Wielką Koronną, miasta Białegostoku podług zapisu Panią dożywotnią, jako zadzierżawiającą, a Jego Królewskiej Mości Nowowschodniej Pruskiej Wojenno Ekonomiczną Kamerą w Białymstoku będącą, jako dzierżawiającą”. Ujęta w 26 paragrafów umowa głosiła, że wraz z jej podpisaniem Branicka wydzierżawiła władzom pruskim miasto Białystok z całym obwodem, ze wszystkimi jej dotychczasowymi własnościami, prawami, dochodami, dziedziczną jurysdykcją nad mieszkańcami, jak i przynależnymi podatkami etc. „Pani Krakowska” zachowała sobie prawo patronatu nad znajdującymi się w mieście świątyniami („katolickimi i greckimi”), szpitalem z kościołem związanym, kaplicą Św. Rocha i altarią Św. Magdaleny. Prawo własności do Pałacu, stawów i zwierzyńców, a także szeregu zabudowań, w których zamieszkiwała jej służba. Dodatkowo zachowała na własny użytek, położony w pobliżu Pałacu (okolice dzisiejszego Parku im. Księcia J. Poniatowskiego), młyn, z tym jednak zastrzeżeniem, że będzie ponosić koszty jego utrzymania i konserwacji, podobnie jak w przypadku grobli, mostów i zastawek spiętrzających wodę, do tegoż młyna przynależnych. Ponadto, co niezwykle ciekawe, rezerwowała sobie prawo sprowadzania na własne potrzeby wina i innych trunków alkoholowych, jak i warzenia piwa w miejscowym browarze bez żadnych z tym związanych opłat dodatkowych i akcyz. Zgodnie z zawartym porozumieniem Prusacy zobowiązali się natomiast do przestrzegania wszelkich praw mieszczan i obywateli miasta, a także do wpłacania w imieniu Branickiej do Kasy Krajowej określonej kwoty 26 207 złotych, co odpowiadało 4 367 talarów na rzecz kościołów, szpitala, władz miejskich

(z wyjątkiem uregulowania ewentualnych, ciężących na mieście i mieszczanach zaległościach skarbowych). Umowa, jak wynika z jej paragrafu 14, opiewała łącznie na sumę 42 tys. złotych polskich, co stanowiło równowartość 7 tys. talarów, wypłacanych Branickiej za każdy rok dzierżawy (wypłacanych w „grubej pruskiej kurant monecie”). Powyższe zobowiązanie miało być finansowane z Kasy Powiatowej Białostockiej, płatne do rąk własnych i „za kwitem” plenipotentowi Branickiej w dwóch równych ratach po 21 tys. zł (do 1 czerwca i 1 grudnia każdego roku). Kontrakt miał zacząć obowiązywać z dniem 1 czerwca 1803 r., z zastrzeżeniem, że nie jest zawierany na z góry określony czas, „ale wszem trwać ma do daj Boże jak najdłuższego życia Jej Wielmożnej Pani Jurysdatorki”. Kosztami administracyjnymi kontraktu, jak i opłatami jego wpisania do ksiąg hipotecznych obciążone zostały zgodnie obie strony, każda w połowie kwoty. Natomiast same zapisy przedmiotowej umowy, po ich uzgodnieniu i spisaniu, musiały jeszcze zostać zaaprobowane przez kancelarię królewską, a aprobata ta miała nastąpić nie później niż na pół roku przed objęciem dzierżawy miasta przez administrację pruską.

Z pieczołowitością opracowywany kontrakt nie obowiązywał dłużej niż miesiąc od jego spisania – w związku z czym właściwie nie miał w ogóle szans wejść w życie. 2 kwietnia 1802 r. Potoccy, będący faktycznymi właścicielami miasta, za zgodą Izabeli, sprzedali bowiem definitywnie Białystok władzom pruskim za sumę 270 970 talarów. Sprzedali po dość promocyjnej cenie (być może na rzecz poprawnych stosunków z Berlinem), gdyż dwa lata wcześniej całą ich fortunę w departamencie białostockim (a więc Białystok, Choroszcz i Tykocin z przyległościami) szacowano na kwotę 1 330 000 talarów, z czego sam Białystok jako stolica prowincji, stanowił poważny ułamek wartości.

Po tej transakcji rozpoczął się szybszy rozwój Białegostoku, gdyż Prusacy inwestowali pieniądze w różne inicjatywy miejskie. Jedną z ciekawszych było wydawanie drukiem białostockiej gazety z tekstami urzędowymi, ogłoszeniami drobnymi i rubryką towarzyską. Była to *Intelligenz Blatt. Gazeta Uwiadamiająca Pruss Nowowschodnich. Dla pożytecznej Wygody Publiczności*. Periodyk był wydawany w dwóch językach: polskim i niemieckim. Kilkadziesiąt numerów gazety znajduje się w zbiorach Archiwum Państwowego w Białymstoku. Białostocka drukarnia, protegowana przez władze pruskie, wyparła z rynku oficynę wydawniczą oo Bazylianów z Supraśla, których drukarnię prusacy poddali pod licytację w 1803 r. Miasto w czasach pruskich zaczęło przeistaczać się z rezydencji dworskiej w ośrodek administracyjny i wojskowy.

3. Białystok w Imperium Rosyjskim

W 1807 r. wielka polityka wkroczyła w życie miasta. Po klęsce Prus w wojnie z Francją i na mocy ustaleń traktatu w Tylży Białystok został włączony do Cesarstwa Rosyjskiego. Powstał Obwód Białostocki. Wielkorządcą obwodu mianowano senatora Ignacego Thielsa, mającego niemieckie korzenie. Jego zastępcą został Michał hr. Starzeński, syn zaufanego doradcy Jana Klemensa Branickiego. Rozpoczęło się powolne przejmowanie administracji. Izabela Branicka dość ciężko znosiła te zmiany. Po pokoju w Tylży chciała zamknąć pałacową bramę na kilka spustów, aby nie wpuścić senatora Ignacego Thielsa do Białegostoku.

Obwód Białostocki obejmował 9 tys. km² powierzchni i ok 190 tysięcy mieszkańców. Obwód podzielono na cztery powiaty: białostocki, bielski, drohicki, sokólski i miał status gubernialny. Następował okres powolnego przejmowania władzy od Prusaków, z których duża część pozostała na swoich funkcjach. Na zmianie władzy duże korzyści odniosła szlachta, której Rosjanie nadali znaczące prawa. W Białymstoku wprowadzili zmianę w kadencyjności samorządu, który miał być wybierany na trzy lata. Połowa rady miejskiej i magistratu miała być wyznania mojżeszowego. Pierwszym naczelnikiem miasta został Krzysztof Teske, do dyspozycji miał dwóch starostów i czterech radnych. Przedstawicielem rządu był policmajster z prawem kontrolowania władz miejskich. Przysięga na wierność Aleksandrowi I odbyła się w Białymstoku 12 grudnia 1807 r. W trzy dni później car wydał manifest do mieszkańców Białegostoku i obwodu białostockiego, w którym zapewnił o pozostawieniu praw i przywilejów oraz swobód religijnych i zagwarantował własność. Do przyjęcia przysięgi od mieszkańców car wyznaczył hr. Thielsa. Od tej pory wszelkie wyroki sądowe, dokumenty administracyjne były wydawane w imieniu cara Aleksandra I, za jego pomyślność odprawiono nabożeństwa we wszystkich obrządkach religijnych. 23 grudnia 1807 r. Ignacy Theils wydał odezwę, w której zawiadamiał poddanych, że od dnia 13 stycznia 1808 r. rozpoczyna się stosowanie kalendarza juliańskiego (starego stylu) i dzień ten jest 1 stycznia 1808 r.

8 sierpnia 1809 r. car Aleksander I nadał Obwodowi Białostockiemu (ale nie miastu) herb przedstawiający na tarczy herbowej dzielonej w pas (cecha heraldyki rosyjskiej) białego orła bez korony na czerwonym tle w górnym polu litewską pogoń. Tak nadany herb stał się pierwowzorem dla herbu, który został ustalony po przyłączeniu Białegostoku w skład Rzeczypos-

spolitej Polskiej w 1919 r. Po modyfikacjach herb nadany przez cara nadal jest obowiązującym herbem Białegostoku. Taki wizerunek białostockiego herbu przyjęła Rada Miasta Białegostoku w dniu 27 lutego 1995 r., chociaż podczas wizyty Jana Pawła II w Białymstoku 5 czerwca 1991 r. na tronie papieskim widniał gryf Branickich.

4. Kampania napoleońska

W czerwcu 1812 r. w zachodnich rubieżach obwodu białostockiego koncentrowała swe siły Wielka Armia francuska, która maszerowała na Moskwę. Przez Białystok przeszły sojusznicze wojska saskie dowodzone przez Jeana Reymera. Oddziały rosyjskie generała Piotra Bagrationa wycofały się bez walki. Władze ewakuowały część urzędów. W tym czasie Napoleon podpisał rozkaz rozpoczynający początek tzw. drugiej wojny polskiej. W Białymstoku z nadzieją oczekiwano na odtworzenie Rzeczypospolitej. Zawiązała się Konfederacja Białostocka. Obwód przemianowano na departament, z trzyosobową Komisją Administracyjną. Rozpoczął się nabór do dwóch pułków, które zamierzono sformować w Białymstoku, powstały też załączki Gwardii Narodowej z Franciszkiem Orsettim na czele. Białostoczanie nie szczędzili pieniędzy w intencji wolnej ojczyzny, ze środków tych zakupiono opatrunki i żywność dla żołnierzy.

Nadzieje białostoczan na odzyskanie niepodległości nie spełniły się. W listopadzie 1812 r. zima gwałtownie zaatakowała Białystok i wielkie obszary Rosji. Już w listopadzie spadło mnóstwo śniegu i nadeszły srogie mrozy. W grudniu do Białegostoku docierali przemarznięci i chorzy żołnierze francuscy, przeważnie bezbronni. Wiele prywatnych mieszkań zamienionych zostało na lazarety. Następnie do Białegostoku wkroczyły oddziały rosyjskie. Można tu dodać, iż cesarz Francuzów nigdy nie dotarł do Białegostoku, a „domek Napoleona” (legenda głosiła, iż Napoleon przenocował w tym miejscu) stojący dziś przy Alei Jana Pawła II to budynek dawnej komory celnej. W latach 1815–1918 w odległości 9 km na zachód od tego miejsca przebiegała granica między Królestwem Polskim a Imperium Rosyjskim. Po upadku powstania listopadowego w 1831 r. powstała tu również granica celna. Budynek zbudowano w 1838 r.

W 1814 r. przez Białystok przemaszerowały liczne oddziały rosyjskie powracające z Francji po zwycięstwie nad Napoleonem. Słabą stroną wojsk była dyscyplina. Dochodziło do rabunków ze strony maruderów. Potem do Białegostoku powróciły rosyjskie władze obwodowe i miejskie. Na kongresie wiedeńskim, który odbył się w 1815 r. potwierdzono przynależność obwodu białostockiego do Cesarstwa Rosyjskiego. Białystok skazany został na unifikację i stopniową rusyfikację. Także przemysł przeżywał stagnację. Ówczesnym mieszkańcom trudno było przewidzieć dalsze losy miasta i optymistycznie spojrzeć w przyszłość.

5. Epidemia cholery

Pod koniec lat dwudziestych XIX wieku zacierała się powoli granica między miastem w oficjalnych jego granicach a przedmieściami. W 1825 r. powstała szosa z Białegostoku do Warszawy, która przebiegała przez Żółtki, Jeżewo i Zambrów, Ostrów Mazowiecką i Wyszaków. Przy moście w Żółtkach wybudowano domy dla konduktora i dozorczy (granica celna). Niektóre odcinki drogi obsadzono topolami. Straciła na znaczeniu stara droga do Warszawy wiodąca przez Bielsk. Także część ulic w Białymstoku została wybrukowana.

Białegostoku nie ominęła również jedna z największych epidemii w dziejach miasta. Mowa tu o cholery, śmiertelnej chorobie wywołanej przez przecinkowce, najczęściej w rezultacie picia zanieczyszczonej wody. Do Rosji nadeszła ona z Indii i Persji. Rozprzestrzeniła się wzdłuż tras przemarszu armii rosyjskiej, która zamierzała stłumić powstanie listopadowe, które wybuchło w Królestwie Polskim. Początki cholery w obwodzie białostockim należy wiązać z koncentracją armii rosyjskiej na przełomie lat 1830 i 1831. W Białymstoku przebywał wielki książę Konstanty ze swoimi oddziałami, a od 1 lutego 1831 r. w pałacu Branickich główną kwaterę założył feldmarszałek Iwan Dybicz – naczelny wódz armii rosyjskiej. Po wymarszu głównych sił rosyjskich, w Białymstoku pozostał silny garnizon. 10 czerwca 1831 r. feldmarszałek Iwan Dybicz padł ofiarą epidemii. Wśród mieszkańców Białegostoku cholera pojawiła się 19 kwietnia 1831 r. Władze mocno tym zaniepokojone zakazały mieszkańcom gromadzenia się na modlitwach,

ograniczono także ruch na ulicach, żołnierzy kwaterowano w małych grupach. Budynki, w których wystąpiły zachorowania i zgony odizolowano od otoczenia. Ustawiono przy nich strażę, które uniemożliwiały kontaktowanie się ludzi z zewnątrz z mieszkańcami tych domów. Zorganizowano dwa szpitale: we wsi Bażantarnia – dla chrześcijan i przy ul. Suraskiej dla Żydów. Groźba zachorowania na nieznaną bliżej i śmiertelną chorobę stała się w tym czasie prawdziwą udręką codziennego bytowania mieszkańców Białegostoku. W ciągu pierwszych tygodni epidemii zachorowało 156 osób, w tym zmarło 67. W czasie trwania epidemii w Białymstoku zmarło kilkaset osób. Chowano ich na specjalnie wyizolowanych cmentarzach. O tragedii mieszkańców Białegostoku świadczą księgi zmarłych na cholera przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku. Zapisano w nich całe rodziny, które zachorowały i zmarły w trakcie szalejącej epidemii.

Niektórzy białostoczanie wzięli udział w powstaniu listopadowym. W więzieniu białostockim trzymano w końcu 1831 r. 12 osób (w tym kobiety) oskarżonych o przyłączenie się do powstania. W więzieniu policyjnym zamknięto 48 osób. Bardzo przydatnym rosyjskim władzom wojskowym okazał się tzw. zamek więzienny zbudowany pod koniec lat dwudziestych XIX wieku przy ulicy Wasilkowskiej (obecnie naprzeciwko ul. Ogrodowej), w którym zamknięto 114 osób oskarżonych o kontakty z polskimi oddziałami powstańczymi. Niektórzy z nich zostali skazani na więzienie. Dramatycznym wydarzeniem z tamtego okresu było skazanie przez władze rosyjskie na śmierć i rozstrzelanie 20 stycznia 1834 r. Adama Piszczatowskiego, ucznia białostockiego gimnazjum, powstańca, członka Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, który próbował werbować ochotników do nowego powstania. Jego ciało pogrzebane zostało w przydrożnym rowie pomiędzy Białymstokiem a ówczesną wsią Skorupy.

Po klęsce powstania listopadowego w 1831 r. władze rosyjskie wprowadziły cła restrykcyjne szczególnie na wyroby włókiennicze. Cła te nie obejmowały Białegostoku, zaczęły więc powstawać tu liczne manufaktury włókiennicze. Od 1842 r. Białystok jako miasto powiatowe wchodził w skład guberni grodzieńskiej. Od lat sześćdziesiątych XIX wieku Białystok rozwijał się dynamicznie i zarazem chaotycznie pod względem ładu przestrzennego. W tej materii nie przestrzegano w zasadzie żadnych reguł. Wielką rolę odgrywało także uruchomione w 1862 r. połączenie kolejowe Warszawy z Petersburgiem. W wielu miejscach publicznych panował język rosyjski.

6. Białystok w Guberni Grodzieńskiej

W 1825 r. w Białymstoku mieszkało około 8,6 tys. osób. W mieście stacjonował garnizon liczący około tysiąca żołnierzy. Białystok jako część Cesarstwa Rosyjskiego podlegał ustawodawstwu rosyjskiemu. W 1836 r. Minister Spraw Wewnętrznych Rosji polecił, aby wszystkie miasta w guberniach, które nie posiadały odpowiednich herbów przygotowały i przesłały ich projekty do Petersburga do zatwierdzenia cesarskiego. Po dwóch latach zwierzchnik obwodu białostockiego wysłał 19 projektów z propozycjami herbowymi zaznaczając, które są nowe, a które istniały już dawniej. Wśród przesłanych propozycji znalazł się dawny herb miejski zamieszczony na przywileju z 1760 r. Pomimo braku oficjalnego zatwierdzenia herbu aż do czasu likwidacji Obwodu Białostockiego i włączenia go w ramy guberni grodzieńskiej, władze rosyjskie respektowały go.

Obwód Białostocki istniał do 1842 r., kiedy zapadła decyzja o włączeniu go do guberni grodzieńskiej, rozpoczynając nowy okres funkcjonowania miasta jako miasta powiatowego. Zlikwidowano niektóre instytucje, a to spowodowało odpływ części urzędników. Zmiana statusu administracyjnego miasta przyczyniła się do zmiany jego sytuacji ekonomicznej. Zlikwidowanie wielu urzędów spowodowało w mieście i okolicy spadek cen na ziemię, dzięki czemu zaistniały warunki do jego rozwoju ekonomicznego. W latach 1843–1845 powstało w Białymstoku 11 manufaktur włókienniczych. W 1845 r. car Mikołaj I ustanowił herby gubernialne i powiatowe dla Grodna, Kowna, Mińska i Wilna. Rozporządzenie z 22 czerwca 1845 r. opublikowane w Zborze Praw Cesarstwa Rosyjskiego informowało, że herby terytorialne przeznaczone są tylko dla miast znajdujących się na ich terytorium z wyłączeniem indywidualnych herbów miejskich. Na mocy tego rozporządzenia herby powiatowe stawały się właściwe dla miast powiatowych. Każdy herb powiatowy składał się z tarczy dzielonej w pas, w górnej części znajdowało się godło gubernialne, a w dolnej miejscowe. W wielu przypadkach ustanowienie takiego wzoru herbu stanowiło przekreślenie, a czasem zaprzeczenie dawnej tradycji ziem i miast. Według tego rozporządzenia herb powiatu białostockiego przedstawiał w górnej części tarczy żubra jako herb guberni grodzieńskiej i w dolnej części orła w koronie.

7. Narodziny Ludwika Zamenhofa

15 grudnia (wg starego stylu 3 grudnia) 1859 r. w Białymstoku w domu przy ulicy Zielonej urodził się Ludwik (Lejzer) Zamenhof, syn Marka (Mordki) Fejwelowicza Zamenhofa i Rozali (Liby) Szolimownej Sofer. Akt narodzin spisany został w języku rosyjskim i znajduje się w Księdze rejestracji Żydów urodzonych w 1859 r. i przechowywanej w Archiwum Państwowym w Białymstoku. Już od najmłodszych lat przejawiał niezwykle uzdolnienia lingwistyczne. W 1869 r. po zdanym pozytywnie egzaminie, Ludwik rozpoczął naukę w Gimnazjum Realnym (obecnie VI Liceum Ogólnokształcące w Białymstoku przy ul. Warszawskiej 8). W 1873 r. wraz z rodziną przeniósł się do Warszawy, gdzie trafił do II Gimnazjum Rządowego. W wolnych chwilach tworzył pierwszą wersję nowego języka, którą nazwał – *Lingwe Uniwersala*. W latach 1879–1881 studiował medycynę w Moskwie. W 1885 r. skończył pracę nad esperanto w formie, którą znamy do dziś. Praktykę lekarską otworzył w litewskim miasteczku Wiejsieje. Szybko powrócił do Warszawy i pracował w szpitalu. W 1886 r. odbył w Wiedniu praktykę o specjalizacji okulistycznej. 26 lipca 1887 r. po dwóch latach szukania wydawcy, ukazała się jego rosyjskojęzyczna książka pod tytułem – *Język międzynarodowy. Przedmowa i podręcznik kompletny*. Napisał ją jako *Doktoro Esperanto*. W roku 1905 r. w Bulogne sur Mer odbył się I Światowy Kongres Esperanto. Paryż przywitał twórcę esperanto rozświetloną na jego cześć wieżą Eiffla. Zamenhof otrzymał również Order Legii Honorowej. W 1913 r. był kandydatem do Nagrody Nobla. Ludwik Zamenhof zmarł 14 kwietnia 1917 r. Został pochowany na cmentarzu żydowskim przy ulicy Okopowej w Warszawie.

8. Rozwój białostockiego przemysłu

Magistrala kolejowa z Warszawy do Petersburga, która przecinała Białystok, była idealnie prosta. Pozostawiła na uboczu wiele wcześniej znanych miast i miasteczek. Władze rosyjskie zainwestowały w kolej znaczne pieniądze.

dze. Dzięki temu można było transportować ogromne ilości towarów, wzrastał też ruch pasażerski. Przez Białystok przejeżdżał pociąg ekspresowy z Petersburga do Paryża i Nicei. Stacja Białystok dysponowała 8 torami postojowymi, rampami, parowozownią i pompami wodnymi. Dworzec kolejowy posiadał poczekalnie kilku klas i cenioną restaurację. W swej architekturze podobny był do dworców w Grodnie, Wilnie i Petersburgu.

W 1873 r. został oddany do użytku kolejny szlak kolejowy z Odessy przez Kijów – Brześć Litewski – Białystok – Grajewo – Elk do Królewca. Linia ta miała spore znaczenie militarne i gospodarcze. Pociągi przewoziły zboże z Ukrainy do Prus Wschodnich. Następnie linię rozbudowano o nowe połączenia z Bielskiem Podlaskim i Hajnówką. Ważną dla rozwoju Białegostoku okazała się linia kolejowa Białystok – Wołkowysk – Baranowicze, która zapewniła transport towarów wyprodukowanych przez białostockie firmy włókiennicze do Moskwy i dalej w głąb Cesarstwa Rosyjskiego. Wybudowano także nową stację kolejową z dworcem Poleskim (obecnie Fabryczny). Białystok stał się ważnym węzłem kolejowym.

Białostoczanie korzystali również z połączeń drogowych. Coraz większą rolę odgrywała szosa Białystok – Warszawa, ze zmodernizowanym w 1905 r. dojazdem od Jeżewa przez Żółtki. Przebudowany został także Trakt Wileńsko – Brzeski. Zbudowano drogę Białystok – Wołkowysk – Baranowicze – Mińsk, która w Białymstoku rozpoczynała się Szosą Baranowicką.

W krajobrazie miasta pojawiły się fabryki z dymiącymi kominami i małe prymitywne zakłady rzemieślnicze. Szacuje się, iż w Białymstoku pod koniec XIX wieku było około 450 firm handlowych i jeszcze większa liczba sklepów przeróżnych branż. Kolorytu dodawały liczne i wszechobecne kramiki. Wiele osób handlowało przy warsztatach i domach, sprzedając towary z ręki. Pierwszy kantor bankierski pojawił się w 1872 r., a w roku następnym powstał w Białymstoku oddział Wileńskiego Banku Ziemskiego. Miasto zaczęto nazywać „Manchesterem Północy”. W ciągu półwiecza (1860–1910) liczba mieszkańców Białegostoku powiększyła się niemal czterokrotnie do około 82 tysięcy. Znaczną część mieszkańców stanowili Żydzi, którzy napływali do Białegostoku z okolic Brześcia, Wilna i Moskwy. Byli to przeważnie tzw. litwacy, wypędzeni przez cara z centralnych guberni Cesarstwa Rosyjskiego. W większości nie posiadali kapitału i wykształcenia, próbowali się utrzymywać z drobnego handlu i rzemiosła.

W latach siedemdziesiątych XIX wieku poszerzono granice administracyjne miasta poprzez włączenie Lasu Zwierzynieckiego, części wsi Piaski i tereny koło dworca kolejowego. Obszar Białegostoku wynosił wtedy około 10 km². Zasypano też stawy między ulicą Niemiecką (obecnie Kilińskiego) a pałacem Branickich, zniknął też staw między pałacem a rzeką Białą, co

usprawniło komunikację. Na ulicach Białegostoku pojawiły się tramwaje konne, powstał park. W 1913 r. wybudowany został przez Francuskie Towarzystwo Akcyjne Ritz jeden z najbardziej znanych białostockich hoteli.

9. Białystok w okresie I wojny światowej

28 lipca 1914 r. wybuchła wojna pomiędzy Wielką Brytanią, Francją, Rosją, Serbią, Japonią, a Austro-Węgrami i Niemcami, wspieranymi przez Imperium Osmańskie oraz Bułgarię. Był to największy konflikt zbrojny w Europie od czasu wojen napoleońskich. Przez potomnych został określony jako I wojną światową.

Na podstawie materiałów archiwalnych pewne informacje uzyskać możemy na temat *bieżeństwa*, które bez wątpienia należało do ważniejszych wydarzeń społecznych w XX wieku. W 1915 r. w głąb Rosji z terenów dzisiejszego województwa podlaskiego wyemigrowała znaczna część mieszkańców. Na niektórych obszarach np. w okolicach Sokółki czy Bielska Podlaskiego wyludniły się całe wsie zamieszkane przez ludność prawosławną. Stało się to latem 1915 r., kiedy ruszyła wielka ofensywa niemiecko i austro-węgierska, a wojsko rosyjskie zaczęły się szybko wycofywać z Królestwa Polskiego. Rosyjskie dowództwo zdecydowało o zastosowaniu taktyki „wypalanej ziemi” pozbawiając nadchodzące wojsko niemieckie żywności, schronienia i potencjału ludnościowego, który można by wykorzystać do mobilizacji rekrutów. Ludności cywilnej zamieszkującej dzisiejsze województwo podlaskie polecono zniszczenie zasiewów. Wycofujące się oddziały kozackie nakazywały ludności cywilnej szybką ewakuację, a potem podpalały zabudowania. Część ludzi uciekała także samoistnie, obawiając się o życie w czasie zbliżających się działań wojennych nie czekając na oddziały rosyjskie. Doskonale wiedzieli, iż wojna niesła śmierć i zniszczenie. Nastroje paniki potęgowała propaganda rosyjska, która kreowała obraz krwiożerczych Niemców jako okrutnych morderców ludności cywilnej. Ponadto docierający do guberni grodzieńskiej uchodźcy z terenów Królestwa Polskiego opowiadali o zniszczeniach i pożarach całych wsi. Do ewakuacji namawiali także księża prawosławni, którzy opuszczali własne parafie zabierając ze sobą wyposażenie cerkiewne, dzwony i dokumentację archiwalną. W zbiorach Archiwum Państwowego w Białymstoku znajdują się np. kwit rek wizycyjny mienia fabryki pluszu i obić Juliusza Flakera z 1915 r. Była to jedna z większych fabryk włókienniczych w Białymstoku, zatrudniająca

około 150 robotników. *Bieżeńcy* trafiali do centralnych guberni Rosji, a także nad Don, a nawet za Ural, na Syberię i na północny Kaukaz.

Już zimą 1914 r. rozpoczęła się akcja ewakuacji urzędników rosyjskich z Białegostoku wraz z rodzinami, kadry technicznej zakładów przemysłowych, wykwalifikowanych robotników, kolejarzy i ludności cywilnej. Według szacunków badaczy nie wróciła jedna trzecia z tych, którzy wówczas wyjechali. Większość z tych osób zmarła wskutek różnych chorób, trudów podróży, a potem głodu i epidemii tyfusu. zginęła po drodze. Zarówno w głąb imperium, jak i tej powrotnej, nawet siedem lat później. Zabijały ich choroby, głód, wycieńczenie. Część osób zginęła jeszcze w pobliżu frontu, gdyż kolumny uchodźców trafiały pod ostrzał artyleryjski. *Bieżeńcy* byli także ofiarami rewolucji bolszewickiej i wojny domowej w Rosji, niekiedy też ginęli jako ich uczestnicy.

W sierpniu 1915 r. do Białegostoku wkroczyły wojska niemieckie. Przed swym odejściem Rosjanie zniszczyli wieżę ciśnień, elektrownię, wysadzili w powietrze wiadukt nad torami kolejowymi, wywieźli fabryki i archiwalia. W mieście dał się odczuć brak żywności. Nowe władze eksploatowały ludność na potrzeby wojska. Uprawiały jednak dość liberalną politykę narodowościową. Pozwoliły na odbudowę szkolnictwa polskiego i na obchody rocznic narodowych, powstawały też różne stowarzyszenia.

W listopadzie 1918 r. Białystok na krótko znalazł się w granicach odradzającego się państwa polskiego. W nocy z 11 na 12 listopada Centralny Komitet Narodowy Obwodu Białostockiego podpisał umowę z niemiecką Radą Żołnierską o przejęciu miasta przez władze polskie. Żołnierzom niemieckim zagwarantowano bezpieczny wyjazd. Taka sytuacja nie trwała jednak długo. 19 listopada 1918 r. przedstawiciele Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego zawarli w Brześciu tymczasowe porozumienie z Niemiecką Radą Żołnierską. Polacy zmuszeni byli zagwarantować przejazd wojskom niemieckim przez Białystok i Grajewo do Prus Wschodnich. Niemcy w zamian zrezygnowali z przejazdu przez centralną Polskę, w tym Warszawę.

10. Białystok w granicach odrodzonej Rzeczypospolitej

Na początku 1919 r. Białystok nadal znajdował się pod wojskową okupacją niemiecką Naczelnego Dowództwa Wschodu zwanego Ober – Ostem. Pod koniec stycznia Centralny Komitet Narodowy Obwodu Białostockiego

stockiego z Feliksem Filipowiczem na czele wystosował do Sejmu Ustawodawczego materiał, w którym przekonywał o polskości Ziemi Białostockiej, prosząc o jak najszybsze oswobodzenie miasta. Jednak możliwość przejęcia tych obszarów pojawiła się dopiero 5 lutego 1919 r., gdy w Białymstoku zawarto umowę polsko-niemiecką, a polskie oddziały wojskowe otrzymały zgodę na przemarsz przez niemiecką strefę okupacyjną, która ciągnęła się wzdłuż linii kolejowej: Kowel – Brześć nad Bugiem – Czeremcha – Białystok – Grajewo – Elk. Mieszkańcy Białegostoku zostali poinformowani, iż od 19 lutego 1919 r. znajdą się w granicach odrodzonej Rzeczypospolitej. Powstał Tymczasowy Komitet Miejski, na czele którego stanął Józef Puchalski – doświadczony samorządowiec i patriota. Jego zadaniem było stopniowe przejmowanie władzy z rąk niemieckich. Miejscy urzędnicy zajęli budynek przy Warszawskiej 3, dzieląc go ze strażą ogniową i policją. Jedną z pierwszych decyzji prezydenta Józefa Karola Puchalskiego było rozpoczęcie remontu magistratu przy Warszawskiej 21.

Władze samorządowe starały się zapewnić mieszkańcom zaopatrzenie w żywność i opał. W końcu czerwca TKM uchwalił nowe podatki. Na użytkownika wozu ciężarowego lub dorożki nałożono opłatę 30 marek. Tyle samo wymagano za posiadanie krowy utrzymywanej w granicach miasta. Podatek został także nałożony na posiadaczy koni, psów, rowerów, wszelkich sztyldów handlowych, przemysłowych i zawodowych. TKM zwolnił od podatku za rowery strażaków i pocztowców białostockich. TKM wprowadził też płatną przepustkę na wywóz towarów z miasta.

W początkach lutego 1919 r. dowództwo wojsk polskich skoncentrowało w Łapach Białostocki Pułk Strzelców podpułkownika Stefana Paślawskiego, dywizjon jazdy 4 Pułku Ułanów, Wojewódzki Szwadron Ziemi Mazowieckiej i baterię I Dywizjonu Artylerii Konnej. Po wyjściu Niemców z Białegostoku oddziały te miały zająć miasto.

Przybycia wojsk polskich 19 lutego 1919 r. mieszkańcy Białegostoku oczekiwali już od południa. Zebrali się przedstawiciele władz samorządowych, redaktorzy miejscowej prasy. Jednak przybyły w imieniu komisarza rządu polskiego Ignacego Mrozowskiego Marian Dederko poinformował zebranych, iż wojsko przybędzie wieczorem, a uroczystości powitalne należy zorganizować następnego dnia. Oddziały polskie pojawiły się na dworcu kolejowym dopiero po godzinie 20. Po wyładowaniu z wagonów ruszyły do centrum miasta. Pomimo dość późnej pory były witane przez liczne grupy białostoczan.

Oficjalne uroczystości powitania żołnierzy polskich odbyły się w sobotę 22 lutego 1919 r. Na Rynku Kościuszki pojawiły się liczne rzesze białostoczan. Porządku pilnowała Milicja Miejska oraz przedstawiciele Centralnego

Komitetu Narodowego, którzy mieli na rękawach biało-czerwone opaski. Z boku kościoła farnego ustawiono ołtarz ozdobiony symbolami narodowymi. Odprawiona została uroczysta Msza święta. Jako pierwszy żołnierzy powitał prezydent Józef Puchalski, który podkreślił, iż na Polskę czekały pokolenia białostoczan. Następnie przemówił pułkownik Stanisław Dziewulski, który podziękował mieszkańcom za ciepłe i serdeczne przywitanie żołnierzy, zapewnił zgromadzonych, że wojsko będzie stało na straży porządku i nienaruszalności granic Rzeczypospolitej. Następnie głos zabrał Feliks Filipowicz – przewodniczący Centralnego Komitetu Narodowego, przemawiali też przedstawiciele ludności żydowskiej i niemieckiej. Janina Dederko z białostockiego Koła Polek złożyła kwiaty na ręce płk Dziewulskiego. Następnie dzięki jej staraniom ułani otrzymali bieliznę i obuwie. Przemówieniom towarzyszyły oklaski i patriotyczne okrzyki dochodzące ze strony zgromadzonych białostoczan.

Uroczystości zakończyła defilada wojskowa. Na jej czele maszerowała piechota Białostockiego Pułku Strzelców, za nią jechali ułani 4 pułku, dalej jeźdźcy Szwadronu Ziemi Mazowieckiej. Kolumnę zamykali żołnierze baterii artylerii konnej. Za wojskiem maszerowały poczty sztandarowe Związku Robotników Polskich, Białostockiej Ochotniczej Straży Ogniowej i białostoccy uczniowie. Po zakończeniu defilady wojsko pomaszerowało do koszar, gdzie ćwiczyło przed wyruszeniem do walki z oddziałami Armii Czerwonej. Pluton kompanii technicznej białostockiego Pułku Strzelców oraz biuro zaciągu miały swoją siedzibę w Pałacu Branickich, gdzie zgłaszali się ochotnicy, uzupełniając stacjonujące oddziały. Organizowane też były nowe jednostki, które doświadczenie bojowe zdobywały walcząc później z oddziałami bolszewickimi.

W Białymstoku tworzyły się zręby władzy polskiej. Funkcję komendanta miasta powierzono pułkownikowi Stanisławowi Dziewulskiemu. Po przybyciu do Białegostoku wydał on zarządzenie, w którym poinformował ludność, że bez względu na wyznanie przechodzi ona pod zarząd polskich władz wojskowych, którym powinna być lojalna i posłuszna. Wszelka przemoc i złodziejstwo miały być karane śmiercią. Komendant zakazał handlu alkoholem, ruch na ulicach miasta miał się odbywać tylko do północy, zabronił organizowania wieców i zebrań. Zapewnił też, iż przemoc wobec ludności żydowskiej będzie karana. Poprosił, aby mieszkańcy, którzy posiadali broń złożyli ją w odpowiednich komendanturach wojskowych.

Komisarzem rządu polskiego mianowano Ignacego Mrozowskiego. Zaakceptował on utworzony jeszcze w czasie okupacji niemieckiej Tymczasowy Komitet Miejski składający się z 16 miejscowych obywateli, w tym 8 Żydów, 6 Polaków, Rosjanin i Niemiec. Na jego czele stanął Józef Puchalski.

Sporą rolę odgrywali w TKM Żydzi, którzy stanowili większość ludności miasta. W części byli to tzw. litwacy, słabo znający język polski. Z drugiej strony przedstawiciele inteligencji żydowskiej zaproponowali obowiązkowe nauczanie języka polskiego (w Białymstoku istniały w tym czasie tylko szkoły polskie i żydowskie). Sytuacja TKM trudna i kłopotliwa. Trzeba było cały aparat administracyjno-gospodarczy organizować od fundamentów, szukać fachowców. Pierwsze posiedzenie TKM odbyło się 8 marca 1919 r. Przyjęto zasadę, iż połowę ogólnej liczby pracowników magistratu stanowić mają Polacy, resztę inne narodowości. Zastosowano regułę, iż obrady będą odbywać się w języku polskim, wszystkie ogłoszenia będą publikowane w języku polskim, ale z jednoczesnym tłumaczeniem na inne języki miejscowe. Tak więc panujący na posiedzeniach język rosyjski bezpowrotnie ustąpił miejsca wyłącznie mowie polskiej.

Pod koniec lutego 1919 r. oddziały dowodzone przez płk Dziewulskiego opuściły Białystok i pomaszerowały do Wołkowyska, gdzie przebiegała linia frontu polsko-bolszewickiego. Białystok i okolice przechodziły pod Zarząd Wojskowy i Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (decyzja o organizacji zarządu cywilnego na ziemiach wschodnich zapadła w Warszawie już 19 lutego 1919 r., gdzie powstał urząd Generalnego Komisarza Cywilnego przy Zarządzie Wojskowym, a dyrektorem mianowano Ludwika Kolankowskiego). Dowództwo okręgu wojskowego powierzono generałowi Wincentemu Odyńcowi. Na początku marca zaczęła obowiązywać nowa nomenklatura, a mianowicie „okręgów etapowych”, z uwagi na charakter terytorium stanowiącego strefę przyfrontową. Dowódcą okręgu etapowego Białystok mianowano generała Wacława Iwaszkiewicza. Komisarz Ludwik Kolankowski, powierzył Napoleonowi Cydzikowi funkcję Komisarza Rządu dla Białegostoku.

Po wyjściu oddziałów wojskowych porządku w mieście pilnować miała policja miejska, która powstała pod koniec lutego 1919 r. Na początku była ubogo wyposażona i dość słabo uzbrojona. Pierwszym komendantem był Songajłło, były pułkownik wojsk rosyjskich. Po zorganizowaniu policji komendę nad Okręgiem V Policji Państwowej obejmującym obszar województwa białostockiego przejął dr Henryk Jasiński.

Spółeczeństwo polskie oczekiwało, iż równocześnie na te tereny zostanie rozciągnięty cały aparat odrodzonej Polski. Były to oczekiwania uzasadnione w odniesieniu do obszaru byłego obwodu białostockiego (powiaty: sokólski, białostocki i bielski), który został objęty wydanym 28 listopada 1918 r. dekretem o wyborach do Sejmu Ustawodawczego. Tak się jednak nie stało. Białostocczyznę podporządkowano Zarządom: Wojskowemu i Cywilnemu Ziem Wschodnich. Wywołało to sprzeciw społeczeństwa. Wystosowano memoriał do Sejmu Ustawodawczego, w którym udowodniano, że

Ziemia Białostocka stanowi integralną część Polski i domagano się wprowadzenia administracji polskiej. Memoriał poparto szeregiem rezolucji podpisanych przez 37 tysięcy mieszkańców Białostocczyzny. Inicjatywę mieszkańców wsparli białostoccy posłowie. W lipcu 1919 r. poseł ksiądz Stanisław Hałko przedłożył Sejmowi rezolucję, w której domagał się ujednolicenia administracji w powiatach białostockim, bielskim i sókolskim z administracją byłej Kongresówki, zniesienia granicy na Narwi, zniesienia przepustek, które na zachód od Narwi już nie obowiązywały. Sejm uchwalił powyższą rezolucję.

W Białymstoku w tym czasie brakowało ugrupowań politycznych będących odpowiednikami partii i stronnictw działających w byłej Kogresówce. Organizacją, która starała się reprezentować aspiracje polityczne i dbać o interesy miejscowego społeczeństwa był Centralny Komitet Narodowy Obwodu Białostockiego. CKN stworzyli przedstawiciele delegowani przez instytucje kulturalne i dobroczynne Białegostoku. Następnie skład CKN rozszerzono o przedstawicieli Komitetów Parafialnych powiatu białostockiego. Ważną rolę w CKN odgrywali: Władysław Olszyński, Władysław Kolendo, Marian Dederko, dyrektor gimnazjum Józef Żmitrowcz, prefekt ks. Paweł Piekarski, i proboszcz parafii zabłudowskiej ks. Nawrocki. Prezesem CKN został Feliks Filipowicz.

Odzyskanie niepodległości stało się impulsem dla rozwoju życia społecznego i kulturalnego. Grupa inteligencji polskiej (Konstanty Kosiński, Władysław Olszyński, Benedykt Filipowicz i Karol Tołłoczko) powołała do życia Polskie Towarzystwo Popierania Prasy i Czytelnictwa, a te z kolei doprowadziło do ukazania się w kwietniu 1919 r. „Dziennika Białostockiego”. Warto też wspomnieć o pierwszym polskim tygodniku w Białymstoku „Chata Polska”, który zaczął się ukazywać od marca 1919 r. Jego wydawcą była Straż Kresowa.

Żydzi białostoccy zaczęli wydawać własną prasę. W początkach 1919 r. ukazał się „Głos Białostoka”, redagowany przez Józefa Zeligmana, który był wznowieniem czasopisma wychodzącego drukiem w 1910 r. Zostało ono zawieszone przez władze niemieckie. Redakcja dziennika lansowała pomysł plebiscytu, który miał umożliwić ludności wypowiedzenie się, w sprawie przynależności państwowej. Wydawnictwo stało na stanowisku utworzenia Wolnego Miasta Białegostoku. Inne, życzliwe stanowisko w kwestii polskiej przedstawiał dziennik żydowski „Do Naje Łebn” wydawany w języku idysz, a przeznaczony dla robotników. Redaktorami naczelnymi i wydawcami byli Pejsach Kapłan i Aro Albe. Z dziennikiem współpracował Mojżesz Goldman – tłumacz literatury żydowskiej na język polski.

Ważną rolę odgrywało szkolnictwo, w Białymstoku istniało 5 szkół publicznych powszechnych. Zaczęto organizować szkolnictwo powszechne, prywatne oraz żydowskie religijne. W tego typu szkołach uczyło się ponad 30% młodzieży, 50% uczniów było objętych nauczaniem w języku polskim.

W pierwszych miesiącach niepodległości w Białymstoku powstawały różnego rodzaju organizacje i stowarzyszenia, które stawiały sobie za cel nadanie miastu polskiego charakteru i zatarcie śladów pozostałości po władzy rosyjskiej. Pożyteczną działalność prowadziła Straż Kresowa. Koło Prelegentów dawało odczyty w ramach Uniwersytetu Powszechnego. Powstał też Teatr Polski, Koło Polek wspomagało żołnierzy, książki można było wypożyczyć w bibliotece miejskiej, młodzież rozwijała swe zainteresowania i tężyznę fizyczną w harcerstwie i Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”. Ksiądz Paweł Piekarski zorganizował w marcu 1919 r. zebranie w trakcie, którego postanowiono stworzyć stowarzyszenie spółdzielcze „Zjednoczenie”.

17 kwietnia 1919 r. Tymczasowy Komitet Miejski podjął decyzję o wprowadzaniu zmian nazw ulic z rosyjskich na polskie: Mieszcząską zamieniono na Elektryczną, Niemiecką na Kilińskiego, Moesowską na Krakowską, Nowo Niemiecką na Legionową, Brzeską i Puszkina na Adama Mickiewicza, Policyjną na Ogrodową, Aleksandrowską na Warszawską, Flakiorską na Wesołą, Plac Bazarowy na Rynek Kościuszki, Świński Rynek na Stary Rynek, Targ na Piaskach na Rynek Sienny. Jest to tylko kilka wybranych ulic, którym zmieniono nazwy.

Formalne wcielenie obszaru byłego obwodu białostockiego do Polski nastąpiło na mocy decyzji Rady Najwyższej z 2 grudnia 1919 r., określającą tymczasową granicę Rzeczypospolitej Polskiej. Rozszerzono ją poza dawne Królestwo Polskie o obwód białostocki (zwycięskie państwa Ententy zastrzegły prawo zatwierdzania wschodnich granic Polski). Po długiej niewoli Białystok wracał w granice odrodzonego państwa polskiego.

W maju 1919 r. na mocy rozporządzenia Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich obszar Białegostoku powiększono o pobliskie wioski i przedmieścia: Antoniuk, Białostoczek, Dojlidy, Dziesięciny, Horodniany, Marczuk, Ogrodniczki, Pieczurki, Skorupy, Starosielce (wieś), Słoboda, Wygoda, Wysoki Stoczek, Zacisze i Zwierzyniec. Powierzchnia miasta wzrosła z 2700 hektarów do 4400 hektarów. To rozporządzenie miało wzmocnić liczebność elektoratu polskiego w nadchodzących wyborach samorządowych (przedmieścia przeważnie zamieszkiwali Polacy). Żydzi oprotowali rozporządzenie.

25 lipca 1919 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wyznaczyło na 7 września 1919 r. termin wyborów do Rady Miejskiej. Kampania wyborcza była raczej słaba. Mieszkańcy Białegostoku nie traktowali tego głosowania

jak wcześniejszych wyborów do Sejmu. Wybory odbyły się w przewidzianym terminie. W głosowaniu wzięło udział tylko 12% uprawnionych. O mandaty rywalizowały trzy listy: nr 1 Parafia Ewangelicka, nr 2 Polski Komitet Wyborczy i nr 3 Polski Robotniczy Komitet Wyborczy. Na listę nr 1 padło tylko 50 głosów, wobec czego jej kandydaci nie uzyskali żadnego mandatu, na listę nr 2 padło 3213 głosów, wobec czego jej kandydaci zdobyli 35 mandatów, na listę nr 3 padło 730 głosów, które przełożyły się na 7 mandatów.

2 sierpnia 1919 r. Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej przyjął ustawę tymczasową o organizacji administracji II instancji, na podstawie której powstało województwo białostockie, a Białystok stał się stolicą województwa. W Białymstoku rozpoczął działalność Sąd Okręgowy. O tym, iż Białystok będzie miastem wojewódzkim zdecydował jego dynamiczny rozwój przemysłowy i demograficzny. Zapewne spore znaczenie odegrał fakt, iż przez Białystok przebiegały szlaki kolejowe łączące go z Warszawą i Wilnem oraz z Brześciem i Grajewem, a dalej z Prusami Wschodnimi. Białystok stał się liderem, któremu nie dorównywały inne ośrodki miejskie w promieniu kilkudziesięciu kilometrów. Także lokowanie tutaj urzędów władz administracyjnych II instancji powodowało napływ wykształconych urzędników z różnych stron Rzeczypospolitej, co wzmacniało polską świadomość narodową. Wojewoda Stanisław Bądryński przybył do Białegostoku liczącego wtedy około (według szacunków biura statystycznego) Polaków – 42200, Żydów – 42700, Rosjan – 1700, Niemców – 1700, innych narodowości – 800. Białystok co prawda próbował poszerzać swą strefę wpływów, trafiał jednak na silnego konkurenta w postaci Grodna. Proces wzmacniania znaczenia Białegostoku przebiegał powoli, a na przeszkodzie zapewne stały brak tradycji, szkół wyższych czy znaczących instytucji kultury, jak na przykład stały teatr (taką rolę miał w przyszłości pełnić mozolnie wznoszony przy udziale władz miejskich Dom Ludowy im. Marszałka Józefa Piłsudskiego). Brakowało też w Białymstoku znaczących fabryk i dużych zakładów rzemieślniczych. Na pewno ważnym czynnikiem prestiżowym i kulturotwórczym było ulokowanie w Białymstoku władz wojewódzkich, które miały swą siedzibę w Pałacu Branickich.

Nowa Rada Miejska ukonstytuowała się 15 października 1919 r. Dokonano wyboru Prezydium oraz Magistratu, który był organem wykonawczym Rady i prezydenta Białegostoku. Na to stanowisko powołano Bolesława Szymańskiego. Posiedzenie odbywało się w hotelu Ritz, gdyż na czas nie ukończono remontu budynku przy ul. Warszawskiej 21. Na pierwszym uroczystym posiedzeniu Rada Miejska uchwaliła wysłanie depesz okolicznościowych do rad miejskich w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Lwowie i Wilnie.

Radni przeznaczyli także 10 tys. marek na plebiscyt na Górnym Śląsku. Wyasygnowano też ponad 130 tys. marek na wyposażenie żołnierzy polskich walczących z bolszewikami. O dalszą pomoc zaapelował przed Bożym Narodzeniem płk Stefan Paślawski, dowódca Białostockiego Pułku Strzelców. W mieście kompletowano nowe oddziały.

11. Bolszewicy w Białymstoku

W czerwcu 1920 r. sytuacja na froncie wschodnim stała się groźna. Armia Czerwona przejmowała inicjatywę na froncie północno wschodnim. Z Warszawy napływały do Białegostoku wezwania kierowane do obywateli o działania na rzecz wzmocnienia niedawno odzyskanej niepodległości. 13 czerwca powstał w Białymstoku Obywatelski Komitet Obrony Narodowej (OKON). Jego prezydium stanowili znani i szanowani liderzy białostoccy: Władysław Kolendo (członek władz miejskich, oświatowiec), Bolesław Szymański (prezydent miasta), Kazimierz Riegiert (dyrektor elektrowni), Karol Tołłoczko (działacz samorządowo-gospodarczy). Funkcję sekretarki powierzono Zofii Ostromęckiej. Wybrana została dziewięcioosobowa Rada Komitetu, a B. Szymański został mianowany przez gen. Józefa Hallera na stanowisko pełnomocnika do spraw tworzenia Armii Ochotniczej w mieście i powiecie. Wkrótce także podjął działania powiatowy Komitet Obywatelski wyłoniony przez sejmik. OKON w Białymstoku wyłonił 5 działów, inspirował werbunek ochotników do wojska, roztaczał opiekę nad rannymi i chorymi żołnierzami, zabiegał o zaopatrzenie powstających oddziałów, niósł pomoc rodzinom żołnierzy, wzmacniał propagandą patriotyczną i służył niezbędnymi informacjami. W skład Komitetu weszli przedstawiciele m.in. związków zawodowych, Towarzystwa „Sokół”, Koła Polek (gospody, herbaciarnie), Czerwonego Krzyża (opieka sanitarna), prawdopodobnie i Straży Kresowej. Z Komitetem współpracowała gmina żydowska, co pośrednio potwierdzało podziały w tym środowisku, gdyż to właśnie wśród mniejszości narodowych nadal znajdowali się mieszkańcy czekający na „wyzwolenie” przez Armię Czerwoną. Zdecydowanie zmieniła natomiast swe stanowisko większość socjalistów polskich (PPS). O podjęciu prac przez białostocki OKON zawiadomiono władze wojskowe, administracyjne i komunalne.

W początkach lipca 1920 r. do Białegostoku zaczęły przybywać transporty kolejowe z chorymi i rannymi żołnierzami. Potrzebującym rozdawano chleb i herbatę, serwowano darmowe zupy, przekazywano papierosy, koce, inne niezbędne towary i przedmioty. Zaczęły się także wśród miejscowych Polaków wyjazdy do Warszawy i innych miast na zachodzie Polski, ukrywano cenne rzeczy, do powitania oddziałów Armii Czerwonej mobilizowali się zwolennicy bolszewizmu.

Sprawą najważniejszą stał się pobór do armii, by uzupełnić straty ponieszone podczas odwrotu. Apelowano na różne sposoby do młodych mężczyzn, by zgłaszali się na punkty werbunkowe. Towarzystwo „Sokół” uruchomiło biuro werbunkowe w lokalu przy ul. J. Kilińskiego 6 i w ciągu 2 tygodni pozyskało ponad 600 mężczyzn, którzy zasilili m.in. szereg 8. pułku artylerii polowej formowanego przy ul. Józefa Bema. W Białymstoku do służby wojskowej zgłosiło się około 120 harcerzy i gimnazystów z klas VIII i VII, a byli także młodszy z klas VI i V. Przed komisją stawali nawet ochotnicy ze szkoły powszechnej. Harcerze zostali pod dowództwem komendanta Chorągwi Harcerskiej ks. Stanisława Marcinkowskiego wcieleni do 201. pułku piechoty (ochotniczego). 7 lipca stawili się oni na mszy odprawionej w kościele farnym przez ks. dr Stanisława Hałkę, dyrektora gimnazjum. Otrzymali błogosławieństwo i żegnani przez mieszkańców miasta wyruszyli w składzie 1. kompanii (zwanej wileńską) I batalionu do Łap. Chrzest bojowy przeszli w walkach pod Surazem nad Narwią, następnie walczyli pod Paprocią i Ostrowią Mazowiecką. Kilkunastu ochotników białostockich poległo w wojnie polsko-rosyjskiej, byli wśród nich nauczyciele, uczniowie gimnazjalni i Państwowego Seminarium Nauczycielskiego, harcerze, akademicy.

W lipcu 1920 r. Armia Czerwona przejęła inicjatywę i parła w kierunku Warszawy. Na jej drodze znalazł się Białystok, który nie został przygotowany do obrony. W zasadzie miasto nigdy się nie broniło przed wojskami nieprzyjacielskimi nacierającymi od wschodu. Polski garnizon w Białymstoku w sile Szwadronu Ziemi Mazowieckiej i bateria artylerii konnej stacjonowały w koszarach przy ul. J. Bema. Natomiast batalion Białostockiego Pułku Strzelców zajął kwatery w koszarach przy ul. R. Traugutta i z jego to głównie składu wydzielano patrole do pełnienia całodobowej służby, a pluton kompanii technicznej ochraniał biuro werbunkowe w Pałacu Branickich. W Białymstoku utworzono w mieście liczne placówki tyłowe, m.in.: szpital polowy na 250 łóżek i szpital zakaźny) magazyn etapowy dla Dywizji Litewsko-Białoruskiej, Okręgowe Warsztaty Uzbrojenia. W lipcu do Białegostoku przybył batalion zapasowy 1. Pułku Instrukcyjnego Strzelców z Armii Błękitnej gen. Józefa Hallera. To ten pułk po reorganizacjach przyjął 29 stycznia

1920 r. nazwę 42. pułku piechoty i po zakończeniu wojny pozostał na stałe w koszarach im. R. Traugutta. W koszarach przy ul. Bema stacjonował również szwadron zapasowy 10 pułku ułanów (Litewskich), a od kwietnia do lipca z lotniska polowego w podbiałostockich Dojlidach startowały samoloty 1. Eskadry Wywiadowczej. Białystok pełnił rolę zaplecza Frontu Północno-Wschodniego.

Pod koniec lipca 1920 r. generał Jan Romer chciał za wszelką cenę opóźnić oddanie nieprzyjacielowi Białegostoku, centralnego węzła komunikacyjnego, otwierającego najkrótsze, dogodne szlaki wiodące ku stolicy Polski. Po upadku Osowca, stało się jasnym, że nie można utrzymać przedpola Białegostoku i trzeba również opuścić miasto, co nastąpiło nad ranem 28 lipca. Wojska bolszewickie zajęły Białystok już następnego dnia. Dowództwo utworzyło w mieście Białostocki Komitet Wojskowo-Rewolucyjny. Na jego czele stanął nauczyciel – dziennikarz J. Oszerowicz, sekretarzem został J. Kowalski. W ciągu kilku dni Komitet upaństwowił banki, kasy pożyczkowo-oszczędnościowe, zarejestrował i zamknął składy żywności, oparł aprowizację miasta na przymusowych dostawach, ogłosił rejestrację bezrobotnych i przekazywania fabryk robotnikom.

W dniu zajęcia Białegostoku przez wojska bolszewickie do Wilna przyjechali Julian Marchlewski i Feliks Dzierżyński. Tam zakończyli pracę nad manifestem Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski. Przez sieć Czerwyczakji poinformowali Lenina o zredagowaniu manifestu. J. Marchlewski dotarł do Białegostoku nocą z 1 na 2 sierpnia. Następnego dnia przybyli F. Dzierżyński i Feliks Kon, a Edward Próchniak dopiero 5 sierpnia. Nowi czerwoni dygnitarze zajęli na swą siedzibę Pałac Branickich. Na swoją działalność otrzymali ponad 2 miliardy rubli. Na początku Marchlewski usiłował względłą tolerancją i łagodnością w postępowaniu zapewnić sobie poparcie społeczeństwa dla komunistycznej polityki. Jego zarządzenia musiały być jednak zatwierdzane przez wojennych komisarzy, a ci, na skutek przesuwania się frontu ciągle się zmieniali, a w dodatku jako „rasowi” rewolucjoniści byli zwolennikami stosowania terroru wobec społeczeństwa polskiego. Zorganizowano Trybunały Rewolucyjne, składające się z trzech osób. Wyroki przez nie wydawane były ostateczne i nie podlegały kasacji. Fabryki zostały znacjonalizowane. Ich właściciele mieli być przeniesieni do innych miejsc pracy. Majątki ziemskie towarzysze na czele z Marchlewskim planowali skonfiskować. Właściciele mieli być natychmiast odesłani do najbliższych „rewkomów”. Należy przypuszczać, iż zostaliby zlikwidowani.

14 sierpnia głównodowodzący Armią Czerwoną Siergiej Kamieniew wydał rozkaz o formowaniu Polskiej Armii Czerwonej. Miała to być formacja ochotnicza. 15 sierpnia dowódca frontu zachodniego Michaił Tuchaczewski

i Józef Unszlicht podpisali rozkaz o formowaniu Pierwszej Polskiej Armii Ochotniczej. Na jej dowódcę mianowano Romana Łągwę (działacza Polskiej Partii Socjalistycznej „Lewica”). Szefem jego sztabu został niejaki Gruszecki. Intensywną rekrutację do tej formacji przeprowadzano wśród jeńców polskich. Formowanie armii przebiegało bardzo niemrawo. Ułożona została nawet rota przysięgi, w której żołnierz „syn ludu pracującego”, obywatel Republiki Radzieckiej Polski, nie szczędząc krwi miał walczyć za sprawę socjalizmu i braterstwo ludów. W razie niewykonania rozkazów żołnierza miała dosięgnąć karząca ręka rewolucyjnej sprawiedliwości. W szeregi Białostockiego Pułku Strzelców zgłosiło się tylko 70 ochotników. Dzierżyński przerażony tak miernymi wynikami rekrutacji zwrócił się do Lwa Trockiego o przysłanie do Białegostoku specjalnego batalionu „Czeki”. Na szczęście oddział ten nie zdążył dotrzeć do miasta.

Program TKRP poparła niewielka część społeczeństwa Białegostoku. Wśród popierających znalazła się Komunistyczna Partia Robotniczej Polski. W sierpniu rozwiązała się Polska Partia Socjalistyczna, a jej niektórzy działacze wstąpili w szeregi KPRP i współpracowali z komunistami z Rosji. Także niektóre środowiska żydowskie poszły na współpracę z komunistami (szczególnie członkowie Bundu i Poalej – Syjonu). Większość robotników wrogo odniosła się do inicjatyw „Polaków” służących komunistycznej Rosji. Chłopi nie wierzyli, iż komuniści dotrzymają obietnicy o nietykalności ziemi chłopskiej pochodzącej ze skonfiskowanych majątków. Większość dowódców Armii Czerwonej traktowała TKRP jako propagandowe narzędzie polityki sowieckiej, zresztą nie brane po uwagę zbyt poważnie. Należy przypuszczać, iż w odpowiednim dla Lenina, Trockiego i innych towarzyszy na Kremlu czasie Komitet ten miał być zlikwidowany. Rosja Radziecka nie brała też odpowiedzialności za postępowanie „polskich” towarzyszy i nie zamierzała też spełniać danych przez nich obietnic.

Nie obyło się również bez aktów terroru ze strony bolszewików, którzy zamordowali 15 obywateli polskich: Karola Berenta – wywiadowcę Policji Państwowej, Mieczysława Falkowskiego – właściciela majątku Renszczyzna, Icko Firera, I. Garbowskiego, Józefa Karpowicza, księdza Ryszarda Knobelsdorfa, Zachariasza Olejnika – starszego przodownika Policji Państwowej, I. Oponowicza, Hieronima i Feliksa Ostrowskich – ziemian spod Łomży, A. Podolskiego – Tatara z pochodzenia, oraz dwóch nieznanych z nazwiska oficerów polskich. W kilka dni przed zbiorową egzekucją władze sowieckie zamordowały Bolesława Jarosławskiego, członka Związku Zawodowego Robotników Włókniarzy „Praca”. Już pod odzyskaniem wolności w Białymstoku odbył się uroczysty pogrzeb pomordowanych. Białostoczanie uczcili pamięć ofiar komunistycznego terroru postawieniem pomnika, który obecnie znaj-

duje się przy Szosie Północno-Obwodowej. Gdy wojska polskie zbliżały się do Białegostoku, członkowie TKRP w popłochu uciekli samochodami na wschód. Niektórzy z nich stali się później ofiarami czystek przeprowadzonych przez Józefa Stalina.

22 sierpnia 1920 r. na ulicach Białegostoku rozegrała się największa bitwa w dziejach miasta. Stoczona została pomiędzy I Brygadą Piechoty Legionów płk. Edmunda Knolla-Kownackiego a zgrupowaniem bolszewickim wojsk Frontu Zachodniego pod dowództwem Michaiła Tuchaczewskiego, wycofującym się pośpiesznie po Bitwie Warszawskiej. Zakończyła się ona wielkim sukcesem polskich oddziałów. Białystok ostatecznie wrócił na 19 lat w granice odrodzonej Polski.

Na skrzyżowaniu ul. Warszawskiej i Pałacowej śmiercią żołnierza poległ kapitan Józef Bronisław Marjański.

12. Wizyty Józefa Piłsudskiego w Białymstoku

1 czerwca 1919 r. Naczelnik Państwa Józef Piłsudski w drodze do Grodna zatrzymał się na krótko na dworcu kolejowym, gdzie licznie witali go zebrani białostoczanie, przybyli także przedstawiciele władz i organizacji społecznych. Naczelnik znał Białystok, gdyż pod koniec XIX wieku jako działacz Polskiej Partii Socjalistycznej pod pseudonimem „Wiktor” bywał tu kilka razy. Mieszkał wtedy w domu przy ul. Starobojarskiej, który był własnością Stanisława i Wiktorii Lenczewskich. Korzystał także z mieszkania dr. Henryka Sarcewicza przy ulicy Niemieckiej (obecnie J. Kilińskiego). Kolportował „Robotnika”, którego redaktorem był od 1894 r. Czasopismo to wydawane było nielegalnie w Lipniskach, a następnie w Wilnie. Po raz kolejny Józef Piłsudski pojawił się w Białymstoku 20 września 1919 r., gdy w towarzystwie kapitana Walerego Sławka wracał z inspekcji z frontu wschodniego. Naczelnik udał się do redakcji „Dziennika Białostockiego”. W tym czasie udało się zorganizować powitanie. W imieniu zebranych przemówił Feliks Filipowicz. On też był inicjatorem nadania honorowego obywatelstwa miasta Białegostoku Józefowi Piłsudskiemu. 19 listopada 1919 r. wniosek w tej sprawie złożony przez grupę radnych został jednogłośnie przyjęty.

Po raz kolejny Józef Piłsudski przybył do Białegostoku 21 sierpnia 1921 r. Powitano go w pociągu na granicy województwa, potem na dworcu kolej-

wym, a następnie przy kolejnych bramach powitalnych. Naczelnik gościł też w domu prezydenta Białegostoku, uczestniczył w mszy św. polowej, wręczył sztandar 42. Pułkowi Piechoty, odebrał defiladę wojskową, wziął udział w obiedzie na 2 tysiące osób, obejrzał także mecz piłki nożnej. Wieczorem w siedzibie Rady Miejskiej zjadł kolację i wysłuchał licznych przemówień. Dostojnemu gościowi wręczono dyplom potwierdzający honorowe obywatelstwo miasta Białegostoku oraz okolicznościowy album „Białystok ilustrowany. Zeszyt pamiątkowy” przygotowany przez Antoniego Lubkiewicza.

W następnych latach Józef Piłsudski w Białymstoku był przejazdem, podróżując z Warszawy do Wilna. W trakcie postoju na dworcu kolejowym przyjmował przedstawicieli władz, odbywał krótkie konferencje. 20 kwietnia 1933 r. Marszałek przyjął w wagonie podróżnym wojewodę białostockiego Mariana Zyndrama-Kościółkowskiego, z którym odbył dłuższą rozmowę.

Józef Piłsudski zmarł 12 maja 1935 r. po długiej i ciężkiej chorobie, przeżywszy 68 lat. W kraju ogłoszono sześciotygodniową żałobę narodową. Wieści o śmierci Piłsudskiego dotarły do Białegostoku w nocy z 12 na 13 maja 1935 r. Poranne gazety poświęciły wiele miejsca temu wydarzeniu. „Echo białostockie” wydrukowało specjalny, okolicznościowy dodatek. Wojewoda białostocki generał Stefan Paślawski nakazał odwołanie wszystkich widowisk w kinach i teatrach. W całym województwie wywieszono biało-czerwone flagi, do których przypięto żałobne przepaski, obok wywieszono czarne flagi żałobne. W koszarach wojskowych flagi opuszczono do pół masztu.

14 maja 1935 r. wojewoda przyjmował kondolencje w Urzędzie Wojewódzkim (Pałac Branickich). Następnie została wyłożona księga kondolencyjna, do której mogli się wpisywać mieszkańcy Białegostoku. Wieczorem zebrał się Komitet Obywatelski, któremu przewodniczył prezydent Seweryn Nowakowski. Omówiono przygotowanie uroczystości żałobnych w Białymstoku. Główne uroczystości odbyły się w Białymstoku 17 maja 1935 r. Większość instytucji przerwała pracę. Białostoczanie licznie uczestniczyli w uroczystościach. W kościele farnym ustawiony został specjalny katafalk. Stanęły przy nim poczty sztandarowe. W cerkwi św. Mikołaja w widocznym miejscu umieszczono portret Marszałka spowity kirem, w kościele ewangelickim zawisło jego popiersie przewiązane biało-czerwoną i czarną wstążką. Po uroczystych nabożeństwach rozległy się dzwony i zawyły syreny alarmowe. Potem odbyła się defilada przed popiersiem Piłsudskiego. Wieczorem przed Pałacem Branickich wedle ówczesnej prasy zebrało się około 8 tysięcy osób. Pałac Branickich został udekorowany stylizowanymi orłami i inicjałami J.P., przy których umieszczono popiersie Marszałka. Na specjalnych masztach powiewały czarne żałobne flagi. Uroczystości rozpoczął „Marsz żałobny”.

Po jego zakończeniu prezydent Białegostoku odczytał orędzie prezydenta Ignacego Mościckiego, a następnie wygłosił okolicznościowe przemówienie. Wstrzymany został ruch uliczny i włączono syreny. Uroczystości zakończono odśpiewaniem hymnu narodowego i „Pierwszej brygady”.

W nocy 31 maja 1935 r. na białostocki dworzec wjechał pociąg, w którym przewożono do Wilna srebrną urnę z sercem Marszałka Józefa Piłsudskiego – pierwszego honorowego Obywatela Białegostoku. Urna była widoczna przez okno. Na dworcu zgromadziły się tłumy białostoczan, które oddały jej cześć. Wojsko zaprezentowało broń. Delegat Związku Inwalidów Wojennych Rzeczypospolitej Polskiej położył na stopniach wagonu bukiet tulipanów.

13. Stolica województwa

Lata trzydzieste XX wieku przyniosły dynamiczny rozwój Białegostoku i to zarówno pod względem demograficznym, jak i urbanistycznym. Nastąpił wzrost liczby jego mieszkańców. Wysoki wskaźnik urodzeń, spadek tempa śmiertelności oraz migracja spowodowały, że według spisu z 1931 r. Białystok liczył ponad 91 tysięcy mieszkańców, w tym 45,5% katolików, 8,2% prawosławnych, 2,9% ewangelików oraz 43% osób wyznania mojżeszowego. Polacy stanowili około 50% mieszkańców, Żydzi – 43%, Rosjanie – 3,6%, Niemcy – 2,1%, a Białorusini stanowili 1,4% mieszkańców Białegostoku. W 1936 r. katolików było około 51%, a wyznania mojżeszowego nadal 43%. Miasto pozostawało nadal w składzie diecezji, a od 1925 r. archidiecezji wileńskiej. Co prawda powoli, ale zwiększał się także procent osób wyznania prawosławnego. Białystok wchodził w skład diecezji grodzieńskiej. Istniało w Białymstoku około stu synagog, bożnic i domów modlitwy. Wyznawcy mojżeszowi utrzymywali kontakty z ośrodkiem wileńskim. W połowie 1939 r. Białystok liczył około 107 tysięcy mieszkańców, z czego ludność żydowska stanowiła około 42%. W tym czasie w Białymstoku społeczność polska i żydowska były dobrze zorganizowane, miały własne stowarzyszenia, spółdzielnie, banki kredytowe, instytucje społeczne i kulturalne, własne gazety oraz szkoły. Żydzi tworzyli zamkniętą społeczność, która w pewnym stopniu ulegała asymilacji. Białystok stanowił też ważne centrum życia kulturalnego Żydów w całym regionie. W mieście wy-

stępowała rywalizacja polsko-żydowska w sferze ekonomicznej i społeczno-politycznej. Polacy byli grupą dominującą politycznie i administracyjnie. Prezydent Seweryn Nowakowski cieszył się szacunkiem wśród społeczności żydowskiej. Bliskie relacje łączyły go z rządowym rabinem Białegostoku Gedalim Rozenmanem. Jedną z ważniejszych instytucji żydowskich działających w mieście był szpital żydowski, który świadczył usługi nie tylko dla wyznawców religii mojżeszowej. Uzyskiwał coroczne subwencje z budżetu miasta. W 1936 r. z funduszy magistrackich rozpoczął się gruntowny remont tej placówki, który zakończył się w 1938 r.

W 1930 r. istniało w Białymstoku 121 zakładów. Dominowały średnie i drobne zakłady włókiennicze, często zapóźnione technologicznie. Tylko w 33 z nich zatrudniano powyżej 20 osób. Resztę zasilali kilkunasto lub kilkuosobowe załogi. Ze względu na problemy ze sprzedażą wyprodukowanych materiałów nie wykorzystywano mocy produkcyjnych. Niektóre zakłady przenosiły swoją produkcję do Rumunii i Związku Sowieckiego. Bezrobocie wśród białostoczan było wysokie, wiele rodzin żyło w biedzie. Białystok był trzynastym miastem w Polsce, a biorąc pod uwagę miasta wojewódzkie – dziewiątym. Był mniejszy od Wilna, które liczyło około 195 tysięcy mieszkańców. Pozycja Białegostoku jako ośrodka wojewódzkiego zależała także od ulokowania urzędów oraz administracji publicznej. Pod tym względem Białystok prezentował się przeciętnie, gdyż brakowało tutaj instytucji o charakterze wojewódzkim. W tym wypadku ważne były starania Wincentego Hermanowskiego o fundusze na budowę reprezentacyjnej dzielnicy i gmachów urzędów. W latach 1925–1930 przy ulicy Świętojańskiej wybudowano zespół domów mieszkalnych nazwanych kolonią urzędniczą.

Natomiast za prezydentury Wincentego Hermanowskiego, w kwietniu 1928 r. ogłoszono, że Ministerstwo Skarbu w swoim budżecie zaplanowało kwotę 300 tysięcy złotych na budowę nowej siedziby Izby Skarbowej. Projekt gmachu, w którym pomieścić się miały wszystkie urzędy skarbowo-podatkowe przygotowany został przez inżyniera Kołkowskiego z Dyrekcji Robót Publicznych w Wilnie. Inwestycja była konieczna, ponieważ Izba Skarbowa mieściła się wówczas przy Rynku Kościuszki 3 i przy ulicy Lipowej w prywatnych kamienicach, nieprzystosowanych do jej prawidłowego funkcjonowania. Ambicją władz wojewódzkich i kierownictwa samej Izby było wzniesienie prestiżowej, nowej siedziby. W 1928 r. rozpoczęto budowę gmachu przy ulicy Mickiewicza 3 (dzisiejszy budynek Urzędu Wojewódzkiego). Ruszyła też budowa Sądu Okręgowego. W kwietniu 1931 r. pracownicy sądu przenieśli się do nowej siedziby. W jej części frontowej, od ulicy Mickiewicza znajdowały się sale rozpraw i pokoje sędziowskie.

W skrzydle od strony ulicy Świętojańskiej mieściły się Sąd Grodzki, Hipoteka, Prokuratura i Sąd Pracy. Znajdowały się tu też biura notariuszy zarejestrowanych przy Sądzie Okręgowym. Dzięki tym inwestycjom Białystok wzbogacił się o nowe, bardzo nowoczesne i funkcjonalne gmachy użyteczności publicznej. Ponadto urządzono park Planty na terenie ogrodów Pałacu Branickich, zagospodarowano dawny las miejski w Zwierzyńcu, urządzając tu park leśny. Na gruntach wsi Słoboda postanowiono wybudować dzielnicę Nowe Miasto. Z trudnościami budowany był kościół Św. Rocha. Można tu podkreślić, iż władze miejskie czyniły próby zbudowania nowoczesnego miasta godnego miana stolicy województwa.

Mimo powstania w Białymstoku nowych reprezentacyjnych urzędów nadal przeważała zabudowa niska, dwu i trzykondygnacyjna, w dużym stopniu drewniana (tylko 31% stanowiły budynki murowane). Typowymi były domy z sienią w środku, czterema mieszkaniami na parterze i dwoma na poddaszu. Lokowano je w częściach miasta oddalonych od centrum, w dzielnicach przyłączonych do Białegostoku w 1919 r. Domy murowane zlokalizowane przeważnie w centrum miasta budowano, wykorzystując czerwoną cegłę. Często pozbawione były podstawowych urządzeń sanitarnych. Miały tu swoje siedziby sklepy i punkty usługowe. Wygląd miastu nadal nadawały beładnie zabudowane Piaski i Chanajki, we znaki dawała się mocno zanieczyszczona rzeka Biała. Według danych zgromadzonych przez Magistrat Białystok posiadał 378 ulic, z czego 237 nie posiadało chodników i bruku. Ponad 70% z nich było oświetlone. Narastał także problem fatalnego stanu sanitarnego miasta. Palącą stawała się potrzeba podjęcia decyzji o kanalizacji miasta. W 1931 r. skanalizowane zostały ulice Pałacowa i Słonimska. Rok później prezydent Seweryn Nowakowski podjął decyzję o dalszej rozbudowie sieci kanalizacyjnej. Prace ruszyły w następnym roku. W 1936 r. Seweryn Nowakowski i wojewoda białostocki Stefan Kirkitlis czynili w Warszawie starania mające na celu pozyskanie środków finansowych na dalszą budowę kanalizacji i regulacji rzeki Białej. Pieniądze udało się w końcu zdobyć. Dzięki nim zorganizowano w Białymstoku roboty publiczne, które dawały możliwości utrzymania się wielu białostockim rodzinom. Prace postępowały w przyzwoitym tempie. W maju 1937 r. do Białegostoku przybył premier Rzeczypospolitej Polskiej Felicjan Sławoj Składkowski, który ocenił postęp prac. Zapoznał się też z budżetem miasta. Interesował się liczbą bezrobotnych w Białymstoku, prosił też o informację, ilu z nich miasto zatrudnia przy robotach publicznych. Po obejrzeniu ulic, chodników elewacji budynków, wiaduktu kolejowego, premier stwierdził, iż Białystok mocno się zmienił, wypiękniał i nabierał wielkomiejskiego stylu.

Białystok w okresie międzywojennym miał charakter mieszczański. Centrum wypełniały fabryki, sklepy, zakłady usługowe. Kwitły instytucje kulturalne, korzystając z kontaktów z Grodnem i Wilnem. Śródmieście tętniło życiem. Wychodziły drukiem gazety w języku polskim, jidisz, po rosyjsku, niemiecku. Charakteryzowały się one prezentowaniem różnych nurtów politycznych. Podkreślić należy, iż scena polityczna w Białymstoku była spolaryzowana. Silne były sympatie do Narodowej Demokracji. Centrowe pozycje zajmowała Chrześcijańska Demokracja, sympatią białostoczan cieszyły się chrześcijańskie związki zawodowe. Na lewicy dominowała Polska Partia Socjalistyczna, chociaż aktywni byli też zdelegalizowani komuniści. Wśród ludności żydowskiej silną pozycję zajmował ruch syjonistyczny i współpracujący z PPS Powszechny Żydowski Związek Robotniczy na Litwie, w Polsce i Rosji (Bund). W czasie wolnym od pracy i w sprzyjających warunkach atmosferycznych białostoczanie ruszali na spacer do Parku Miejskiego im. księcia Józefa Poniatowskiego. Park był otoczony murem – gdy odbywały się bale czy imprezy, to zamykano bramy, by zapewnić bezpieczeństwo przebywającym tu uczestnikom. Do modnych miejsc należał hotel Ritz zbudowany w 1912 r. przez Towarzystwo Akcyjne „Ritz” z pomocą finansową Petersbursko-Tulskiego Banku Ziemskiego. Jego uroczyste otwarcie odbyło się 1 lipca 1913 r. Hotel był jedną z najbardziej reprezentacyjnych budowli przedwojennego Białegostoku. Mieścił się w samym centrum miasta, na rogu ulic Niemieckiej i Instytutckiej (obecnie ul. Kilińskiego i Pałacowa), pomiędzy pałacem Branickich a pałacem gościnnym. Dysponował 50 pokojami wyposażonymi w bieżącą ciepłą i zimną wodę, telefony oraz centralne ogrzewanie. Zlokalizowane na pierwszym i drugim piętrze apartamenty posiadały balkony oraz własne łazienki. Do hotelu przyjeżdżały orkiestry i przygrywały modne jazzbandy. Występowały też popularne gwiazdy. Chętnie spotykano się w teatrze Palace. Latem przy Lipowej lub Nadrzecznej barwne namioty rozkładali cyrkowcy. W Białymstoku w okresie międzywojennym stacjonowały też jednostki wojskowe. W mieście swą siedzibę znalazła Podlaska Brygada Kawalerii. W jej skład wchodził 10. Pułk Ułanów Litewskich i 14 Dywizjon Artylerii Konnej. Wielką popularnością cieszył się 42. Pułk Piechoty, który nazywano „białostockimi dziećmi”. Białystok w okresie międzywojennym pozostawał stolicą województwa, aczkolwiek nie był ani znaczącą aglomeracją miejską, ani ważnym ośrodkiem administracyjnym. Na słowa uznania zasługiwała organizacja szkolnictwa i patriotyczne wychowanie pokolenia, które wspinał się sprawdziło w trudnych czasach okupacji sowieckiej i niemieckiej, a także po zajęciu Polski przez władze podporządkowane Moskwie. Białystok był miastem położonym w połowie drogi pomiędzy stolicą państwa – Warszawą a stolicą dawnych ziem Wielkiego Księ-

stwa Litewskiego – Wilnem. Z żadnym z nich nie mógł konkurować ani pod względem dziedzictwa historycznego, ani współczesnego znaczenia administracyjnego. Stworzył jednak swoją odrębność i legendę.

14. Wrzesień 1939 roku w Białymstoku

Latem 1939 r. sytuacja w Polsce była napięta. Docierały niepokojące wieści z Niemiec. Białostocka prasa uderzała w alarmistyczne tony. W mieście trwały ćwiczenia Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej. Rozprowadzano maski ochronne. 25 sierpnia 1939 r. w całej Polsce padało hasło budowy schronów przeciwlotniczych. Wyznaczono kilkadziesiąt punktów w mieście. Po ogłoszeniu apelu zgłosiło się początkowo około 800 osób, których z czasem przybywało. Do budowy umocnień wzywały różne organizacje polskie działające w mieście, aktywne było stowarzyszenie Młodzieży Żydowskiej i Stowarzyszenie Polaków Wyznania Prawosławnego. Wszystkich interesowało wspólne bezpieczeństwo. W Białymstoku powstał Komitet Obywatelski na czele z wojewodą Henrykiem Ostaszewskim i prezydentem Sewerynem Nowakowskim. Miał się zająć zapewnieniem bezpieczeństwa mieszkańcom miasta. Składał się on z szeregu sekcji: propagandowej, techniczno-budowlanej, gospodarczej. Ksiądz dziekan Aleksander Chodyko odpowiadał za opiekę nad rodzinami. Przygotowywano się także do opieki nad żołnierzami. Przy białostockim magistracie działał Komitet Pogotowia Obywatelskiego, który prowadził przysposobienie mieszkańców do obrony kraju. Wszędzie widoczne były rozporządzenia Prezydenta Polski Ignacego Mościckiego dotyczące m.in. poboru dla wojska rowerów, koni, czy samochodów.

1 września 1939 r. do mieszkańców Białegostoku dotarły informacje o ataku Niemiec na Polskę. Z ukazujących się w następnych dniach gazet można się było dowiedzieć o wprowadzeniu przez polski rząd stanu wyjątkowego na obszarze całego państwa. Prezydent Rzeczypospolitej Ignacy Mościcki wprowadził stan wojenny na obszarze całego kraju. Nad miastem pojawiły się niemieckie samoloty, które zaatakowały okolice dworca kolejowego oraz koszar. W pierwszych dniach wojny życie toczyło się w miarę normalnie. W kinach wyświetlano filmy, wychodziła prasa, otwarte były sklepy. Nie przerwano nawet remontu Rynku Kościuszki.

Wobec napływających informacji o zbliżających się wojskach niemieckich władze w Białymstoku postanowiły ewakuować część urzędów na wschodnie obszary II Rzeczypospolitej. Na podstawie dokumentów znajdujących się w zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku możemy odtworzyć losy białostoczan w tamtym dramatycznym czasie. Aleksander Wiczorek – inżynier chemik, podporucznik rezerwy Wojska Polskiego przydzielony został do Instytutu Technicznego Uzbrojenia, następnie ewakuowany wraz z całym Instytutem na Litwę. 17 września 1939 r. został zatrzymany przez władze sowieckie w okolicach Wilna, przebywał w obozie jenieckim w Kozielsku – rozstrzelany wiosną 1940 r. (ostatni list z obozu przesłał 5 marca 1940 r.).

Franciszek Rymaszewski funkcjonariusz II Komisariatu Policji Państwowej w Białymstoku wyznaczony został do konwojowania Archiwum Komendy Wojewódzkiej Policji Państwowej w Białymstoku. Pod koniec września 1939 r. na Polesiu dostał się do niewoli sowieckiej (prawdopodobnie taki sam los spotkał konwojowane akta), umieszczony został w obozie jenieckim w Ostaszkowie i następnie zamordowany przez funkcjonariuszy NKWD (ostatnią kartkę z obozu przesłał 1 lutego 1940 r.).

Białystok nie był brany pod uwagę jako znaczący punkt strategiczny we wrześniu 1939 r. Władze polskie nie planowały organizacji obrony miasta. Było tu zaplecze aprowizacyjne i medyczne (przyjmowano licznych rannych) dla walczących na innych odcinkach frontu wojsk polskich. Był to duży węzeł kolejowy, przez który przejeżdżały nadal pociągi z pułkami stacjonującymi na północno-wschodnich Kresach II Rzeczypospolitej. Tu rozwinięto szpital wojenny nr 303 i w lazarety zamieniono szpitale czasu pokoju. W ośrodkach zapasowych kawalerii formowały się pułki rezerwowe, które odeszły do Wołkowyska i wzięły potem udział w obronie Grodna. Wzrosła rola białostockich central łączności, wysyłano z miejscowych magazynów zaopatrzenie (również amunicję) dla oddziałów walczących, prowadzono akcje propagandowe. Oddziały wojskowe zostały skierowane na inne obszary Polski. 42. Pułk Piechoty, pod dowództwem ppłk. Wacława Malinowskiego, stoczył walki pod Ostrołęką, Myszyńcem, Nowogrodem i Andrzejewem. Podlaska Brygada Kawalerii pod dowództwem gen. bryg. Ludwika Kmicica-Skrzyńskiego wchodziła w skład Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Narew” gen. bryg. Czesława Młota-Fijałkowskiego. Ubezpieczała kierunek na Łomżę i Nowogród. Na Westerplatte walczyło 7 żołnierzy (obsługujących armatę 75 mm) 14 Dywizjonu Artylerii Konnej pod dowództwem kapitana Eugeniusza Grabowskiego. W Białymstoku pozostały jedynie niewielkie oddziały wojskowe mające charakter jednostek rezerwowych.

Niemcy również nie traktowali kierunku uderzeniowego na Białystok jako istotnego. Do zajęcia miasta wyznaczone zostały oddziały Brygady Fortecznej „Lotzen”, wydzielone z głównego trzonu uderzeniowego XIX Korpusu Pancernego gen. Guderiana. Zorganizowana naprędce, przez ppłk. Zygmunta Szafrankowskiego, obrona miasta polegać miała na zatrzymaniu oddziałów niemieckich na przedpolach Białegostoku. Jednak po nawiązaniu kontaktu bojowego, do którego doszło 15 września w rejonie Wysokiego Stoczku i Marczuka i po kilkugodzinnych walkach, żołnierze polscy, uznając przewagę wroga, wycofali się na wschód, opuszczając miasto. Niemcy, znając jednak tajne ustalenia Paktu Ribentropp – Mołotow z 23 sierpnia 1939 r., nie podejmowali istotnych kroków administracyjnych. Oczekiwano na kolejne rozkazy i decyzje, w której strefie okupacyjnej – niemieckiej czy sowieckiej, ostatecznie pozostanie Białystok. W ciągu kilku dni Niemcy rozstrzelali kilkunastu mieszkańców narodowości żydowskiej, a na dziedzińcu Szkoły Podstawowej nr 1 zamordowali kolejnych 8 osób, w tym harcerza Wacława Siedleckiego.

22 września 1939 r. w Pałacu Branickich odbyło się spotkanie oficerów niemieckich z oficerami sowieckimi. Nastąpiło uroczyste przekazanie miasta Rosjanom. Na ulicy Lipowej minęły się oddziały niemieckie i sowieckie. Jak miała pokazać najbliższa przyszłość, Białystok odegrał bardzo istotną rolę w sowieckich planach okupacyjnych. To tutaj zlokalizowana została najważniejsza administracja. Władze sowieckie przeprowadziły wybory, a następnie obrady Zgromadzenia Ludowego Zachodniej Białorusi. Jako miejsce obrad zgromadzenia wybrano świeżo oddany do użytku budynek teatru – Domu Ludowego im. Józefa Piłsudskiego. Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi liczące 281 delegatów w dniach 28-30 października 1939 r. wystosowało do władz najwyższych Związku Sowieckiego „prośbę” o przyłączenie podbitych ziem do ZSRS. Białystok stał się częścią Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Rad.

15. Okupacja sowiecka 1939–1941

Władze sowieckie już od pierwszych dni swoich rządów, wykorzystując między innymi znajomość terenu przez zarządy tymczasowe, prowadziły zakrojoną na szeroką skalę akcję kontroli mieszkańców. Obowiązkowej re-

jestracji poddane zostały zarówno osoby cywilne, jak i wojskowe. Rozpoczęły się aresztowania osób związanych z dotychczasową polską administracją. Sytuacja ludnościowa Białegostoku w pierwszym okresie okupacji była bardzo trudna. Do miasta napłynęła duża liczba uchodźców z zachodnich terenów państwa polskiego, głównie ludności żydowskiej. Dramatyczna była sytuacja lokalowa, nowi dygnitarze sowieccy, coraz liczniej przybywający do miast Białostocczyzny, rekwirowali na swoje potrzeby pokoje, nawet całe mieszkania, nie licząc się z protestami dotychczasowych właścicieli. Uciekinierzy, którzy opuścili swoje domy w obawie przed represjami ze strony wojsk niemieckich, w Białymstoku pozbawieni zostali mieszkań i podstawowych środków do życia. Władze komunistyczne, próbując sobie poradzić z olbrzymią masą uciekinierów, postanowiły już w październiku znaczną ich liczbę wysiedlić do wschodnich obwodów BSRS. Z ośmiu największych miast Białorusi Zachodniej, pomiędzy 25 a 30 październikiem 1939 r., deportowano 22 471 osób (z Białegostoku 13 186). Pozostali podlegali obowiązkowej rejestracji. Pomimo podjętej akcji przesiedlenia uchodźców i tak obliczano, iż pod koniec 1939 r. w mieście pozostawało jeszcze ponad 50 tys. uchodźców.

Decyzje władz okupacyjnych wprowadzały do codziennego życia coraz to nowe utrudnienia, skutecznie rozmontowujące dotychczasowy system polityczno-gospodarczy. Zniesiono wszystkie święta państwowe i kościelne obowiązujące w II Rzeczypospolitej. Zarządzono przejście na moskiewską strefę czasową, co spowodowało przesunięcia czasu o dwie godziny. Zrównanie wartości złotówki i rubla w krótkim czasie przyczyniło się do ogołocenia sklepów ze wszelkich towarów. Na ulegającą ciąglemu pogorszeniu złą sytuację gospodarczą nakładały się coraz silniejsze represje. Polityka represyjna wymierzona przeciwko wszystkim grupom narodowościowym zamieszkującym wschodnie ziemie II Rzeczypospolitej zmierzała do likwidacji warstw społecznych i grup zawodowych, uważanych za zdolne do podjęcia własnych inicjatyw narodowościowych. Powyższe założenia z równym powodzeniem stosowano w stosunku do ludności białoruskiej, ukraińskiej, żydowskiej i polskiej, z tym, że to właśnie Polacy, jako grupa narodowościowa szczególnie uprzywilejowana w II Rzeczypospolitej, ponieśli największe straty.

Od momentu rozpoczęcia przez Armię Czerwoną interwencji zbrojnej nieprzerwanie trwały aresztowania osób podejrzanych o wrogą działalność. W pierwszym okresie w dużej mierze odbywały się one w oparciu o wcześniej przygotowane spisy. Wraz z upływem czasu przybierały jednak na sile, obejmując coraz większe rzesze ludności, jednak w dalszym ciągu miały charakter represji indywidualnych. Nowym elementem w polityce represyj-

nej władz sowieckich było zastosowanie na ziemiach polskich II Rzeczypospolitej na początku 1940 r., po raz pierwszy na taką skalę, odpowiedzialności zbiorowej. Przymusowymi przesiedleniami objęte zostały całe rodziny i grupy społeczne. Wywózki nie ominęły żadnej z narodowości (np. wielu Żydów witających entuzjastycznie we wrześniu 1939 r. wkraczające oddziały Armii Czerwonej zostało oskarżonych o tzw. odchylenia trockistowskie), jednak podobnie jak w przypadku aresztowań, w największym stopniu dotknęły ludność polską. W latach 1940–1941 władze sowieckie przeprowadziły na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej cztery zasadnicze akcje deportacyjne. Oblicza się, iż w tym okresie z Białegostoku zostało deportowanych do Kazachstanu i na Syberię ponad 20 tys. mieszkańców. Akcja deportacji znacznej części mieszkańców wschodnich ziem polskich miała ścisły związek z propagandową polityką prowadzoną przez władze sowieckie. Wywózkami objęte zostały te osoby, które, z punktu widzenia ideologii komunistycznej, nie rokowały żadnych szans na reedukację polityczną, a wręcz przeciwnie – stanowić mogły zagrożenie dla planowanych działań. Pozbawienie lokalnych społeczności ich naturalnych liderów – działaczy politycznych, społecznych i kulturalnych, urzędników oraz nauczycieli, w większym stopniu otwierało je na wpływ haseł komunistycznych. Wylimitowanie starej inteligencji – „skażonej” światopoglądem kapitalistycznym i zastąpienie jej zupełnie nową elitą społeczną było jednym z podstawowych zadań polityki władz sowieckich, zmierzającej do pełnej sowietyzacji okupowanych obszarów.

16. Okupacja niemiecka 1941–1944

27 czerwca 1941 r. Białystok został zajęty przez wojska niemieckie. Była to już druga okupacja niemiecka Białegostoku podczas wojny. Krótko, bowiem zaledwie kilka dni, Niemcy przebywali w Białymstoku we wrześniu 1939 r. Wówczas okupacja trwała od 15 do 22 września, kiedy to zgodnie z decyzjami Paktu Ribbentrop-Mołotow i ustaleniami poczynionym przez lokalnych dowódców niemieckich i sowieckich, Wehrmacht opuścił miasto.

Nowa okupacja charakteryzowała się, niezapomnianymi z września 1939 r., aktami barbarzyństwa, które spadły na mieszkańców. Pierwszymi represjami, mającymi charakter organizowanych przez żołnierzy niemieckich pogro-

mów, objęta została ludność żydowska. Był to początek eksterminacji całej ludności żydowskiej miasta Białegostoku. Tylko pierwszego dnia okupacji w ramach akcji „oczyszczania miasta z elementu komunistycznego” zginęło ok. 2,5 tysiąca osób. W kolejnych dniach kontynuowano akcje represyjne. Kolejnym etapem represji skierowanym w stronę ludności żydowskiej było stworzenie getta. Administrację getta stanowił Judenrat, zobowiązany wykonywać polecenia władz niemieckich.

Białystok odgrywał istotną rolę administracyjną w okupacyjnych planach niemieckich. Stał się stolicą samodzielnego okręgu administracyjnego Bezirk Białystok, który rozkazem Hitlera podporządkowany został gauleiterowi NSDAP w Prusach Wschodnich, Erichowi Kochowi. Była to zapowiedź włączenia w niedalekiej przyszłości okręgu białostockiego do Prus Wschodnich. Nowa jednostka administracyjna swoim zasięgiem objęła, istniejący w czasach sowieckich, obwód białostocki z poszerzeniem o część gmin wchodzących wcześniej w skład obwodu brzeskiego (gminy z rejonów brzeskiego i prużańskiego).

Erich Koch, mając szereg innych ważnych obowiązków – był nadprezydentem Prus Wschodnich i szefem administracji niemieckiej na Ukrainie, scedował kierowanie Zarządem Cywilnym Okręgu Białostockiego na swojego zastępcę. Faktycznie okręgiem białostockim kierował powołany w końcu 1941 r. dr Fridrich de Brix. Był on najważniejszą osobą w cywilnej administracji niemieckiej w Białymstoku do końca okupacji. Biura Zarządu Cywilnego Okręgu Białostockiego ulokowano w budynku pałacu Branickich, natomiast do dyspozycji Ericha Kocha, w czasie jego wizyt w Białymstoku, oddany został pałacyk Lubomirskich na Dojlidach.

W pierwszym okresie okupacji represje w największym stopniu dotknęły ludność żydowską. Jednak w kolejnych miesiącach zaczęto rozszerzać zasięg akcji represyjnych. Od początku 1942 r., zgodnie z rozkazem Ericha Kocha, służba bezpieczeństwa mogła stosować akcje odwetowe w celu utrzymania porządku w mieście. Działały sądy doraźne, które ferowały wysokie wyroki. Kara śmierci groziła za szereg wykroczeń – od działalności w ruchu podziemnym, przez pomoc Żydom, aż po unikanie pracy fizycznej. Dokonywano masowych egzekucji. Miejsca kaźni białostoczan znajdowały się na Pietraszach, w Grabówce i w Bacieczkach. Stosowano represje o charakterze masowym, brano zakładników, których przetrzymywano w białostockim więzieniu, mieszczącym się przy ulicy Kopernika, aby następnie wysłać ich transportami do Oświęcimia, Sztutthofu, Gross-Rosen czy Ravensbrück. Z rąk niemieckich okupantów śmierć poniosło około 20 tysięcy białostoczan.

Wraz z kolejnymi latami okupacji, mieszkańcy zmuszeni byli walczyć z problemami aprowizacyjnymi. Najwięcej energii pochłaniało zaspokajanie

podziemnych, podstawowych potrzeb egzystencjalnych – organizacja żywności, opału. Władze okupacyjne całą możliwą produkcję kierowały na potrzeby frontu.

Największe straty ludnościowe w czasie okupacji niemieckiej poniosła ludność żydowska. Dr Jerzy Szumski, który rejestrował źródła znajdujące się w zespole Naczelnego Dowódcy SS i szefa Niemieckiej Policji, tzw. mikrofilmy aleksandryjskie, natrafił na korespondencję Heinricha Himlera z Albertem Speerem w sprawie likwidacji getta w Białymstoku. Speer proponował wybudowanie 20 tysięcy drewnianych baraków dla Żydów i ich pracę na potrzeby III Rzeszy. Himler nie przystał na tę propozycję. Po tej decyzji zamknięci w getcie Żydzi oczekiwali na zagładę. Akcja likwidacji białostockiego getta rozłożona została na dwa etapy. Pierwszy miał miejsce w lutym 1943 r., kiedy to do Oświęcimia i Treblinki wywieziono około 10 tys. osób, a drugi – w sierpniu 1943 r., gdy przeprowadzono ostateczną akcję wysiedlenia mieszkańców. W sierpniu 1943 r., w okresie ostatecznej akcji likwidacji getta, społeczność żydowska podjęła zorganizowany opór przeciwko nazistowskiemu oprawcom. 16 sierpnia grupa uzbrojonych bojowników rozpoczęła nierówną walkę. Około 200 uzbrojonych osób walczyło w różnych częściach miasta. Centrum oporu znajdowało się w zamaskowanym bunkerze, znajdującym się przy ulicy Chmielnej. Symbolicznym końcem walk stała się samobójcza śmierć dowódców powstania Mordechaja Tenenbauma i Dawida Moszkowicza w dniu 20 sierpnia 1943 r. Jesienią 1943 r. białostockie getto przestało istnieć. Był to kres żydowskiej społeczności Białegostoku. Białystok w okresie okupacji niemieckiej stracił prawie połowę ludności. Władze niemieckie oczekiwały, iż miejsce wymordowanej ludności żydowskiej zajmie zgermanizowana ludność aryjska.

Władze niemieckie przystąpiły do zmiany nazw ulic. Miasto podzielone zostało na dwie części: aryjską i żydowską, z wyraźnie zaznaczonymi granicami getta. Najważniejsze budynki administracji niemieckiej zaznaczono na mapie ciemniejszymi kolorami, wyróżniając je na tle pozostałej zabudowy miasta. Ulice otrzymały nowe nazwy: przedwojenna Sienkiewicza teraz nazywała się Erich Koch Strasse, przedwojenna Piłsudskiego przemianowana została na Langasse Strasse, a Warszawska – na Schroetter Strasse.

Cały przemysł miasta ukierunkowany został na potrzeby militarne III Rzeszy. Zakłady włókiennicze pracowały na rzecz armii niemieckiej. Najlepsze pomieszczenia w mieście zajęła administracja niemiecka i przybywający do miasta urzędnicy. Codzienne warunki życia były niezwykle trudne. Stojąca na słabym poziomie aprowizacja już w czasach sowieckich, ulegała dalszemu pogorszeniu w latach okupacji niemieckiej. Sukcesywnie niszczone mało reprezentacyjne części miasta zamieszkałe przez ludność żydow-

ską. Centrum miasta w dużej części zostało zrujnowane. Miasto, ze zniszczoną już w lipcu 1941 r. częścią położonej w centrum Białegostoku dawnej dzielnicy żydowskiej Schulhof i Chanajki oraz ze spalonym w 1943 r. obszarem getta, wyglądało przygnębiająco. Na ruinach świata żydowskiego Niemcy planowali zbudować nowe aryjskie miasto. Nie przejmowano się zniszczeniami, miały one być elementem oczyszczającym i odcinającym starą, żydowską przeszłość miasta od nowej niemieckiej. Białystok w szybkim tempie nabrać miał cech miasta pruskiego, do którego stara przedwojenna zabudowa nie pasowała. Tak jak w innych dużych miastach w tej części Europy planowano przeprowadzenie wielkich inwestycji, mających nadać ośrodkom miejskim nazistowski charakter. Nowe, duże gmachy urzędowe świadczyć miały o sile nowych gospodarzy. Planów tych nie udało się na szczęście okupantowi niemieckiemu nigdy zrealizować.

17. Starty wojenne Białegostoku

Pod koniec czerwca 1944 r. na północnym odcinku frontu wschodniego zaczęła się ofensywa wojsk sowieckich pod kryptonimem „Bagration”. W jej wyniku Armia Czerwona rozbiła wojska niemieckiej Armii Środek, zmuszając ją do odwrotu. W połowie lipca 1944 r. Rosjanie dotarli do wschodnich granic przedwojennego województwa białostockiego. Już 19 lipca przystąpili oni do kolejnego natarcia celem zajęcia Białostocczyzny. Dowództwo niemieckie nie zamierzało bronić Białegostoku. Po tygodniu żołnierze Armii Czerwonej bez większych problemów wkroczyli (doszło do kilku potyczek) do Białegostoku.

Białystok był kompletnie zrujnowany. Wycofujące się oddziały wojsk niemieckich od 23 lipca 1944 r. przeprowadzały systematyczne podpalanie i wysadzanie budynków mieszkalnych, fabryk, budynków samorządowych, magazynów. W wyniku tych działań zostały zniszczone: Dworzec Główny, Pałac Branickich, Seminarium Nauczycielskie, koszary 42 pułku piechoty, ulice Piłsudskiego, Sienkiewicza, Kilińskiego, Warszawska, Kupiecka, Zamenhofska, Równoległa, Rynek Kościuszki, fabryka tytoniu, fabryka Bekiera, fabryka wyrobów drzewnych, fabryki włókiennicze przy ul. Sosnowej i Mickiewicza. Niemcy zdemontowali i wywieźli niemal wszystkie zakłady przemysłowe. Zniszczeniu w mniejszym lub większym stopniu uległo

około 7 tysięcy budynków. Centrum miasta było zburzone w około 80% i praktycznie przestało istnieć. W kościele Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (fara) i w starym kościele wypadły tylko szyby z okien. Także kościół św. Rocha i cerkiew św. Mikołaja szczęśliwie przetrwały apokalipsę i górowały ponad centrum Białegostoku. Przy Rynku Kościuszki nie było też ratusza, który władze sowieckie zburzyły w 1940 r. Uwagę zwracała leżąca na ziemi pogięta kopuła wielkiej synagogi. Zniknęła dzielnica żydowska Chanajki, Schulhof (dzielnica żydowska położona pomiędzy ulicami Legionową i Suraską). Zabudowania getta zostały spalone w czasie jego likwidacji w 1943 r. Miasto niszczyły także sowieckie bombowce.

W sierpniu 1945 r. Andrzej Krzewniak pełniący obowiązki prezydenta Białegostoku ogłosił rejestrację szkód wojennych. Obejmowały one utratę życia przez członków rodziny, zdrowia, zdolności do pracy, szkody w nieruchomościach, ruchomościach, inwentarzy, utratę przedsiębiorstw, czy firm, oraz straty w wolnych zawodach. Mieszkańcy Białegostoku złożyli kilka tysięcy kwestionariuszy imiennych rejestrujących szkody wojenne. Władze sporządziły także rejestr zniszczeń wojennych w budynkach gospodarczych, przemysłowych i użyteczności publicznej położonych w granicach administracyjnych Białegostoku, a także drogach i obiektach drogowych przy poszczególnych ulicach miasta. Spisy start pokazują ogrom nieszczęścia mieszkańców Białegostoku i strat jakie ponieśli w czasie działań wojennych. W zasadzie ocalały tylko obrzeża Białegostoku.

Rozpoczęła się odbudowa Pałacu Branickich. Przy okazji rozebrano stosunkowo dobrze zachowany, charakterystyczny dla Białegostoku hotel Ritz. Przebito ulicę Sienkiewicza do ulicy Legionowej, co w przyszłości znacznie ułatwiło komunikację. Wybudowano trasę W-Z (ulica 1 Maja, po 1989 r. Aleja Piłsudskiego), która odciążała ruch na Rynku Kościuszki i ul. Lipowej. Zlikwidowana została wypalona przez Niemców żydowska dzielnica Chanajki. Znaczną zmianą w wyglądzie miasta było wybudowanie tzw. Alei Pochodów, czyli przedłużenie w kierunku północnym dawnej ulicy Piwnej (obecnie Marii Skłodowskiej-Curie) nakierowanej na budynek Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Powojenna odbudowa Białegostoku była jedynym poza czasami Jana Klemensa Branickiego, okresem w dziejach miasta, kiedy planiści mogli w miarę swobodnie przebudowywać śródmieście.

Nowe granice państwowe narzucone przez Związek Sowiecki sprawiły, iż zerwały się więzi łączące Białystok z Wilnem i Grodnem. Za granicą znalazł się ważny dla Białegostoku ośrodek akademicki w Wilnie. W Grodnie pozostały m.in. archiwalia mające kapitalne znaczenia dla badań nad dziejami Białegostoku i województwa białostockiego. Podziałowi uległa również

przedwojenna archidiecezja wileńska. Białystok po II wojnie światowej stał się faktyczną stolicą dla tej części archidiecezji wileńskiej, która pozostała w granicach Polski.

18. Zmiany demograficzne w powojennym Białymstoku

W Białymstoku, który był miastem granicznym i punktem etapowym 26 stycznia 1945 r. powstał Wojewódzki Oddział Państwowego Urzędu Repatriacyjnego. Zaczęli napływać repatrianci z dawnych Kresów, przede wszystkim z Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny włączonych w skład Związku Sowieckiego na mocy traktatów z Teheranu i Jałty, deportowani przez sowieckie władze w latach 1939–1941 do „niehumanitarnej ziemi” (Syberia, Kazachstan), a także wywiezieni na roboty do Niemiec, więźniowie niemieckich obozów koncentracyjnych czy zdemobilizowani żołnierze. W początkach 1945 r. do Białegostoku przybyło 7 transportów repatriantów. Ze względu na toczące się działania wojenne na północy i zachodzie niektórzy z repatriantów osiedlili się w Białymstoku, inni zamieszkali w powiatach białostockim i sokólskim. W następnych miesiącach masy ludzi przemieszczały się w różnych kierunkach i celach. Niektórzy szukali miejsca dla siebie, inni swoich bliskich. Była to swoista wędrówka ludów dobrze udokumentowana w zbiorach Archiwum Państwowego w Białymstoku.

W 1946 r. Białystok liczył ponad 46 tysięcy mieszkańców. Zdecydowaną większość stanowili Polacy. Wśród repatriantów byli także Żydzi. Większość z blisko 2 tys., którzy wówczas przewinęli się przez Białystok przeżyła w Związku Sowieckim (jako uciekinierzy lub zesłańcy). Około 10% doczekało wyzwolenia w obozach, około 8% w różnych kryjówkach w lasach, w partyzantce, niektórzy przeżyli dzięki pomocy ludności chrześcijańskiej z podbiałostockich miejscowości. Wielu Żydów, którzy przyjechali do Białegostoku, szybko go opuściło. Niektórzy byli przerażeni stanem miasta, jeszcze inni przekonani, iż nikt z ich bliskich nie przeżył. Rezygnując z osiedlenia się w Białymstoku, wyjeżdżali do Warszawy, Łodzi czy do miejscowości na Ziemiach Odzyskanych w szczególności na Dolnym Śląsku. Niektórzy emigrowali do Palestyny. Pod koniec 1945 r. w Wojewódzkim Komitecie Żydowskim zarejestrowanych było 820 osób. Na skutek napływu repatrian-

tów w czerwcu 1946 r. w Komitecie zarejestrowano 1567 osób. Z czasem liczba przebywających zaczęła się kurczyć. W grudniu 1947 r. w Białymstoku zarejestrowanych było 447 Żydów. Pod koniec 1948 r. Białystok zamieszkiwało 379 osób. W 1950 r. władze polskie ułatwiły wyjazdy ludności żydowskiej za granicę. W ewidencji Wojewódzkiego Komitetu Żydów zarejestrowanych było 306 osób. Po zakończeniu II wojny światowej Białystok był w zasadzie jedynym miastem w województwie zamieszkałym przez większą grupę ludności żydowskiej. W Białymstoku Żydzi stanowili około 1% ludności w porównaniu do 40% w okresie międzywojennym. Powodowało to zniknięcie ich z pejzażu miasta. Odczucie to potęgował fakt, iż w nowych warunkach starali się niczym nie wyróżniać i wtapiać w otoczenie. Białystok przestał być ważnym żydowskim ośrodkiem politycznym i kulturalnym.

Przybywających do Białegostoku Białorusinów władze potraktowały jako pełnoprawnych obywateli. Uzyskali oni dostęp do wszystkich instytucji stanowiących elementy składowe komunistycznego państwa, a więc Milicji Obywatelskiej, Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, Polskiej Partii Robotniczej, Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, rad narodowych. Stanowili w nich znaczny odsetek składu osobowego. Białorusini zyskali szerokie możliwości awansu społecznego, uczestnictwa w życiu społecznym, politycznym, kulturalnym i gospodarczym. Nie mieli jednak możliwości rozwoju własnego życia narodowego. Otrzymali pełnię praw jako Polacy, nie uzyskali jednak niczego jako Białorusini. Andrzej Krzewniak, ówczesny prezydent Białegostoku, w jednym ze swych raportów do władz wojewódzkich stwierdził, iż jako zwierzchnik administracji miejskiej w Białymstoku nie odczuwa istnienia żadnej mniejszości narodowej.

Postępował szybki rozwój demograficzny Białegostoku. W 1950 r. miasto liczyło około 90 tysięcy mieszkańców. Było to zgodne z ogólnopolską tendencją migracji przeważnie młodych mieszkańców wsi do miast. Warunki życia na wsiach były bardzo trudne. Przeludnione chaty, małe gospodarstwa rolne, które nie mogły zapewnić warunków utrzymania, powodowały odpływ mieszkańców wsi do miasta. Także rozbudowywany przemysł potrzebował pracowników, więc mieszkańcy wsi wyruszali do Białegostoku w poszukiwaniu lepszych warunków do życia. Inni pojawiali się w Białymstoku z tzw. nakazami pracy. Wielkim problemem stawał się brak mieszkań. Przeciętna kilkuosobowa rodzina często mieszkała w jednym pokoju. Zakłady pracy przeznaczały na cele mieszkaniowe swoich pracowników zwykłe drewniane baraki.

W 1956 r. Białystok będący stolicą regionu liczył wtedy około 97 tys. mieszkańców. Istniały tu wyższe uczelnie: Akademia Medyczna i Wieczoro-

wa Szkoła Inżynierska oraz Pomaturalne Studium Nauczycielskie. Stolica województwa miała rozgłośnię radiową, dwa teatry, pięć kin, orkiestrę symfoniczną. Ukazywały się również dwa czasopisma: „Gazeta Białostocka” będąca organem Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i „Życie Białostockie”.

XX Zjazd Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego w Moskwie, odbyty w lutym 1956 r., odbił się szerokim echem w województwie. W wielu środowiskach rozpoczęły się dyskusje nad modelem gospodarczym PRL, demokratyzacją życia społeczno-gospodarczego, działalnością Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i aparatu bezpieczeństwa. 14 marca 1956 r. prasa podała komunikat o śmierci w Moskwie I Sekretarza KC PZPR Bolesława Bieruta. Mieszkańcy województwa dość powszechnie powątpiewali w oficjalnie podawaną wersję tej śmierci. Zadawano sobie pytanie, dlaczego Bierut tak długo przebywał w Moskwie, nie wierzone, iż zmarł na grype, mówiono o otruciu.

Wkrótce potem, bo w końcu czerwca, zaczęły docierać wieści o wydarzeniach w Poznaniu. W „Życiu Białostockim” ukazało się przemówienie premiera Józefa Cyrankiewicza, który ostrzegał przed kolejnymi wystąpieniami skierowanymi przeciwko władzy, obiecywał również poprawę sytuacji ekonomicznej. Ludzie słuchali także radia BBC i „Wolnej Europy”, by uzyskać pełniejsze informacje o wydarzeniach w Poznaniu. Masowo kupowano gazety, których nabycie w godzinach popołudniowych graniczyło z cudem, wsłuchiwano się w komunikaty radiowe. Popularna była wszechwiedząca „wieść szeptana”. Robotnicy w Białymstoku, Łomży, Suwałkach, Kolnie i innych miastach popierali żądania robotników z Poznania, chociaż zdarzały się też opinie, iż za powstałą sytuację należy winić reemigrantów z Zachodu.

24 października na dziedzińcu Pałacu Branickich (Akademia Medyczna) zgromadziło się około 15 tys. ludzi. Przyszli, aby posłuchać bezpośredniej transmisji radiowej z Warszawy, w trakcie której miał przemawiać W. Gomułka. Wiecujący wyrazili poparcie dla nowo wybranego Komitetu Centralnego PZPR. Przemawiający przedstawiciele zakładów pracy ostro krytykowali wojewódzkie władze państwowe i partyjne. I Sekretarz KW PZPR Jan Jabłoński złożył nawet publiczną dymisję, która później została odrzucona przez Egzekutywę KW PZPR. Po zakończeniu wiecu część jego uczestników rozeszła się do domów, jednak kilka tysięcy osób (studenci, uczniowie, młodzi robotnicy) ruszyło ulicą Lipową w kierunku kościoła św. Rocha. Manifestanci nieśli flagi narodowe, a także flagę węgierską na znak poparcia dla narodu węgierskiego walczącego z sowieckimi czołgami. Powstawały komitety organizacyjne zbiórki odzieży, żywności, lekarstw i pieniędzy. Główny ciężar organizacyjny tych działań spoczywał na Oddziale Wojewódzkim

Polskiego Czerwonego Krzyża w Białymstoku. Bardzo aktywni byli też pracownicy Akademii Medycznej w Białymstoku. Do stacji krwiodawstwa zgłaszali się białostoczanie, którzy oddawali krew rannym Węgrom. Do 1 listopada zgłosiło się ponad 100 osób, które oddały ponad 24 litry krwi i osocza. Akcje pod hasłem „Pomagamy braciom Węgrom” były prowadzone w białostockich zakładach pracy i białostockich szkołach średnich. Wyróżniały się tu I Liceum Ogólnokształcące i Technikum Mechaniczne. Białostoczanie nie szczędzili pieniędzy na pomoc. Pierwsze transporty z lekami i żywnością wyruszyły z Białegostoku do Warszawy już pod koniec października 1956 r. 3 listopada z białostockiego lotniska na Krywlanach wystartował samolot sanitarny, który przetransportował do Warszawy ponad 20 litrów krwi. Następnie krew ta poleciała do Budapesztu. Henryk Kafarski, pilot pochodzący ze Starosielc, jako pierwszy poleciał samolotem z darami od Polaków dla walczących Węgrów. Transport pokazała Polska Kronika Filmowa. Pod koniec listopada 1956 r. podsumowano akcję pomocy dla Węgrów przez mieszkańców Białostocczyzny. Łącznie zebrano około 387 tysięcy złotych, kilka ton żywności, sporo leków. Społeczeństwo ofiarowało także 47 litrów krwi. Co warto podkreślić, było to ósme miejsce w skali Polski. Ambasada Węgier w Polsce podziękowała za pomoc wszystkim Polakom. Podkreślono, iż Polacy i Węgrzy są silnie połączeni tradycjami i wspólnymi losami na przestrzeni dziejów, wzajemnym szacunkiem.

W lipcu 1957 r. Sejm przyjął pierwszy w dziejach PRL plan pięcioletni na lata 1956–1960. Jego pierwotne założenia zakładały dokończenie wielkich inwestycji z czasów planu sześcioletniego, ale utrzymanie też niewielkiej przewagi nakładów na przemysł ciężki w porównaniu z przemysłem wytwarzającym środki konsumpcji. W rolnictwie zamierzano wspierać rozwój hodowli, co miało spowodować poprawę na rynku artykułów żywnościowych. W październiku 1958 r. XII Plenum KC PZPR uchwaliło radykalne zwiększenie nakładów na rozwój przemysłu ciężkiego, zmniejszając tym samym nakłady na inne dziedziny gospodarki. Ograniczona została produkcja samochodów osobowych, standardem budowlanym stały się małe mieszkania ze ślepymi kuchniami. Aktywistki partyjne zbierające się na kolejnych konferencjach w gmachu KW PZPR w Białymstoku krytykowały tego typu rozwiązania. Zwracały uwagę, iż kuchnie z cienkimi ściankami nie wytrzymały ciężaru zawieszanych mebli, brakowało także w nich wyciągów powietrza i miejsca na postawienie lodówki. Na zakup żywności przeznaczono ponad 50% domowego budżetu. W pierwszej pięcioletce gospodarka rozwija się jednak w miarę dobrze, władze nie liczyły się z potrzebami społecznymi. Kolejne pięcioletki obejmujące lata 1961–1965 i 1966–1970 spowodowały znaczne zwiększenie nakładów na przemysł ciężki i zahamowa-

nie wzrostu stopy życiowej ludności. Mimo wzrostu produkcji płace rosły stosunkowo powoli.

Ofiarą „pięćolatek” padł też sektor prywatny, który po październiku 1956 r. przeżywał rozkwit. Prywatna aktywność gospodarcza ograniczana była ostrymi restrykcjami podatkowymi, ograniczano wydawanie koncesji, zamykano prywatne sklepy. Nie najlepiej wiodło się rolnikom indywidualnym. Co prawda po 1956 r. władze już nie powróciły do prób kolektywizacji rolnictwa za pomocą represji, to jednak chłopów zachęcano do tworzenia spółdzielni za pomocą dotacji finansowych. Dużą wagę przywiązywano do działalności kółek rolniczych, które otrzymywały maszyny rolnicze. Gospodarstwa opuszczone trafiały do Państwowego Funduszu Ziemi, ten przekazywał je nadal deficytowym Państwowym Gospodarstwu Rolnym.

W Białymstoku w 1957 r. rozpoczęto budowę wiaduktu przy ulicy Dąbrowskiego, a w następnym roku trasy W-Z nazwanej Aleją 1 Maja (po 1990 r. Al. Józefa Piłsudskiego). Powstał Społeczny komitet Budowy Rozgłośni Radia i Telewizji, w 1959 r. rozpoczęła działalność Spółdzielnia Mieszkaniowa „Rodzina Kolejowa”. Oddano też do eksploatacji: Zakłady Mięsne w Białymstoku, Zakłady Silikatowe, Wytwórnie Pasz i Zakład Młynarski w Starosielcach. Ważnym wydarzeniem był przyjazd do Białegostoku ponad 500 esperantystów, którzy w ten sposób chcieli uczcić 100-lecie urodzin Ludwika Zamenhofa. Wtedy też zapadła decyzja o budowie pomnika poświęconego twórcy esperanto. Zbudowana została sala widowiskowa Związków Zawodowych.

W 1961 r. Białystok liczył już ponad 120 tys. mieszkańców i zajmował 20 miejsce wśród największych miast PRL. W 1962 r. przystąpiono do budowy osiedla „Centrum”, ruszyła gazownia miejska i elektrociepłownia. Białystok został podłączony do ogólnopolskiej sieci energetycznej, a w 1963 r. otrzymał prąd z ZSRS. W połowie lat sześćdziesiątych w Białymstoku funkcjonowało 28 szkół podstawowych, do których uczęszczało około 19 tys. uczniów. Było też 5 liceów ogólnokształcących z ponad 2,5 tys. uczniów, dwa licea dla pracujących. Nieźle funkcjonowało szkolnictwo zawodowe. Młodzież kształciła się w 16 technikach (6,5 tys. uczniów) oraz 10 szkołach zawodowych (4,5 tys. uczniów). Rosnące zapotrzebowanie na kadrę techniczną zdecydowało o konieczności tworzenia szkół państwowych szkół technicznych dla absolwentów XI klas liceów ogólnokształcących. W Białymstoku były 4 takie szkoły: trzy kształcące personel medyczny, jedna przygotowująca specjalistów radia i telewizji. Działalność rozpoczęła także Państwowa Średnia Szkoła Muzyczna sprawująca nadzór artystyczny nad szkołami niższymi tego typu w całym województwie.

Początki białostockiego szkolnictwa wyższego sięgały lat połowy lat czterdziestych (Seminarium Duchowne) i lat pięćdziesiątych. Akademię Me-

dyczną im. Juliana Marchlewskiego powołano w Białymstoku w 1950 r. Kształciła ona kadrę lekarską dla Polski północno-wschodniej. Powstał szpital kliniczny Akademii, pracownicy naukowcy często pełnili obowiązki ordynatorów w szpitalach województwa. W połowie lat sześćdziesiątych Akademia Medyczna rozporządzała 31 katedrami, Studium Języków Obcych, Studium Wychowania Fizycznego i Studium Wojskowym. Zatrudniano 329 pracowników nauki, w tym 10 profesorów i 30 docentów. Około 1,7 tys. studentów miało do dyspozycji dom studencki i stołówkę. Biblioteka Naukowa Uczelni dysponowała znacznym księgozbiorem fachowym. Główną siedzibą Akademii był Pałac Branickich. W 2008 r. Akademia została przekształcona w Uniwersytet Medyczny.

W październiku 1964 r. Wieczorowa Szkoła Inżynierska (powstała 1 grudnia 1949 r. Prywatna Wieczorowa Szkoła Inżynierska NOT w Białymstoku) została przemieniona w Wyższą Szkołę Inżynierską. Odebyła się pierwsza rekrutacja na dzienne studia inżynierskie na Wydziale Elektrycznym i Mechanicznym oraz nabór na zaoczne studia inżynierskie na Wydział Budownictwa Lądowego. Uczelnia zatrudniała w owym czasie 125 pracowników, w tym 28 nauczycieli akademickich na pełnych etatach. Naukę pobierało 781 studentów na czterech wydziałach. W październiku 1974 r. WSI została przekształcona w Politechnikę Białostocką i wprowadzono jednolity magisterski system kształcenia.

Filia Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku została powołana 15 lipca 1968 r. Powstała ona na miejscu rozwiązanego wcześniej Studium Nauczycielskiego. Jej głównym zadaniem miało być kształcenie kadry pedagogicznej w zakresie Wyższej Szkoły Nauczycielskiej. Szybko jednak powstało Zawodowe Studium Administracji jako oddział Wydziału Prawa i Administracji UW. W 1973 r. wprowadzono program studiów magisterskich. W 1997 r. Filia się usamodzielniała i powstał Uniwersytet w Białymstoku.

W początkach lat sześćdziesiątych rozpoczął w Białymstoku działalność Klub „Siedmiu”, który przyjął nazwę od siedmiu stowarzyszeń: aktorów, architektów, dziennikarzy, ekonomistów, muzyków, plastyków i prawników. W 1965 r. przy Klubie powstał kabaret prowadzony przez aktorów Teatru im. Aleksandra Węgierki. Cztero piosenkarzy brało udział w radiowej „Giełdzie Piosenki” w Piwnicy Wandy Warszawskiej w Warszawie.

W 1962 r. odrodził się Białostocki Klub Literacki, zaś 24 października 1964 r. powstał Białostocki Ośrodek Korespondencyjnego Klubu Młodych Pisarzy. Inicjatorem jego powołania i pierwszym przewodniczącym był Aleksy Kazberuk. Białostocki Ośrodek był siódmym z kolei klubem w Polsce, liczył wtedy około dwudziestu pięciu członków piszących w języku polskim i białoruskim. Pierwszym stałym krytykiem konsultantem został dr

Piotr Kuncewicz, później dopiero doradztwo prowadzili literaci miejscowi Tadeusz Gicgier i Wiesław Kazanecki. Oba kluby miały stać się załącznikiem środowiska literackiego w województwie. Patronat nad Klubem rozciągnęła Rozgłośnia Polskiego Radia, która razem z Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej ogłaszały konkurs na opowiadanie i reportaż literacki. Zrodziła się inicjatywa wydawania jednodniówek społeczno-kulturalnych. W styczniu 1965 r. dziennikarze „Gazety Białostockiej” i działacze Białostockiego Towarzystwa Kultury zredagowali taką jednodniówkę pod nazwą „Kontrasty”. Od 1969 r. stały się one miesięcznikiem o nakładzie 3 tys. egzemplarzy jako pierwsze w historii województwa białostockiego pismo społeczno-kulturalne. Twórcą i redaktorem naczelnym była Krystyna Marszałek. Natomiast pod redakcją Klemensa Krzyżagórskiego „Kontrasty” cieszyły się w Polsce renomą cenionego periodyku, w którym mistrzowsko rozwijał się reportaż.

19. Wydarzenia marca 1968 r. i grudnia 1970 r.

W marcu 1968 r. studenci Uniwersytetu Warszawskiego zorganizowali manifestację, która została brutalnie rozbita przez „aktyw robotniczy”, w rzeczywistości przez przebranych ORMO-wców i funkcjonariuszy MO. Wieści z Warszawy zaczęły oficjalnie docierać do Białegostoku dopiero od 13 marca 1968 r. za pośrednictwem „Gazety Białostockiej”. Komitet Wojewódzki PZPR już wcześniej, po zdjęciu przedstawienia „Dziadów” Adama Mickiewicza, zorganizował spotkania członków PZPR z powiatów i przewodniczących Prezydiów Rad Narodowych. Informowano ich o przygotowywanych przez wrogie ośrodki niepokojach i przewrotach.

13 i 14 marca we wszystkich powiatach zorganizowano narady czołowego aktywu partyjnego, aktywu gminnego, członków partii w większych zakładach pracy, pracowników administracyjnych, dyrektorów szkół średnich i zawodowych. Nakazano czujność Komendzie Wojewódzkiej MO, szczególną „opieką” otoczono studentów. „Opiekunowie” wyznaczeni przez PZPR donosili, iż studenci wykazali niedostateczną odporność na wpływy informacji poprzez słuchanie „dywersyjnych” audycji radia „Wolna Europa”. Notowano szereg negatywnych wypowiedzi o postępowaniu władz. Pojawiły się ulotki i napisy na murach Akademii Medycznej popierające działania studentów w Warszawie. Reakcja władz uczelni wobec studentów nawołu-

jących do solidarności z kolegami ze stolicy była ostra, przeprowadzono z nimi rozmowy ostrzegawcze. Pracownicy Wyższej Szkoły Inżynierskiej jako jedni z pierwszych w kraju wystosowali apel do pracowników nauki wyższych uczelni w Polsce o czynne przeciwstawianie się ekscesom. Apel podpisali wszyscy pracownicy naukowcy.

11 studentów zostało przesłuchanych w Komendzie Wojewódzkiej MO. Po rozmowach sugerowano władzom Akademii Medycznej relegowanie z uczelni niektórych studentów, zarzucając im solidaryzowanie się z wystąpieniami w Warszawie, autorstwo wrogich napisów na murach Akademii, podważanie sojuszu z ZSRR. Ostatecznie wszyscy studenci ci pozostali na uczelni. Represje dotknęły natomiast profesora Jakuba Chlebowskiego, kierownika Katedry i Kliniki Chorób Wewnętrznych AM. Za proizraelskie i proamerykańskie wypowiedzi został on zwolniony ze wszystkich funkcji społecznych, Komitet Wojewódzki PZPR wnioskował o usunięcie go i z funkcji kierownika Katedry. Profesor wyjechał do Izraela, gdzie w kilka miesięcy później zginął w wypadku samochodowym. Władze szykanowały także Janusza Lesińskiego, kierownika katedry dermatologii, który wyjechał z Białegostoku.

W tym czasie władze partyjne organizowały w całym województwie masówki i zebrania, na których popierano politykę partii i rządu. W rezolucjach dyktowanych przez członków partii domagano się szybkiego przywrócenia porządku, natychmiastowego wyciągnięcia konsekwencji służbowych wobec organizatorów zajęć. Wyrażano przekonanie, że władze partyjne zbyt długo tolerowały działalność grup syjonistycznych i osób przeciwstawiających się słusznej linii reprezentowanej przez PZPR. W Suwałkach organizacja partyjna poparła politykę W. Gomułki i jego ekipy. Zdecydowanie potępiła też organizatorów warszawskich zajęć. Mieszkańcy Suwałk wyrazili oficjalne poparcie dla partii poprzez uczestnictwo w czynach społecznych i produkcyjnych. Wiele osób wstąpiło w tym czasie w szeregi PZPR. Poparcia W. Gomułce udzieliło także społeczeństwo Łomży.

W grudniu 1970 r. Władysław Gomułka podjął decyzję o podwyższeniu cen żywności. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Obrony Narodowej otrzymały polecenia przygotowania się do ewentualnych działań pacyfikacyjnych. 12 grudnia radio i telewizja wyemitowały wiadomości o zmianie cen żywności. Mięso i jego przetwory zdrożały o ponad 17%, mąka o 16%, ryby o ponad 11%, a dżemy o ponad 36%. W ramach rekompensaty staniały telewizory o około 20%, pralki o 17%, czy też odkurzacze o 17%. Podwyżki wywołały wzburzenie społeczne. 14 grudnia zastrajkowali robotnicy Stoczni Gdańskiej, rannych zostało kilkadziesiąt osób. Następnego dnia do strajkujących przyłączyły się kolejne zakłady, robotnicy wylegli na ulice, podpalono budynek Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Milicja i wojsko użyły broni pal-

nej, zginęło 8 osób. 17 grudnia wojsko strzelało do robotników, którzy przybyli do pracy w Stoczni Gdyńskiej. Walki przeniosły się do centrum Gdyni, tu zginęło 18 manifestantów.

W „Gazecie Białostockiej” ukazała się odezwa do mieszkańców Białostocczyzny nawołująca do zachowania spokoju. Ci, którzy słuchali Radia „Wolna Europa” wiedzieli już o tragicznych wydarzeniach na Wybrzeżu. W Białymstoku pojawiły się wzmocnione patrole Milicji Obywatelskiej. Obecność funkcjonariuszy szczególnie widoczna była przed bramami zakładów pracy. 17 grudnia 1970 r. w Białymstoku, mimo iż nie doszło do prób zorganizowania manifestacji ulicznych, władza czuła się niepewnie. Pododdziały Wojsk Obrony Wewnętrznej przejęły ochronę zespołu budynków Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Sądu i Prokuratury. Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej chroniona była przez funkcjonariuszy w hełmach, uzbrojonych w długą broń maszynową.

Następnego dnia zastrajkowała załoga białostockiej Fabryki Przyrządów i Uchwytów. Nie podjęło też pracy 78 pracowników nocnej zmiany w Hucie Szkła. Nazajutrz w mieście do strajku przyłączyły się Zakłady „Madro”, Fabryka Szkła Gospodarczego. Siły MO kilkakrotnie w ciągu dnia rozpraszały zbierające się „chuligańskie” grupki próbujące wywołać ekscesy. W wielu zakładach pracy w Białymstoku kierownictwo zostało zobowiązane do wcześniejszego, niż podlegli im pracownicy, zajmowania swoich stanowisk pracy. Dyżury pełnili aktywiści, którzy w zarodku mieli tłumić strajki.

Największy strajk na Białostocczyźnie w grudniu 1970 r. wybuchł w Fabryce Przyrządów i Uchwytów w Białymstoku. Załoga była oburzona zapowiadanymi przez rząd podwyżkami żywności. Dyrekcja „Uchwytów” wywiesiła na zakładowej tablicy ogłoszeń warianty podwyżek płac, które miały zrekompenzować zapowiadane podwyżki. Propozycja ta spotkała się jednak ze zdecydowaną dezaprobatą załogi. Przygotowano na piśmie postulaty i zażądano przyjazdu I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej Arkadiusza Łaszewicza. Ten jednak nie przyjechał.

„Uchwyty” nie pracowały przez całą sobotę. Część załogi chciała wyjść z zakładu i zorganizować demonstrację przed Komitetem Wojewódzkim PZPR. Zakład był w tym czasie obserwowany przez funkcjonariuszy SB. Ostatecznie załoga nie wyszła na ulicę. 21 grudnia pracownicy administracyjni, na polecenie dyrekcji, pilnowali robotników. Zakład ruszył. Ludzie wiedzieli, że Gomułka 20 grudnia zrezygnował z funkcji I sekretarza PZPR, a jego miejsce zajął Edward Gierek. W lutym 1971 r. do Białegostoku zawitał Edward Gierek, który złożył niespodziewaną wizytę w „Uchwytach”. Pytał robotników o ich problemy, obiecywał poprawę warunków życia. Nie było protestów robotniczych w innych miejscowościach województwa białostockiego.

20. Białostockie przyspieszenie

Na początku lat siedemdziesiątych Białystok liczył ponad 180 tys. mieszkańców. W styczniu 1972 r. ze stanowiska I Sekretarza KW PZPR w Białymstoku odwołano Arkadiusza Łaszewicza. Na jego miejsce przybył z Warszawy Zdzisław Kurowski, wcześniej przewodniczący Związku Młodzieży Wiejskiej. Nowy sekretarz związany z tzw. „szkołą warszawską”, spoza układu miejscowego, wymienił partyjnych aparaczyków, zastępując ich często osobami z grona swoich znajomych. Zaczęło się tak zwane przyspieszenie białostockie. Poprawiła się sytuacja ekonomiczna województwa białostockiego, które dostało większe środki z budżetu państwa.

Aby wzmocnić propagandowo te tendencje w KC PZPR podjęto decyzję, iż 2 września 1973 r. w Białymstoku odbędą się Centralne Krajowe Dożynki. Rozpoczęły się gorączkowe prace i porządkowanie miasta. Przebudowany został Rynek Sienny, do użytku oddano węzeł komunikacyjny przy zbiegu ulic Zwycięstwa, Hetmańskiej i Gagarina (obecnie Aleja „Solidarności”). Powstawały nowe pawilony i obiekty wystawowe, w tym „spodki” u podnóża wzgórza św. Rocha. Zmodernizowany został stadion „Gwardii”, rozpoczęto budowę amfiteatru. W trakcie wznoszenia był też Dom Handlowy „Centrum”. Na powierzchni 8 hektarów urządzono wystawę rolniczą. Gruntownie zmodernizowano drogę łączącą Białystok z Warszawą, wyrównując jej nawierzchnię i budując zatoczki dla autobusów. 2 września do Białegostoku przybyli przedstawiciele najwyższych władz PRL z Edwardem Gierkiem, Henrykiem Jabłońskim i Piotrem Jaroszewiczem na czele. Starościna dożynek była pracownica PGR Gołdap II Wiera Martynowicz, zaś starostą Jan Jabłonowski, rolnik indywidualny ze wsi Jabłonowo – Wypychy w powiecie łipskim. W pokazach dożynkowych wzięło udział ponad 3,5 tys. uczestników, na trybunach zasiadło kilkanaście tysięcy osób.

W latach 1971–1975 w Białymstoku nastąpił rozwój budownictwa mieszkaniowego. Wielkie nadzieje partyjnych decydentów budziło budownictwo wielkopłytowe. Blokowiska zmniejszyły kolejki oczekujących na własne mieszkanie, chociaż kryzysu mieszkaniowego nie udało się rozwiązać. Bloki z wielkiej płyty wkraczały do wielu starych dzielnic i mieszały się z drewnianymi domami. Przebudowany został Rynek Sienny, powstały nowe pawilony oraz tzw. „spodki”. Zmodernizowany został stadion Gwardii, do użytku oddany został Dom Handlowy „Centrum”. Funkcjonowały wyższe uczelnie. Zbudowano nowe szpitale. Do miasta przybywało tysiące osób z terenów wiejskich i małomiasteczkowych.

Białystok zdecydowanie dominował nad pozostałymi ośrodkami życia społeczno-gospodarczego. W czerwcu 1976 r. był jednym z piętnastu miast w Polsce, które przekroczyły 200 tys. mieszkańców. W dwa lata później Białystok liczył już 211 tys. mieszkańców, co stanowiło trzecią część ludności całego województwa i 64,3% ludności miejskiej. To duże miasto przemysłowe powiększało się przez sukcesywne wchłanianie pod tereny zwartej zabudowy blokowej tradycyjnych posesji miejskich lub włączanie okolicznych wsi. Aglomeracja białostocka obejmowała przyległe do stolicy województwa miasta – gminy: Wasilków, Czarną Białostocką Choroszcz, Supraśl i Zabłudów oraz tereny gmin wiejskich: Dobrzyniewo Kościelne, Juchnowiec Dolny i Turośń Kościelna. W trzech pozostałych miastach (Bielsk Podlaski, Hajnówka, Sokółka) liczba mieszkańców wahała się w granicach od 10 do 50 tys. osób.

W Białymstoku, podobnie jak w województwie, główną rolę odgrywał przemysł lekki (największy po Bielsku Białej i Łodzi ośrodek przemysłu włókienniczego w Polsce) oraz rolno-spożywczy (mleczarnie, browar, przetwórnictwo owocowo-warzywne, zakłady młynarskie, wytwórnie pasz). Powstały również przemysł elektromaszynowy i precyzyjny, głównie w oparciu o kooperację z innymi zakładami przemysłowymi w kraju. Poważną pozycję zajmował nadal przemysł drzewny obejmujący tartaki, fabryki mebli, wytwórnie płyt, fabryki sklejek, fabrykę stolarki budowlanej. Kluczową rolę w uprzemysłowieniu spełniało kilkanaście dużych zakładów pracy: Białostockie Zakłady Przemysłu Bawełnianego „Fasty” (ok. 6 tys. pracowników, wśród których zdecydowaną większość stanowiły kobiety), Fabryka Przyrządów i Uchwytów „Ponar – Biał”, Białostockie Zakłady Przemysłu Wełnianego im. Sierżana, Huta Szkła, Okręgowe Przedsiębiorstwo Przemysłu Mięsnego, Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Przemysłu Zbożowo-Młynarskiego, Zakład Podzespołów Telewizyjnych „Unitra – Polkolor”, Białostockie Fabryki Mebli, Białostockie Zakłady Drobiarskie, Kolejowe Zakłady Konstrukcji Stalowych w Starosielcach, Zakłady Przemysłu Sklejek, Zakłady Przemysłu Pasmanteryjnego „Pasmanta”, Fabrykę Wyrobów Runowych „Biruna”, Białostockie Zakłady Graficzne, Przedsiębiorstwo Przemysłu Chłodniczego, Przedsiębiorstwo Doświadczalne Opakowań, Zakład Wytwórczy Maszyn i Urządzeń Przemysłu Spożywczego „Spomasz”. Do większych kompleksów terenów przemysłowo-składowych należały: Bażantarnia, Białostoczek, rejon Starosielce (ul. Elewatorska, Hetmańska), rejon południowo-wschodni (Skorupy – Przemysłowa, Dojlidy).

21. Nadciągający kryzys

Trudną sytuacją ekonomiczną w Polsce pod koniec lat siedemdziesiątych pogłębiały anomalie pogodowe. Zima niespodziewanie zaatakowała Polskę pod koniec grudnia 1978 r. Silne mrozy i duże opady śniegu spowodowały paraliż kraju. W połowie lutego było nieprzejezdnych 9,5 tys. km linii kolejowych i około 50 tys. km dróg kołowych, w zaspach utknęło ponad 200 pociągów i kilka tysięcy samochodów. Nastąpiły duże uszkodzenia taboru i linii kolejowych. Spowodowało to duży spadek możliwości przewozowych i deficytu węgla w elektrowniach i elektrociepłowniach. Następowwały ogromne przestoje w zakładach pracy i spadki temperatury w mieszkaniach. Nawet w wielkich miastach prawie nie kursowały tramwaje i autobusy.

Obfite opady śniegu i silny wiatr dotarły także do Polski północno-wschodniej. Tworzyły się gigantyczne zasy śnieżne (w niektórych miejscach województwa suwalskiego dochodziły one do 6 metrów), gwałtownie też spadła temperatura, w początkach stycznia 1979 r. do -25°C w ciągu dnia, a jeszcze niższe temperatury panowały w nocy. W budynkach z wielkiej płyty temperatura spadała poniżej 10°C , pękały źle izolowane rury i przestarzałe instalacje grzewcze. Sklepy spożywcze, do których zdołano dowieźć zaopatrzenie, były oblegane. Zasypane drogi i koleje uniemożliwiały dojazd wielu mieszkańcom województwa do pracy i do szkół. Przerwano zajęcia szkolne. 2 stycznia 1979 r. temperatura w wielu mieszkaniach na terenie Białegostoku drastycznie spadła. Brakowało też węgla, którego zapasy szacowano na kilka godzin pracy grzewczej. Transporty z węglem utykały w drodze. Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej oraz Urząd Wojewódzki próbowały opanować sytuację. W teren poszły zalecenia, aby zmobilizować wszystkie dostępne środki i przede wszystkim zapewnić zaopatrzenie sklepów. Członkowie Sekretariatu i pracownicy KW PZPR wizytowali obiekty ważne dla gospodarki. Jasne już było, że gospodarka poniosła wielkie straty. W połowie stycznia zima trochę odpuściła i sytuacja uległa poprawie. Jednak nie na długo, mrozy i śniegi powróciły pod koniec stycznia. Wojewoda łomżyński ogłosił stan klęski żywiołowej. Kryzys gospodarczy stawał się widoczny gołym okiem.

W 1980 r. Białystok był jednym z piętnastu miast w Polsce, które przekroczyły 200 tys. mieszkańców, co stanowiło trzecią część ludności całego województwa i 64,3% ludności miejskiej województwa. Białystok był dużym miastem przemysłowym zbudowanym na terenach słabo zurbanizowanych. Powstawał przez sukcesywne wchłanianie pod tereny zwartej zabudo-

wy blokowej tradycyjnego budownictwa miasta lub włączanie okolicznych wsi. Było to miasto młode, bez długoletnich tradycji historycznych w zdecydowanej większości rozbudowane w okresie powojennym z oddzielnymi centrami przemysłowymi oraz dzielnicami mieszkaniowymi. Otaczające je miasteczka i wsie stanowiły duże zasoby ludzkie. Dla porównania w trzech miastach (Bielsk Podlaski, Hajnówka, Sokółka) liczba mieszkańców wahała się w granicach 10-50 tys. Dynamiczny wzrost ludności Białegostoku spowodowała migracja ludności ze wsi do stolicy województwa. Spośród miast powyżej 200 tys. mieszkańców, Białystok był ośrodkiem miejskim o najwyższym odsetku ludności pochodzenia wiejskiego (38,8%). W innych miastach Polski odsetek ten był znacznie niższy i tak np. we Wrocławiu wynosił 28,5%, Szczecinie 27,5%, Krakowie 26,9%, a w Warszawie 22,7%.

22. Powstanie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”

W 1980 r. szybko rosła w Białymstoku liczba osób zdobywających wykształcenie wyższe i zawodowe. Jednocześnie spadał odsetek nie posiadających wykształcenia podstawowego. Odsetek ludności z wykształceniem ponadpodstawowym w Białymstoku ponad 2,5-krotnie wyższy niż na wsi. Różnice te były szczególnie duże w grupie osób z wykształceniem wyższym oraz średnim. Białostocka inteligencja jako grupa społeczna dopiero się tworzyła. Była to inteligencja pracująca zawodowo, której pozycję zagwarantował ustrój. W zasadzie tylko środowisko dziennikarskie występowało z inicjatywami, mającymi wpływ na społeczeństwo. Białostocka inteligencja pracująca tworzyła aparat administracyjny urzędów państwowych i przedsiębiorstw, wypełniając swoje obowiązki nie oddziaływała społecznie, czy też twórczo na środowisko pozazawodowe. Była prawie wyłącznie inteligencją w pierwszym pokoleniu.

12 października 1980 r. powołano do życia Międzyzakładowy Komitet Założycielski, który zrzeszał w swych szeregach związkowców 21 zakładów pracy, reprezentujących 4,6 tys. członków, tzn. pracowników, którzy wystąpili z poprzednich branżowych związków zawodowych. Ponadto przyjęto warunkowo przedstawicieli 12 zakładów, w których nie złożono jeszcze deklaracji o wystąpieniu ze starych związków. Wybrano 11 osobowe prezy-

dium MKZ. Ustalono także, iż MKZ kierowane będzie przez trzech współprzewodniczących. W kilka dni później ukazał się pierwszy numer „Biuletynu Informacyjnego” Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” w Białymstoku. W ciągu kilku pierwszych tygodni „Biuletyn” osiągnął nakład 5 tysięcy egzemplarzy. Nakład „Biuletynu” błyskawicznie rozchodził się wśród społeczeństwa. Ludzie byli spragnieni wolnego słowa pisanego, odnoszącego się do różnych przemilczanych spraw, a w szczególności tzw. białych plam z najnowszej historii Polski. Nareszcie można było dotrzeć do poezji, tekstów publicystycznych czy historycznych, w które nie ingerowała cenzura.

Rok 1980 r. kończył się niezadowoleniem społeczeństwa z pustych półek sklepowych (zabrakło nawet octu, żyłek, soli i zapalek mimo stosowania ograniczeń w ich sprzedaży) i gigantycznych kolejek. Mała wydajność pracy. Brakowało też surowców i materiałów, szczególnie tych pochodzących z importu, spadała produkcja i mnożyły się przestoje. W przedsiębiorstwach budowlanych oddano mniej mieszkań niż w analogicznym okresie 1980 r. Ludzie stojący w długich kolejkach przed Świętami Bożego Narodzenia byli poirytowani, ostro też krytykowali politykę rządu i PZPR. „Solidarność” domagała się ujednolicenia przydziału mięsa i wędlin dla pracowników fizycznych i umysłowych, zwiększenia przydziału mięsa dla kobiet ciężarnych, wyłączenia ze sprzedaży reglamentowanej kurczaków, wyeliminowania z propozycji reglamentacji wszelkich odrzutów eksportowych w postaci konserw, a także podrobów, zwiększenia normy przydziału cukru minimum do 1,5 kilograma. Postulowano także poprawę zaopatrzenia rynku w artykuły przemysłowe, w tym głównie w ręczniki frotte, środki piorące i inne środki czystości, opał, pralki automatyczne.

Odwilż po powstaniu „Solidarności” pozwoliła na odkłamywanie historii. Po raz pierwszy przypomniana została zbrodnia w Katyniu dokonana na rozkaz Stalina. 15 kwietnia 1981 r. na mogile Nieznanego Żołnierza w Białymstoku na cmentarzu wojskowym przedstawiciele „Solidarności” złożyli wiązanki kwiatów upamiętniając oficerów polskich zamordowanych w Lesie Katyńskim. W „Gazecie Współczesnej” nie było słowa o Katyniu. 15 sierpnia 1981 r. uroczystie obchodzono 61. rocznicę wojny polsko-radzieckiej 1920 r. (rocznicy zakazanej przez władze PRL). W intencji obrońców Ojczyzny odprawiona została uroczysta Msza św. w Bazylice Prokatedralnej. Po zakończeniu Mszy św. uformował się pochód, który poprzedzony sztandarem Regionu przeszedł ulicami miasta na Cmentarz Wojskowy przy ulicy Zwierzynieckiej. Na Grobie Nieznanego Żołnierza z lat 1919–1920 złożono wieniec, wiązanki kwiatów, zapalono znicze. Nie zapomniano też o 63. rocznicy odzyskania niepodległości przez Polskę. Z inicjatywy „Solidarności”

odnowione zostały zaniedbane groby żołnierzy polskich z 1920 r. 11 listopada w Bazylice Prokatedralnej odprawiono okolicznościową Mszę św. Po uroczystościach liturgicznych przed prokatedrą uformował się pochód. Zaapłonęły pochodnie. Uczestnicy pochodu zaśpiewali „Pierwszą brygadę”.

W drugiej połowie 1981 r. produkcja przemysłowa była niższa niż w tym samym okresie 1980 r., spadała wydajność pracy, brakowało surowców, w tym szczególnie dotkliwe były braki surowców pochodzących z importu. Oddano do użytku mniej mieszkań niż w latach poprzednich. Szybko pogarszało się zaopatrzenie w sklepach, w których na półkach stały tylko butelki z octem. Wprowadzona reglamentacja żywności nie spełniła oczekiwań, gdyż nie było mięsa do realizacji kartek. Zabrakło mleka, tłuszczów, sera, masła. Dotkliwe były braki proszku do prania i mydła. Zmniejszono sprzedaż papierosów i wódki, w sklepach zabrakło zmechanizowanego sprzętu gospodarstwa domowego, odzieży i obuwia. Galopowała inflacja, rosły gigantyczne kolejki. Powołanie Wojewódzkiego Zespołu ds. Zwalczania Spekulacji i Wojewódzkiego Sztabu ds. Rynku Wewnętrznego nie poprawiło jednak sytuacji gospodarczej, a braki w zaopatrzeniu tylko się pogłębiały. Społeczeństwo było niezadowolone, co mogło wywołać spontaniczne i niekontrolowane wystąpienia.

23. Wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981

Sytuacja w Polsce stawiała się mocno napięta. W Białymstoku z niecierpliwością czekano na decyzje Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”, która zebrała się 11 grudnia w Gdańsku. W nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. Rada Państwa wprowadziła stan wojenny na obszarze całego kraju, zawieszając działalność wszystkich organizacji, stowarzyszeń i związków zawodowych, w tym NSZZ „Solidarność”. Wojewoda białostocki zawiesił działalność m.in. Klubu Inteligencji Katolickiej i Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego. Zakazano organizowania strajków i akcji protestacyjnych. Zawieszono wydawanie gazet i czasopism (miały się ukazywać tylko „Trybuna Ludu”, „Żołnierz Wolności” oraz po jednym dzienniku lokalnym drukowanym w 16 ośrodkach RSW. W Białymstoku drukowano „Gazetę Współczesną”. Stan wojenny przebiegał w Białymstoku podobnie jak i w innych polskich miastach i miasteczkach. Funkcjonariusze SB i MO internowali 40 osób. Byli

to głównie liderzy „Solidarności” z dużych zakładów pracy. Internowania trwały kilka dni. Łącznie zatrzymano 59 osób. Mimo że internowania przeprowadzano nocą, nie udało się tego zachować w tajemnicy. W wielu przypadkach dochodziło do utarczek, wyłamywania drzwi. Wieści o aresztowaniu działaczy „Solidarności” rozchodziły się szybko. Początkowo internowani przetrzymywani byli w białostockim areszcie, gdzie panowały znośne warunki. Siedzieli w celach czteroosobowych, korzystali z normalnych sanitariatów. Przez pierwszy tydzień nie byli wypuszczani na spacer, nie mogli kontaktować się z rodzinami. Część internowanych wyszła na wolność przed Bożym Narodzeniem 1981 r., pozostałych przewieziono do aresztu w Suwałkach przy ulicy Wojska Polskiego, gdzie umieszczono ich w wieloosobowych celach. Kilku działaczy trafiło do ośrodka internowania w Kwidzynie.

31 sierpnia 1982 r. z okazji 2. rocznicy podpisania porozumień sierpniowych w Gdańsku w Bazylice Prokatedralnej odprawiona została msza święta, która zgromadziła liczne rzesze wiernych. Po jej zakończeniu z pieśnią „Boże, coś Polskę” część uczestników (ponad 2,5 tysiąca) udała się na spacer ulicą Lipową do kościoła św. Rocha, skąd znaczna ich część zawróciła i próbowała dostać się pod siedzibę MKZ przy ulicy Nowotki. W rejonie ulicy Mickiewicza duże siły ZOMO zablokowały dojście do ulicy Nowotki. Na mostku rzeki Białej znów natrafili na kordon ZOMO. Na milicjantów posypały się kwiaty, które ludzie zamierzali złożyć pod siedzibą Zarządu Regionu. Wtedy to z milicyjnych samochodów zaczęto robić zdjęcia. Kilkaset osób, które jeszcze pozostały pomaszerowało dalej. Na rondzie od strony bramy wjazdowej do Pałacu Branickich w tłum padły granaty z gazem łzawiącym oraz petardy, a ZOMO użyło szturmowych pałek. Wybuchła panika. Część z manifestujących uciekała, przeprawiając się przez rzekę Białą. Wylegitimowano ponad 100 osób. Pobito i zatrzymano 51 osób.

24. Próby reform ogólnych. Działania władz miejskich

W 1982 r. trwający kryzys gospodarczy powodował braki energii i surowców, potęgowane jeszcze ograniczonym importem. Doprowadzało to do częstych przestojów w zakładach pracy. Nadal obowiązywała reglamentacja żywności i najważniejszych artykułów przemysłowych. Olbrzymie kolejki przed sklepami, tworzenie komitetów kolejkowych oraz list społecznych

stało się trwałym elementem rzeczywistości w latach osiemdziesiątych XX wieku. Załamał się rynek mieszkaniowy, w budżecie brakowało pieniędzy na jego rozwój. Władze nie były w stanie zmienić wadliwej struktury gospodarki powodującej niedobory na rynku. W początkach 1982 r. rząd proklamował reformę gospodarczą, która zaczęła się od znacznej podwyżki cen żywności (o około 240%), opału i energii (o około 170%). Spadły dochody ludności, a podwyżka pozwoliła na krótkotrwale opanowanie inflacji. Jednak już pod koniec 1982 r. inflacja znów zaczęła kształtować polską rzeczywistość. Szansa wprowadzenia rzeczywistych zmian została zmarnowana przez ekipę gen. W. Jaruzelskiego, dochód narodowy spadał. Deklaracjom o usamodzielnieniu się przedsiębiorstw towarzyszyła też militaryzacja niektórych zakładów pracy. Do tego dochodziła słaba jakość wytwarzanych w Polsce produktów tzw. „bubli”. Producenci zakładali tzw. „czarne księgi”, do których wpisywali jednostki odpowiedzialne za handel, które odmawiały przyjmowania towarów złej jakości. W praktyce oznaczało to zrywanie kontaktów handlowych. W Białymstoku WPHW zerwało umowy z producentami butów.

W 1982 r. uroczyscie obchodzono w Białymstoku 100-lecie ruchu robotniczego w Polsce. Komitet Miejski PZPR wysyłał lektorów do szkół i białostockich zakładów pracy, by upowszechniali wiedzę o powstaniu i historii ruchu. Przy okazji były też propagandowe slogany o wartościach ogólnoludzkich wypracowanych przez klasę robotniczą, ze szczególnym uwzględnieniem roli PZPR, czy też ważności sojuszu ze Związkiem Radzieckim. Odbyła się też sesja popularnonaukowa nt. historii ruchu robotniczego na Białostocczyźnie. W szkołach były uroczyste apele, konkursy, spotkania z weteranami, projekcje filmów. Polski Związek Filatelistów zorganizował trzy wystawy tematyczne, była też bilateralna wystawa Białystok – Wilno pt. „100-lecie ruchu robotniczego i 60-lecie utworzenia ZSRR”. Wystawy były eksponowane w budynku KW PZPR. Oprócz tego na terenie Białegostoku zorganizowane zostały obchody 65. rocznicy powstania Armii Radzieckiej, uroczystości pierwszomajowe, święto 22 lipca, 38. rocznica wyzwolenia Białegostoku, 43. rocznica wybuchu II wojny światowej, 38. rocznica powstania SB i MO, 39. rocznica Ludowego Wojska Polskiego, 65. rocznica Rewolucji Październikowej. Białostoczanie nie garnęli się na uroczystości. Charakterystyczne są skargi organizatorów, iż frekwencja pod pomnikami i na koncertach była znikoma. Kalendarz tych uroczystości obowiązywał do schyłku PRL.

25. Dni Kultury Chrześcijańskiej

8 maja 1983 r. rozpoczęły się w Białymstoku Dni Kultury Chrześcijańskiej zorganizowane przez KIK. Nad całością czuwał Komitet Organizacyjny w składzie: Eugeniusz Bil Jaruzelski, Bernard Bujwicki, Jerzy Chmielewski, Sławomir Chudzik, ks. Czesław Gładczuk, Marek Kusiba, ks. Jan Nieciecki, Krzysztof Tur, Mirosław Zbichorski i Danuta Talarczyk. Za motto obrano słowa Jana Pawła II: Tylko tworząc kulturę można ją zachować. Pierwsza wystawa sztuki religijnej odbyła się w Domu Parafialnym przy kościele św. Rocha. Jej komisarzami byli Krzysztof Tur i Sławomir Chudzik. Około 60 prac wystawiło 21 artystów plastyków. Nagrodzono „Madonnę” Stefana Rybiego, „Chustę Weroniki” Krzysztofa Tura i cykl rysunków „Via Crucis” Tadeusza Gajla. Informację o wystawie zamieszczono w „Tygodniku Powszechnym”. Następne wystawy sztuki religijnej miały charakter ogólnopolski i odbywały się w nowym gmachu Wyższego Seminarium Duchownego w Białymstoku. Brało w nich udział około 70-80 artystów. W 1985 r. pula nagród fundowanych przez Kurię Arcybiskupią w Białymstoku poszerzyła się o nagrodę Prymasa Polski Józefa Glempa.

Każdego roku tematyka Dni Kultury Chrześcijańskiej przypominała o ważnych wydarzeniach z dziejów Polski. W 1984 r. przypadła 500. rocznica śmierci Kazimierza Jagiellończyka. Temu tematowi poświęcono specjalną wystawę oraz szereg referatów. W Białymstoku odbyły się Ogólnopolskie Obchody Jubileuszowe ku czci św. Kazimierza, którym przewodniczył prymas Józef Glemp. Prymas zaszczylił swoją obecnością wystawę sztuki religijnej, przyznał specjalną nagrodę Krystynie Zawadzkiej z Białegostoku za pracę „Pielgrzym”. W następnym roku uczczono pamięć ks. Jerzego Popiełuszki. Pokazana została także wspólnota kultur Białostoczczyzny. Dzieje Cerkwi Prawosławnej przybliżył Włodzimierz Wowczuk. Liturgię bizantyjsko-słowiańską sprawowali w kościele św. Wojciecha Bazylianie z Warszawy. W kolejnych latach tematyka Dni Kultury Chrześcijańskiej skupiała się na 600-leciu Chrztu Litwy i 600-leciu Diecezji Wileńskiej, 70. rocznicy odzyskania niepodległości przez Polskę. Uroczystościom towarzyszyły koncerty chórów Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku i Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego. Prelekcje wygłaszały osobistości świata kultury i nauki, tak z Białegostoku, jak i z Polski.

26. Białystok w latach osiemdziesiątych

W 1984 r. Białystok liczył ponad 240 tysięcy mieszkańców, co stanowiło ponad 36% ludności województwa. Przemysł zdołał powrócić do poziomu produkcji z 1979 r. Zaznaczyły się jednak braki rąk do pracy. Wzrosła powierzchnia miasta do 90 km². Nadal rozbudowywano Elektrociepłownię II przy Szosie Północno-Obwodowej, zakończono pracę przy Elektrociepłowni III na Nowym Mieście. Trwały prace planistyczne mające na celu budowę oczyszczalni ścieków. Wybudowano Fabrykę Wyrobów Runowych „Agnella”. Nadal dominował przemysł spożywczy, włókienniczy i elektromaszynowy. Produkcja miasta stanowiła około 0,8%-0,9% produkcji Polski. Przybywało przedszkoli i szkół podstawowych. Ruszyła budowa Białostockiego Muzeum Wsi, które zlokalizowano przy szosie do Suwałk. Dyskutowano również o perspektywach aglomeracji Białegostoku, której powierzchnię szacowano na 2 tys. km². Nie udało się jednak w praktyce zrealizować tych planów.

Władze szykowały się do obchodów 40-lecia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. W styczniu 1984 r. powstał w Białymstoku 36 osobowy Obywatelski Komitet Obchodów 40-lecia Polski Ludowej i 40. rocznicy wyzwolenia Białegostoku. W pochodzie 1 majowym 1984 r. ulicami Białegostoku maszerowało 55 tys. osób. Przeważali robotnicy i spędzona ze szkół młodzież. 8 maja odbyła się uroczystość składania wieńców pod Pomnikiem Wdzięczności na Plantach. Potem u stóp Pomnika Bohaterów Ziemi Białostockiej zgromadził się wielotysięczny tłum, który wysłuchał apelu poległych, złożyło wieńce kwiatów. Kulminacja obchodów nastąpiła w trakcie „Dni Białegostoku”, które trwały od 22 do 27 lipca 1984 r. W wielu zakładach pracy odbyły się uroczyste akademie, na których władza odznaczała zasłużonych działaczy. 27 lipca uroczystie obchodzono wyzwolenie Białegostoku. Z tej okazji odsłonięto na Cmentarzu Komunalnym tablicę poświęconą poległym żołnierzom radzieckim. Do Białegostoku przybyła delegacja z Grodna. Egzekutywa Komitetu Miejskiego PZPR zaapelowała do robotników, aby czynem społecznym uczcili 40-lecie Polski Ludowej. Jako jedna z pierwszych do czynu przystąpiła Wojewódzka Spółdzielnia Pracy im. Marcelego Nowotki „Bielpo”. Władze partyjne opracowały i wydały pracę zbiorową zatytułowaną „Białystok w 40-leciu PRL”. Na ulicach pojawiły się plakaty „Białystok w 40-leciu Polski Ludowej”. Na terenie miasta ustawiono ponad 30 tablic informacyjnych. W zakładach pracy porządkowano teren, sprzątano place.

W 1985 r. Białystok zamieszkiwało ponad 250 tys. osób. W gronie miast liczących ponad 200 tys. mieszkańców Białystok zajmował 13 miejsce

pod względem liczby ludności, zaś pierwsze miejsce pod względem przyrostu naturalnego. Przybywało uczniów szkół podstawowych i średnich oraz emerytów, malała liczba osób pracujących. Utrzymywała się przewaga wolnych miejsc pracy w stosunku do osób poszukujących zatrudnienia. W połowie 1985 r. w Białymstoku było 3,6 tys. wolnych miejsc pracy i zarejestrowano 53 osoby poszukujące pracy.

17 kwietnia 1985 r. Miejska Rada w Białymstoku zatwierdziła miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Rozpoczęły się prace nad przygotowaniem planów zagospodarowania poszczególnych dzielnic. W planach często brakowało wytypowanych lokalizacji pod budownictwo sklepów, placów zabaw dla dzieci, przychodni lekarskich, lokali pocztowych. Placówki handlowe często lokalizowano w prowizorycznych blaszakach. Budowane osiedla mieszkaniowe stawały się typowymi sypialniami.

W tym czasie Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne wyprowadziło na ulice Białegostoku autobusy marki Jelcz – Berlet i Ikarusy przegubowe (nowoczesne autobusy produkowane na Węgrzech). Mogły one przewozić znacznie większą ilość pasażerów. Rozbudowano też bazę postojową, zmodernizowano zajezdnię przy ulicy Składowej i zagospodarowano plac postojowy przy ulicy Jurowieckiej. Władze zaniepokojone perspektywą zakorkowania ulic Białegostoku przez nowe autobusy planowały budowę kilku linii tramwajowych. Jak się później okazało, plany te nie zostały zrealizowane.

Ożywiło się życie kulturalne w Białymstoku. Pojawiły się duże festiwale, m.in. filmowy, lalkarski i białoruski, obchodzono Rok Glogerowski oraz coroczne Dni Białegostoku zainspirowane przez Białostockie Towarzystwo Kulturalne. W marcu 1989 r. powstał w mieście Oddział Związku Literatów Polskich z prezesem prof. Władysławem A. Serczykiem. Istniały nadal Nauczycielski Klub Literacki, stowarzyszenia artystyczne, związki twórcze. Młodzież z Ruchu „Solidarności” Młodych wydawała „Nasz Głos” i „Kartki”.

W połowie lat osiemdziesiątych działalność opozycji skupiała się głównie wokół uroczystości o charakterze patriotycznym i religijnym. Zgodnie z ustaloną tradycją obchodzono ważne rocznice i święta narodowe. Istotne znaczenie miały też uroczystości związane ze śmiercią księdza Jerzego Popiełuszki. Zaangażowanie się niektórych księży w działalność podziemną, a także brak innych działań opozycji spowodowały, iż w początkach 1985 r. intensywnie rozwijało się duszpasterstwo wśród społeczności Białegostoku. Najbardziej prężnym było Duszpasterstwo Akademickie prowadzone przez księdza Jerzego Gisztańcowa z parafii św. Rocha i ks. Stanisława Hoduna z parafii Wniebowzięcia NMP. Organizowano specjalne nabożeństwa wieczorne, a także wystawy poświęcone m.in. ks. Jerzemu Popiełuszcze i Józefowi Piłsudskiemu. Mocno zaangażowane w pracy było także Duszpasterstwo

Służby Zdrowia, gdzie funkcję kapelana pełnił ks. Jerzy Klimaszewski, który przy pomocy lekarzy i pielęgniarek organizował w szpitalach ołtarze, przy których odprawiał niedzielne nabożeństwa. Podziemna „Solidarność” kontynuowała wydawanie bibuły, kolportaż oraz pomoc dla represjonowanych, chociaż ta ostatnia była bardzo skromna i niewystarczająca. Udało się w pewien sposób zbojkotować wybory do rad narodowych, przez co wzięło w nich udział mniej osób niż spodziewały się władze.

W 1986 r. przyjęto kolejny plan zagospodarowania przestrzennego miasta, obliczonego na 300-315 tysięcy mieszkańców, z trzema dzielnicami oddzielonymi od siebie liniami kolejowymi. Wśród najważniejszych zadań wymieniono budowę uniwersytetu i lotniska pod Zabłudowem. Oddano też do użytku nowy dworzec autobusowy. Podejmowano też temat polskich Białorusinów, podkreślając, iż stał się ich nieformalną stolicą. Była tu nadal siedziba ordynariusza diecezji białostocko-gdańskiej. Ordynariuszem od 1981 r. był ks. abp Sawa (Hrycuniak). W Białymstoku było też pięć prawosławnych parafii. W 1987 r. Sobór św. Mikołaja Cudotwórcy nawiedził patriarcha Konstantynopola Dymitr I.

26 kwietnia 1986 r. wybuchł czwarty reaktor elektrowni atomowej w Czarnobylu, na Ukrainie. Pojawiła się chmura radioaktywna, która do granic województwa białostockiego dotarła po północy 27 kwietnia. W Białymstoku wybuchła panika, gdy lekarz Wojewódzki Stefan Siniakowicz ogłosił, iż od 29 kwietnia wieczorem w przychodniach i terenowych ośrodkach zdrowia nastąpi zapobiegawcze podawanie płynu Lugola (płyn stanowił wodny roztwór jodku potasu i pierwiastkowego jodu i miał chronić przed wchłanianiem przez organizmy radioaktywnego jodu). Płyn ten miał być podawany również w szkołach i przedszkolach. Przez całą noc z 29 na 30 kwietnia pracowały przychodnie w Białymstoku. W ciągu dwóch dni płyn podano kilkudziesięciu tysiącom dzieci i młodzieży. Nikt jednak nie sporządził statystyki ilu dorosłych mieszkańców województwa „zdobyło” i spożyło płyn Lugola. Radio Białystok od rana 30 kwietnia emitowało komunikaty o stacji w województwie, udzielano także wskazówek jak się zachować w tym czasie. Kiedy w telewizji pojawiły się pierwsze niepokojące informacje, Ministerstwo Handlu Wewnętrznego i Usług wydało polecenie, aby sklepy sprzedawały mleko dla niemowląt na zasadzie jedno opakowanie do jednych rąk. Zakazano sprzedaży lodów. Władze prowadziły jednak celową politykę dezinformacyjną, sugerującą niewielką skalę skażenia. Nie zamknięto szkół, zachęcano do liczego udziału w pierwszomajowych pochodach. W białostockim pochodzie udział wzięło około 55 tys. uczestników. Dla partyjnych decydentów najważniejszy był fakt, iż opozycja nie zorganizowała kontrmanifestacji, a ludzie coraz mniej dyskutowali o awarii w Czarnobylu.

W czerwcu 1988 r. niezwykle bogatą oprawę miała procesja Bożego Ciała w Białymstoku. Oprócz wielu tysięcy wiernych w uroczystej procesji i nabożeństwie brały udział poczty sztandarowe białostockich rzemieślników, Duszpasterstwa Ludzi Pracy i służby zdrowia oraz licznie zgromadzona młodzież i duchowieństwo. W czasie uroczystej mszy świętej homilię wygłosił ks. Tadeusz Olszewski. Zakończył się także II Kongres Eucharystyczny. Uroczysta procesja przeszła aleją 1 Maja. W uroczystościach liczny udział wzięli członkowie i sympatycy białostockiej „Solidarności”. Po raz pierwszy od stanu wojennego został pokazany społeczeństwu Białegostoku sztandar NSZZ „Solidarność” Regionu Białystok.

Początek roku 1989 r. przyniósł do Białegostoku dwa bolesne wydarzenia. 30 stycznia tragicznie zmarł ks. Stanisław Suchowolec. Zwłoki liczącego 31 lat kapłana znaleziono w mieszkaniu na plebanii w Dojlidach. Prowadzący śledztwo ustalili, iż było to zezadzenie spowodowane awarią grzejnika elektrycznego „Farel”. Rzecznik Prokuratury Wojewódzkiej w Białymstoku w specjalnym oświadczeniu stwierdził, iż nie było podstaw do przypuszczeń, iż zgon nastąpił przy udziale osób trzecich. W śledztwie pominięto jednak całkowicie wątek polityczny – ani słowem nie wspomniano o kontaktach księdza z opozycją, a także licznych groźbach (kartki z narysowanymi szubienicami, uszkodzenie hamulców w samochodzie) kierowanych pod adresem kapłana. Następnego dnia przy licznych udział duchowieństwa i mieszkańców nastąpiło wyprowadzenie zwłok duchownego z Zakładu Medycyny Sądowej Akademii Medycznej w Białymstoku. 3 lutego 1989 r. Kościół Niepokalanego Serca Najświętszej Marii Panny w Dojlidach został udekorowany symbolami „Solidarności”. Do świątyni przybyło kilka tysięcy białostoczian, aby pożegnać kapłana. Mszę żałobną koncelebrował biskup Edward Kisiel, z udziałem księdza biskupa Edwarda Ozorowskiego. Nabożeństwo odprawiono przed kościołem, na specjalnie wybudowanym ołtarzu, przed którym ustawiono trumnę ze zwłokami duchownego, na której ułożono sztandar NSZZ „Solidarność” Regionu Białystok. Po mszy świętej uroczysty kondukt żałobny udał się w pobliże symbolicznego grobu ks. Jerzego Popiełuszki, obok którego przygotowano miejsce wiecznego spoczynku ks. Suchowolca.

1 lutego 1989 r. zmarł Wiesław Kazanecki, znany i ceniony poeta. W czasie stanu wojennego wraz z grupą białostockich literatów i dziennikarzy, m.in. Markiem Kusibą, Janem Leończukiem, Jerzy Chmielewskim wspólnie z działaczami białostockiej „Solidarności” organizowali konspiracyjne wieczory autorskie, najczęściej w kościele św. Wojciecha.

W marcu 1989 r. mieszkańcy Białegostoku przeżyli chwile grozy. W wyniku umów międzynarodowych przez terytorium Polski przejeżdżały

pociągi wiozące chlor z Niemieckiej Republiki Demokratycznej do Związku Radzieckiego. Jechały one Magistralą Północną przez Białystok, Ostrołękę, Działdowo, Brodnicę, Grudziądz, Chojnice, Piłę, Gorzów Wlkp. i Kostrzyń. W 1988 r. przewieziono tą trasą 40 tys. ton tego pierwiastka. 9 marca 1989 r. o godzinie 2.30 na odcinku Białystok Centralny – Białystok Fabryczny, tuż przed wysokim wiaduktem, nastąpiło wykolejenie 6 wagonów – cystern pociągu nr 18580 relacji Zubki Białostockie – Kostrzyń. W każdej z nich znajdowało się po 50 ton czystego chloru. Niektóre z cystern wywróciły się, na szczęście do wycieku gazu lub pożaru nie doszło. Wypadek był kompletnym zaskoczeniem, władze miasta nie były poinformowane o przewożeniu niebezpiecznych ładunków przez Białystok. Obrona Cywilna nie została przygotowana do tego rodzaju akcji, także Białostocka Straż Pożarna nie dysponowała sprzętem specjalistycznym. Wezwano ekipę z Płocka. Zażegnano niebezpieczeństwo wycieku chloru, który mógł spowodować olbrzymią katastrofę ekologiczną. Okoliczności katastrofy miała zbadać specjalna komisja, a wyniki jej dochodzenia planowano podać do publicznej wiadomości. Egzekutywa KM PZPR zobowiązała prezydenta do natychmiastowego wystąpienia do ministra komunikacji o wstrzymanie przewozów przez Białystok toksycznych materiałów, do czasu stworzenia ku temu bezpiecznych warunków. Wnioskowano, aby obrona cywilna przeszła szkolenia na wypadek zagrożeń ekologicznych, a nie tylko na wypadek wojny.

Wydarzenie wywołało zrozumiałe oburzenie opinii publicznej, pod petycją do sejmu firmowaną przez NSZZ „Solidarność” oraz zarejestrowany trzy dni wcześniej Obywatelski Klub Ekologiczny podpisało się 22 338 osób. Powołując się na Ustawę o Ochronie Środowiska z 1980 r. zażądano zakazu przewozu przez Białystok ciekłego chloru. Mimo społecznych nacisków władze centralne nie chciały zająć się tym problemem. Pociągi z niebezpiecznymi substancjami nadal kursowały przez Białystok.

27. Życie codzienne

W początkach 1989 r. w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej pogłębiał się kryzys gospodarczy. Nadal obowiązywał system reglamentacji mięsa, wędlin. Co prawda próbowano eksperymentalnie od 1 lutego 1986 r. wprowadzić sprzedaż bezkartkową mięsa w kilku województwach, jednak próba

ta nie przyniosła pożądanych efektów. Wędliny dostępne były też w „Pewek-sie” (znacznie droższe), a od 1987 r. dopuszczono swobodną sprzedaż targowiskową. Wszystkie te źródła zaopatrzenia były jednak poza zwykłym zasięgiem obywatela. Półki sklepowe świeciły pustkami. Przed sklepami stały długie kolejki. Występowały problemy z realizacją kartek na mięso i wędliny. Reglamentację mięsa zniesiono dopiero z końcem lipca 1989 r.

Pewną liberalizację gospodarczą wprowadziła ustawa z 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej opracowana według projektu Mieczysława Wilczka, ministra przemysłu w rządzie Mieczysława Rakowskiego. Umożliwiła ona każdemu obywatelowi PRL podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej na równych prawach. Polakom zdjęto więzy krępujące ich energię i pomysłowość, doszło do eksplozji drobnej przedsiębiorczości. Wiele osób rezygnowało z państwowych posad, aby ciężko pracować po kilkanaście godzin na dobę „na swoim”. Inni stracili pracę i nie mieli innego wyjścia niż praca na własny rachunek. Do brania spraw we własne ręce namawiał Lech Wałęsa i solidarnościowe media. Na łózkach polowych i w blaszanych kioskach – potocznie zwanych „szczękami” – rodził się w Polsce kapitalizm. W Białymstoku, podobnie jak i w innych polskich miastach, chodniki przeistoczyły się w targowiska.

Świetnie prosperował bazar przy ulicy Bema, określany jako największe targowisko na wschód od Wisły. Co czwartek setki samochodów z różnych zakątków Polski i sąsiadujących republik Związku Sowieckiego parkowały w wąskich uliczkach. Widywało się Wietnamczyków czy też Ormian. Turyści zza wschodniej granicy ustawiali się na tzw. „Newskim prospekcie”. Obowiązywała tu bowiem wolnościowa strefa. Handlowcy opanowali schody pod halą, a nawet chodniki przed Komendą Miejską Milicji Obywatelskiej. Można było na bazarze zakupić od kawioru, kiełbasy po telewizory, a także podróbki zachodnich markowych ciuchów i butów, tureckie dżinsy marmurki. Bez problemu można było nabyć pirackie kasety wideo i płyty. W wolnym handlu towary były droższe niż w sklepach.

Życie handlujących uprzykrzały patrole Milicji Obywatelskiej, które, powołując się na ustawę antyspekulacyjną, wręczały mandaty. Mimo takich utrudnień na bazarze opłacało się handlować, gdyż wzrastający kurs dolara zmuszał ludzi do rezygnacji z wyjazdów handlowych do Turcji czy też Singapuru. Tutaj do stypendiów dorabiali studenci białostockich uczelni i uczniowie białostockich szkół średnich.

28. Obrady i konsekwencje Okrągłego Stołu

Po długich miesiącach trudnych negocjacji przedstawicielom władzy i „Solidarności” udało się porozumieć. 6 lutego 1989 r. w wielkiej sali Pałacu Namiesnikowskiego (dziś Prezydenckiego) rozpoczęły się obrady Okrągłego Stołu. Spośród uczestników Okrągłego Stołu wyłoniła się grupka, która brała udział w kuluarowych rozmowach w wili Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Magdalence.

5 kwietnia 1989 r. zakończyły się obrady Okrągłego Stołu. Ustalono m.in. zgodę opozycji na udział w wyborach w zamian za powtórnią legalizację „Solidarności”, przywrócenie Senatu, do którego wybory miały być całkowicie wolne, przyznanie 35% miejsc w Sejmie osobom bezpartyjnym, które miały być obsadzone w wyniku wolnej gry wyborczej, pozostałe 65% miejsc było przeznaczonych dla działaczy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i jej sojuszników z koalicji rządowej, kolejne wybory miały być już całkowicie wolne, zniesienie Rady Państwa i przywrócenie urzędu prezydenta, który miał być wybrany przez Zgromadzenie Narodowe (połączony Sejm i Senat). Ekipa gen. W. Jaruzelskiego chciała przerzucić na „Solidarność” odpowiedzialność za państwo z jednej strony, a z drugiej w pełni kontrolować bieg wydarzeń.

7 kwietnia 1989 r. zgodnie z porozumieniami zawartymi przy Okrągłym Stole uchwalona została ustawa – ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej X kadencji na lata 1989–1993. W przypadku wyborów do Senatu zastosowano ordynację większościową. Kraj podzielono na okręgi wyborcze odpowiadające województwom. W każdym z nich do zdobycia były 2 mandaty senatorskie, a w dwóch najliczniejszych województwach (warszawskie i katowickie) – po 3. Wybory były całkowicie wolne, a zasadą było, iż osoby z największą liczbą głosów uzyskiwały mandat. Aby uzyskać mandat, trzeba było otrzymać powyżej 50% głosów. W przypadku nieprzekroczenia tego progu przewidziano drugą turę głosowania (wyznaczoną na 18 czerwca), do której trafiali tylko dwaj kandydaci z największą liczbą głosów. Aby zarejestrować swoją kandydaturę do wyborów, konieczne było zebranie 3 tys. podpisów, co w znacznym stopniu wymusiło ożywioną kampanię wyborczą.

Natychmiast po zakończeniu obrad Okrągłego Stołu rozpoczęła się kampania wyborcza do parlamentu. Opozycja musiała zorganizować wszystko od podstaw. W kwietniu 1989 r. Bronisław Geremek i Andrzej Wajda wpadli na pomysł, aby kandydaci „Solidarności” zostali zaproszeni

do Stoczni Gdańskiej, gdzie każdemu z nich będzie zrobione zdjęcie z Lechem Wałęsą, które potem jako plakat miało być wywieszane w danym okręgu wyborczym. Prawdziwym „przebojem” kampanii wyborczej KO „S” był plakat odwołujący się do znanego westernu pt. „W samo południe” z Gary Cooperem w roli głównej.

15 kwietnia 1989 r. na potrzeby kampanii wyborczej NSZZ „Solidarność” w Białymstoku, podobnie jak w całej Polsce, powołał Komitet Obywatelski „Solidarność” Ziemi Białostockiej. Skupił on sporą grupę osób z ówczesnego białostockiego środowiska opozycyjnego. Pieniądze potrzebne na zorganizowanie przedwyborczych spotkań, opłaty wynajmowanych sal, druk ulotek i plakatów pochodziły z tzw. cegiełek funduszu wyborczego. Kasę Komitetu, oprócz prywatnych osób, zasilaty również przedsiębiorstwa m.in. Fabryka Przyrządów i Uchwytów. Drukowano „Dobro Wspólne” – gazetę wyborczą. W czasie kampanii wyborczej wykorzystywano białostocką rozgłośnię radiową. Organizowano spotkania z mieszkańcami Białegostoku. Odprawiane były msze święte za sukcesy „Solidarności”.

Z demokratycznymi zasadami wyłaniania kandydatów do Sejmu i Senatu oraz prowadzenia kampanii wyborczej, bardzo różnej od kampanii do Sejmów poprzednich kadencji, musiał się zmierzyć Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku. Środki masowego przekazu (gazety, radio, telewizja) prezentowały wszystkich kandydatów popieranych przez PZPR. Rozgłośnia PR otrzymała na czas kampanii wyborczej dodatkowo jedną godzinę antenową. Telewizja emitowała 4 razy w tygodniu półgodzinne programy wyborcze, zaś lokalna prasa wprowadziła dodatkowe kolumny wyborcze oraz mutację wojewódzkiego dziennika partyjnego. Redagowany też był specjalny wyborczy Biuletyn KW PZPR pod nazwą „Nasze Sprawy”.

Ożywioną kampanię wyborczą prowadziły także: Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Demokratyczne i Konfederacja Polski Niepodległej. Województwo białostockie było największym w PRL skupiskiem mniejszości narodowych. Wybory miały szczególny charakter, gdyż po raz pierwszy w historii w walce o mandat poselski ubiegał się kandydat ukraiński. Ordynacja wyborcza wypracowana przy Okrągłym Stole stwarzała mniejszościom narodowym możliwość samodzielnego udziału w wyborach i walki o mandaty w Sejmie i Senacie. Białoruski Komitet Wyborczy zgłosił własnego kandydat do Sejmu. Podobnie uczyniło Bractwo Prawosławne i Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne.

4 czerwca 1989 r. w Białymstoku odbyły się wybory do Sejmu i Senatu, w trakcie których wybierano 460 posłów i stu senatorów. Z województwa białostockiego senatorami desygnowanymi przez „Solidarność” zostali: An-

drzej Kaliciński i Andrzej Stelmachowski, posłami zaś Jan Beszta-Borowski i Krzysztof Putra. Wybory przebiegły w spokojnej atmosferze. Ostatecznie okazało się, że frekwencja w województwie białostockim wyniosła 62%. Wynik wyborów okazał się szokiem dla strony rządowej, ale zaskoczył też opozycję, która nie była przygotowana na tak wielki sukces.

18 czerwca 1989 r. odbyła się druga tura wyborów, która przypieczętowała sukces wyborczy „Solidarności”. Jej wyniki potwierdziły układ sił politycznych ukształtowany 4 czerwca. Frekwencja była bardzo niska i na obszarze województwa białostockiego wyniosła 23% uprawnionych. Posłami z ramienia PZPR zostali: Włodzimierz Cimoszewicz i Janusz Szymański, z listy ZSL – Adam Babul i Aleksy Siemieniuk, z poparcia SD – Jerzy Slezak, a z Unii Chrześcijańsko-Społecznej – Eugeniusz Czykwin.

Wybory pokazały, że większość społeczeństwa miała już dość dotychczasowego ustroju i rządów PZPR. Ludzie pragnęli zmian. Sukces „Solidarności” i porażka obozu władzy oznaczały, iż idea okresu przejściowego nie miała już racji bytu. Społeczeństwo poprzez kartkę wyborczą wymusiło głębsze zmiany ustrojowe, które zaczęły się również rozchodzić na sąsiednie kraje socjalistyczne.

29. Białystok w demokratycznej Rzeczypospolitej

27 maja 1990 r. białostoczanie w wolnych wyborach wybrali 50-osobową Radę Miasta, która funkcję prezydenta powierzyła Lechowi Rutkowskiemu. Rozpoczęła się nowa era w dziejach Białegostoku. Gmina, którą zarządzała Rada Miejska stawiała się właścicielem majątku państwowego, budżety gminne zostały wyodrębnione z budżetów państwa. Zaczęto inwestować. Białystok przystąpił do sieci zdrowych miast, zbudowano oczyszczalnię ścieków, przekształcono kilkanaście przedsiębiorstw komunalnych. Przywrócono pamięć o historii miasta. Latem 1990 r. zrekonstruowano pomnik przy Szosie Północno-Obwodowej poświęcony ofiarom władz bolszewickich w 1920 r. W 1993 r. stanął przy ul. Żabiej pomnik poświęcony Żydom wymordowanym przez niemieckiego okupanta. Powstały też pomniki Marszałka Józefa Piłsudskiego, księdza Jerzego Popiełuszki czy też Polskich Sił Zbrojnych. Z Plant zniknął pomnik wdzięczności Armii Czerwonej.

Jednym z najważniejszych wydarzeń w dziejach Białegostoku była pielgrzymka Jana Pawła II w dniu 5 czerwca 1991 r. Ojca Świętego powitano na lotnisku Krywlany. Podczas Mszy św. papież ogłosił siostrę błogosławioną Bolesławę Lament. Następnie Jan Paweł II otworzył w katedrze pw. Wniebowzięcia NMP I Synod Archidiecezji w Białymstoku, spotkał się też z prawosławnymi w katedrze św. Mikołaja. Ojciec św. zadekretował także powstanie diecezji białostockiej. W roku następnym biskupstwo podniesione zostało do rangi arcybiskupstwa białostockiego.

Pod koniec 2000 r. Białystok był stolicą województwa podlaskiego i liczył ponad 285 tys. mieszkańców. Tutaj skupiała się władza państwowa i samorządowa. Białystok został pełnoprawnym członkiem Unii Metropolii Miast Polskich. Zapoczątkowano akcję promocyjną pod nazwą „Wschodzący Białystok”, gdzie miasto jest prezentowane jako żywy tygiel kultury, ośrodek porozumienia, ekspresji i zieleni. Podkreślana jest wielokulturowość, przygraniczne położenie. W początkach XXI wieku zaczęło znikać z krajobrazu Białegostoku stare budownictwo. Zmienił się Rynek Sienny, na którym zaczęły się pojawiać okazałe gmachy, nowe budynki zaczęto budować w rejonie ulicy Młynowej. Zmieniły się Bojary, na które wkroczyła nowoczesna zabudowa. W 2007 r. rozpoczęła się przebudowa centrum Białegostoku. Otwarta została część białostockiego rynku przed ratuszem. W dwa lata później prezydent Tadeusz Truskolaski otworzył zmodernizowany Rynek Kościuszki. Pomnik marszałka Józefa Piłsudskiego został przeniesiony przed Archiwum Państwowe w Białymstoku. Od tego momentu odbywają się pod nim najważniejsze uroczystości rocznicowe. Wyremontowano wiele białostockich ulic, wybudowano nowe, przebudowany został system komunikacyjny.

Białystok jest ważnym ośrodkiem akademickim i naukowym. Na osiemnastu wyższych uczelniach studiuje około 35-40 tys. osób. Dużym dorobkiem naukowym i uznaniem studentów z Polski i zagranicy pochwalić się mogą, funkcjonujące od wielu lat – Uniwersytet Medyczny – jedna z wiodących uczelni medycznych w kraju, Politechnika Białostocka oraz Uniwersytet w Białymstoku. Przybywa również turystów, którzy przyjeżdżają nie tylko z Polski, ale i z zagranicy, m.in. z Niemiec, Holandii, Anglii, Francji, Izraela i Stanów Zjednoczonych.

Wybrane publikacje:

- Dobroński Adam Czesław, *Białystok w latach 1796–1864*, [w:] *Historia Białegostoku*, redaktor naukowy Adam Czesław Dobroński, Białystok 2012.
- Dobroński Adam Czesław, Szczygieł-Rogowska Jolanta, *Białystok lata 20-te, lata 30-te*, Białystok 2002.
- Gajewski Marek, *Najdzielniejszy z dzielnych. Mjr Józef Bronisław Marjański (1892–1920)*, Białystok 2016.
- Kietliński Marek, *Białostockie władze administracyjne w latach 1919–2013. Katalog wystawy*, Białystok 2013.
- Lechowski Andrzej, *Białystok w latach 1919–1939*, [w:] *Historia Białegostoku*, redaktor naukowy Adam Czesław Dobroński, Białystok 2012.
- Małek Ariusz, *Białystok pod zaborem pruskim 1795–1807*, Białostocczyzna 1999, nr 4.
- Milewski Jan Jerzy, *Z dziejów województwa białostockiego w okresie międzywojennym*, Białystok 1999.
- Romaniuk Zbigniew, *Kilka uwag o początkach osady i miasta Białystok*, [w:] *Szkice do dziejów Białegostoku*, pod. red. Marka Kietlińskiego i Wojciecha Śleszyńskiego, Białystok 2003.
- Sztachelska Kokoczka Alina, Antoni Oleksicki, *Białystok w czasach Branickich (1708–1795)*, [w:] *Historia Białegostoku*, redaktor naukowy Adam Czesław Dobroński, Białystok 2012.

Intrata Miasta Białegostoku i Folwarku Wysokostockiego										po a Rachunków wyprawdanych									
Dzielnice Miasta i Folwarku										Dzielnice Miasta i Folwarku									
na Kwiecień 1780										na Kwiecień 1780									
na Kwiecień 1781										na Kwiecień 1781									
na Kwiecień 1782										na Kwiecień 1782									
na Kwiecień 1783										na Kwiecień 1783									
na Kwiecień 1784										na Kwiecień 1784									
na Kwiecień 1785										na Kwiecień 1785									
na Kwiecień 1786										na Kwiecień 1786									
na Kwiecień 1787										na Kwiecień 1787									
na Kwiecień 1788										na Kwiecień 1788									
na Kwiecień 1789										na Kwiecień 1789									
na Kwiecień 1790										na Kwiecień 1790									
na Kwiecień 1791										na Kwiecień 1791									
na Kwiecień 1792										na Kwiecień 1792									
na Kwiecień 1793										na Kwiecień 1793									
na Kwiecień 1794										na Kwiecień 1794									
na Kwiecień 1795										na Kwiecień 1795									
na Kwiecień 1796										na Kwiecień 1796									
na Kwiecień 1797										na Kwiecień 1797									
na Kwiecień 1798										na Kwiecień 1798									
na Kwiecień 1799										na Kwiecień 1799									
na Kwiecień 1800										na Kwiecień 1800									
na Kwiecień 1801										na Kwiecień 1801									
na Kwiecień 1802										na Kwiecień 1802									
na Kwiecień 1803										na Kwiecień 1803									
na Kwiecień 1804										na Kwiecień 1804									
na Kwiecień 1805										na Kwiecień 1805									
na Kwiecień 1806										na Kwiecień 1806									
na Kwiecień 1807										na Kwiecień 1807									
na Kwiecień 1808										na Kwiecień 1808									
na Kwiecień 1809										na Kwiecień 1809									
na Kwiecień 1810										na Kwiecień 1810									
na Kwiecień 1811										na Kwiecień 1811									
na Kwiecień 1812										na Kwiecień 1812									
na Kwiecień 1813										na Kwiecień 1813									
na Kwiecień 1814										na Kwiecień 1814									
na Kwiecień 1815										na Kwiecień 1815									
na Kwiecień 1816										na Kwiecień 1816									
na Kwiecień 1817										na Kwiecień 1817									
na Kwiecień 1818										na Kwiecień 1818									
na Kwiecień 1819										na Kwiecień 1819									
na Kwiecień 1820										na Kwiecień 1820									
na Kwiecień 1821										na Kwiecień 1821									
na Kwiecień 1822										na Kwiecień 1822									
na Kwiecień 1823										na Kwiecień 1823									
na Kwiecień 1824										na Kwiecień 1824									
na Kwiecień 1825										na Kwiecień 1825									
na Kwiecień 1826										na Kwiecień 1826									
na Kwiecień 1827										na Kwiecień 1827									
na Kwiecień 1828										na Kwiecień 1828									
na Kwiecień 1829										na Kwiecień 1829									
na Kwiecień 1830										na Kwiecień 1830									
na Kwiecień 1831										na Kwiecień 1831									
na Kwiecień 1832										na Kwiecień 1832									
na Kwiecień 1833										na Kwiecień 1833									
na Kwiecień 1834										na Kwiecień 1834									
na Kwiecień 1835										na Kwiecień 1835									
na Kwiecień 1836										na Kwiecień 1836									
na Kwiecień 1837										na Kwiecień 1837									
na Kwiecień 1838										na Kwiecień 1838									
na Kwiecień 1839										na Kwiecień 1839									
na Kwiecień 1840										na Kwiecień 1840									
na Kwiecień 1841										na Kwiecień 1841									
na Kwiecień 1842										na Kwiecień 1842									
na Kwiecień 1843										na Kwiecień 1843									
na Kwiecień 1844										na Kwiecień 1844									
na Kwiecień 1845										na Kwiecień 1845									
na Kwiecień 1846										na Kwiecień 1846									
na Kwiecień 1847										na Kwiecień 1847									
na Kwiecień 1848										na Kwiecień 1848									
na Kwiecień 1849										na Kwiecień 1849									
na Kwiecień 1850										na Kwiecień 1850									
na Kwiecień 1851										na Kwiecień 1851									
na Kwiecień 1852										na Kwiecień 1852									
na Kwiecień 1853										na Kwiecień 1853									
na Kwiecień 1854										na Kwiecień 1854									
na Kwiecień 1855										na Kwiecień 1855									
na Kwiecień 1856										na Kwiecień 1856									
na Kwiecień 1857										na Kwiecień 1857									
na Kwiecień 1858										na Kwiecień 1858									
na Kwiecień 1859										na Kwiecień 1859									
na Kwiecień 1860										na Kwiecień 1860									
na Kwiecień 1861										na Kwiecień 1861									
na Kwiecień 1862										na Kwiecień 1862									
na Kwiecień 1863										na Kwiecień 1863									
na Kwiecień 1864										na Kwiecień 1864									
na Kwiecień 1865										na Kwiecień 1865									
na Kwiecień 1866										na Kwiecień 1866									
na Kwiecień 1867										na Kwiecień 1867									
na Kwiecień 1868										na Kwiecień 1868									
na Kwiecień 1869										na Kwiecień 1869									
na Kwiecień 1870										na Kwiecień 1870									
na Kwiecień 1871										na Kwiecień 1871									
na Kwiecień 1872										na Kwiecień 1872									
na Kwiecień 1873										na Kwiecień 1873									
na Kwiecień 1874										na Kwiecień 1874									
na Kwiecień 1875										na Kwiecień 1875									
na Kwiecień 1876										na Kwiecień 1876									
na Kwiecień 1877										na Kwiecień 1877									
na Kwiecień 1878										na Kwiecień 1878									
na Kwiecień 1879										na Kwiecień 1879									
na Kwiecień 1880										na Kwiecień 1880									
na Kwiecień 1881										na Kwiecień 1881									
na Kwiecień 1882										na Kwiecień 1882									
na Kwiecień 1883										na Kwiecień 1883									
na Kwiecień 1884										na Kwiecień 1884									
na Kwiecień 1885										na Kwiecień 1885									
na Kwiecień 1886										na Kwiecień 1886									
na Kwiecień 1887										na Kwiecień 1887									
na Kwiecień 1888										na Kwiecień 1888									
na Kwiecień 1889										na Kwiecień 1889									
na Kwiecień 1890										na Kwiecień 1890									
na Kwiecień 1891										na Kwiecień 1891									
na Kwiecień 1892										na Kwiecień 1892									
na Kwiecień 1893										na Kwiecień 1893									
na Kwiecień 1894										na Kwiecień 1894									
na Kwiecień 1895										na Kwiecień 1895									
na Kwiecień 1896										na Kwiecień 1896									
na Kwiecień 1897										na Kwiecień 1897									
na Kwiecień 1898										na Kwiecień 1898									
na Kwiecień 1899										na Kwiecień 1899									
na Kwiecień 1900										na Kwiecień 1900									
na Kwiecień 1901										na Kwiecień 1901									
na Kwiecień 1902										na Kwiecień 1902									
na Kwiecień 1903										na Kwiecień 1903									
na Kwiecień 1904										na Kwiecień 1904									
na Kwiecień 1905										na Kwiecień 1905									
na Kwiecień 1906										na Kwiecień 1906									
na Kwiecień 1907										na Kwiecień 1907									
na Kwiecień 1908										na Kwiecień 1908									
na Kwiecień 1909										na Kwiecień 1909									
na Kwiecień 1910										na Kwiecień 1910									
na Kwiecień 1911										na Kwiecień 1911									
na Kwiecień 1912										na Kwiecień 1912									
na Kwiecień 1913										na Kwiecień 1913									
na Kwiecień 1914										na Kwiecień 1914									
na Kwiecień 1915										na Kwiecień 1915									
na Kwiecień 1916										na Kwiecień 1916									
na Kwiecień 1917										na Kwiecień 1917									
na Kwiecień 1918										na Kwiecień 1918									
na Kwiecień 1919										na Kwiecień 1919									
na Kwiecień 1920										na Kwiecień 1920									
na Kwiecień 1921										na Kwiecień 1921									
na Kwiecień 1922										na Kwiecień 1922									
na Kwiecień 1923										na Kwiecień 1923									
na Kwiecień 1924										na Kwiecień 1924									
na Kwiecień 1925										na Kwiecień 1925									
na Kwiecień 1926										na Kwiecień 1926									
na Kwiecień 1927										na Kwiecień 1927									
na Kwiecień 1928										na Kwiecień 1928									
na Kwiecień 1929										na Kwiecień 1929									
na Kwiecień 1930										na Kwiecień 1930									
na Kwiecień 1931										na Kwiecień 1931									
na Kwiecień 1932										na Kwiecień 1932									
na Kwiecień 1933										na Kwiecień 1933									
na Kwiecień 1934										na Kwiecień 1934									
na Kwiecień 1935										na Kwiecień 1935									
na Kwiecień 1936										na Kwiecień 1936									
na Kwiecień 1937										na Kwiecień 1937									
na Kwiecień 1938										na Kwiecień 1938									
na Kwiecień 1939										na Kwiecień 1939									
na Kwiecień 1940										na Kwiecień 1940									
na Kwiecień 1941										na Kwiecień 1941									
na Kwiecień 1942										na Kwiecień 1942									
na Kwiecień 1943										na Kwiecień 1943									
na Kwiecień 1944										na Kwiecień 1944									
na Kwiecień 1945										na Kwiecień 1945									
na Kwiecień 1946										na Kwiecień 1946									
na Kwiecień 1947										na Kwiecień 1947									
na Kwiecień 1948										na Kwiecień 1948									
na Kwiecień 1949										na Kwiecień 1949									
na Kwiecień 1950										na Kwiecień 1950									
na Kwiecień 1951										na Kwiecień 1951									
na Kwiecień 1952										na Kwiecień 1952									
na Kwiecień 1953										na Kwiecień 1953									
na Kwiecień 1954										na Kwiecień 1954									
na Kwiecień 1955										na Kwiecień 1955									
na Kwiecień 1956										na Kwiecień 1956									
na Kwiecień 1957										na Kwiecień 1957									
na Kwiecień 1958										na Kwiecień 1958									
na Kwiecień 1959										na Kwiecień 1959									
na Kwiecień 1960										na Kwiecień 1960									
na Kwiecień 1961										na Kwiecień 1961									
na Kwiecień 1962										na Kwiecień 1962									
na Kwiecień 1963										na Kwiecień 1963									
na Kwiecień 1964										na Kwiecień 1964									
na Kwiecień 1965										na Kwiecień 1965									
na Kwiecień 1966										na Kwiecień 1966									
na Kwiecień 1967										na Kwiecień 1967									
na Kwiecień 1968										na Kwiecień 1968									
na Kwiecień 1969										na Kwiecień 1969									
na Kwiecień 1970										na Kwiecień 1970									
na Kwiecień 1971										na Kwiecień 1971									
na Kwiecień 1972										na Kwiecień 1972									
na Kwiecień 1973										na Kwiecień 1973									
na Kwiecień 1974										na Kwiecień 1974									
na Kwiecień 1975										na Kwiecień 1975									
na Kwiecień 1976										na Kwiecień 1976									
na Kwiecień 1977										na Kwiecień 1977									
na Kwiecień 1978										na Kwiecień 1978									
na Kwiecień 1979										na Kwiecień 1979									
na Kwiecień 1980										na Kwiecień 1980									
na Kwiecień 1981										na Kwiecień 1981									
na Kwiecień 1982										na Kwiecień 1982									
na Kwiecień 1983										na Kwiecień 1983									
na Kwiecień 1984										na Kwiecień 1984									
na Kwiecień 1985										na Kwiecień 1985									
na Kwiecień 1986										na Kwiecień 1986									
na Kwiecień 1987										na Kwiecień 1987									
na Kwiecień 1988										na Kwiecień 1988									
na Kwiecień 1989										na Kwiecień 1989									
na Kwiecień 1990										na Kwiecień 1990									
na Kwiecień 1991										na Kwiecień 1991									
na Kwiecień 1992										na Kwiecień 1992									
na Kwiecień 1993										na Kwiecień 1993									
na Kwiecień 1994										na Kwiecień 1994									
na Kwiecień 1995										na Kwiecień 1995									
na Kwiecień 1996										na Kwiecień 1996									
na Kwiecień 1997										na Kwiecień 1997									
na Kwiecień 1998										na Kwiecień 1998									
na Kwiecień 1999										na Kwiecień 1999									
na Kwiecień 2000										na Kwiecień 2000									
na Kwiecień 2001										na Kwiecień 2001									
na Kwiecień 2002										na Kwiecień 2002									
na Kwiecień 2003										na Kwiecień 2003									
na Kwiecień 2004										na Kwiecień 2004									
na Kwiecień 2005										na Kwiecień 2005									
na Kwiecień 2006										na Kwiecień 2006									
na Kwiecień 2007										na Kwiecień 2007									
na Kwiecień 2008										na Kwiecień 2008									
na Kwiecień 2009										na Kwiecień 2009									
na Kwiecień 2010										na Kwiecień 2010									
na Kwiecień 2011										na Kwiecień 2011									
na Kwiecień 2012										na Kwiecień 2012									
na Kwiecień 2013										na Kwiecień 2013									
na Kwiecień 2014										na Kwiecień 2014									
na Kwiecień 2015										na Kwiecień 2015									
na Kwiecień 2016										na Kwiecień 2016									
na Kwiecień 2017										na Kwiecień 2017									
na Kwiecień 2018										na Kwiecień 2018									
na Kwiecień 2019										na Kwiecień 2019									
na Kwiecień 2020										na Kwiecień 2020									
na Kwiecień 2021										na Kwiecień 2021									
na Kwiecień 2022										na Kwiecień 2022									
na Kwiecień 2023										na Kwiecień 2023									
na Kwiecień 2024										na Kwiecień 2024									
na Kwiecień 2025										na Kwiecień 2025									
na Kwiecień 2026										na Kwiecień 2026									
na Kwiecień 2027										na Kwiecień 2027									
na Kwiecień 2028										na Kwiecień 2028									
na Kwiecień 2029										na Kwiecień 2029									
na Kwiecień 2030										na Kwiecień 2030									
na Kwiecień 2031										na Kwiecień 2031									
na Kwiecień 2032										na Kwiecień 2032									
na Kwiecień 2033										na Kwiecień 2033									
na Kwiecień 2034										na Kwiecień 2034									
na Kwiecień 2035										na Kwiecień 2035									
na Kwiecień 2036										na Kwiecień 2036									
na Kwiecień 2037										na Kwiecień 2037									
na Kwiecień 2038										na Kwiecień 2038									
na Kwiecień 2039										na Kwiecień 2039									
na Kwiecień 2040										na Kwiecień 2040									

Actum in Curia Regia Pragensi,
 die Quinta ipsa Octava Festi Sa-
 cratissimi Corporis Christi Domini
 Anno quidem Millesimo, Septin-
 gentesimo, Quinquagesimo.

Officium preloens Casere Capitane Pragensi,
 Privilegium intrascriptum Sacre Regie
 maiestatis in rem Opidi Bialystok Illustris
 et magnifici Joannis Clementis Pragensis
 Palatii Prætoris Ducis Campensis Ececi
 suum Regni Pragensis, Bielesensis, Muscovien-
 sis, et Sici Præloens, etc. Capitane herede Super
 Jus Feudthicum alias Vocatum Mayde-
 buricensis Collatum manu Serenissimi Regis
 Augusti Tertij nunc Felicitate Regnantis, ma-
 gnia Subscritum et sigillo minoris Cancellarie
 Regni Communitum ad Oblationem Juro-
 maticæ Wiczeremicowski Suscepit et in Acta
 Jure Inscriptari permisit de Serie Verbo-
 rum Sequenti. Augustus Rex et Boleslavus
 Rex Politi Wicetki, Nigze, Stawski, Pruski,
 Pruski, mazowiecki, Zmudski, Kijowski,
 Wolynski, Podolski, Podlaski, Inflantki,
 Smolenski, Siowierski, y Cernochowski,
 a Triadeceny Nigze, Stawski y Elcktor. Cetera
 muiemy mimyszym Sitem Przywilejem
 naszym wsem w Olce Hazdemu Zrobna
 Nomu Olym Wicdzice nazry Pomoc waz
 miasteczku Bialystok nazywaigcossie w Wo-
 icwodztwie Podlaskiem Legze Wicdmuzy

Przywilej ponowienia praw miejskich Białegostoku, Warszawa 1 lutego 1749 r.

Rękopis papierowy o wymiarach 200 x 325 mm, liczący 4 strony, sporządzony po polsku i łacinie, na ostatniej stronie dokumentu widnieje pieczęć opłatkowa (nieczytelna) o wymiarach ok. 45 mm.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Dokumenty z Tek Jana Glinki, 1734–1768, sygn. 2

Publicandum.

Es wird hierdurch festgesetzt, daß sich von jetzt ab kein Fremder in der hiesigen Stadt, ohne ausdrückliche Kenntniß der Polizey, aufhalten soll.

Es haben demnach sämtliche Hauswirthe, Abergisten, Krüger und Miether in den gesammten Theilen der hiesigen Stadt ohne Unterschied, bey welchen Fremde gegen Bezahlung oder als Bekannte einkehren, diese sofort um ihren Namen und Charakter, die Anzahl der mitgebrachten Personen, die Reise-Pässe, den Ort der Herreise, den Zweck der Reise und die Dauer ihres hiesigen Aufenthalts zu befragen, alles dies auf einem kurzen Melde-Zettel zu bemerken, und diesen Melde-Zettel noch vor Einbruch der Nacht, und spätestens bis 10 Uhr Abends dem Raths-Assessor, Kaufmann Riebbeck, zuzusenden. Derjenige Hauswirth, Miether, Abergist und Krüger, welcher diese Vorschrift nicht erfüllt, soll sofort in Zwey Thaler Strafe verfallen.

Signatum Białystok, den 15ten
May 1807.

Königl. Neu'- Ostpreussische
Krieges- und Domainen-Kammer.

Obwieszczenie.

Ninieyszym obwieszczeniem ustanawia się, iż odtąd żaden cudzy człowiek w Mieście tuteyszym bez wyraźney wiadomości i pozwolenia Policji bawić się nie może.

Obowiązani zatym wszyscy Gospodarze domowi, oraz utrzymujący Zaiezdnych domów, Arendarze i Komornicy w wszystkich Kwaterach tuteyszego miasta bez różnicy, do których człowiek cudzy czy to za zapłatę, lub też iako znaiomy zaiezdza, onego o Nazwisko i Godność, Wielość mających przy sobie Ludzi, Paszporta, mieyce, zakład przyiechali, Zamiar podroży i czas bawienia się w Mieście zapytać, to wszystko na papierze do zameldowania w krotkich wyrazach zapisać, i takowy papier, czyli Kartę zameldującą jeszcze przed nocą, a naypoźniej aż do 10 Godzinie wieczorem do Kupca Assefsora Magistratu Rybbecka posłać. Zaniedbający tego przepisu Gospodarz domowy, Komornik, Utrzymujący Domu zaieznego i Arrendarz, natychmiast będzie karany Sztrofiem dwóch Takarow.

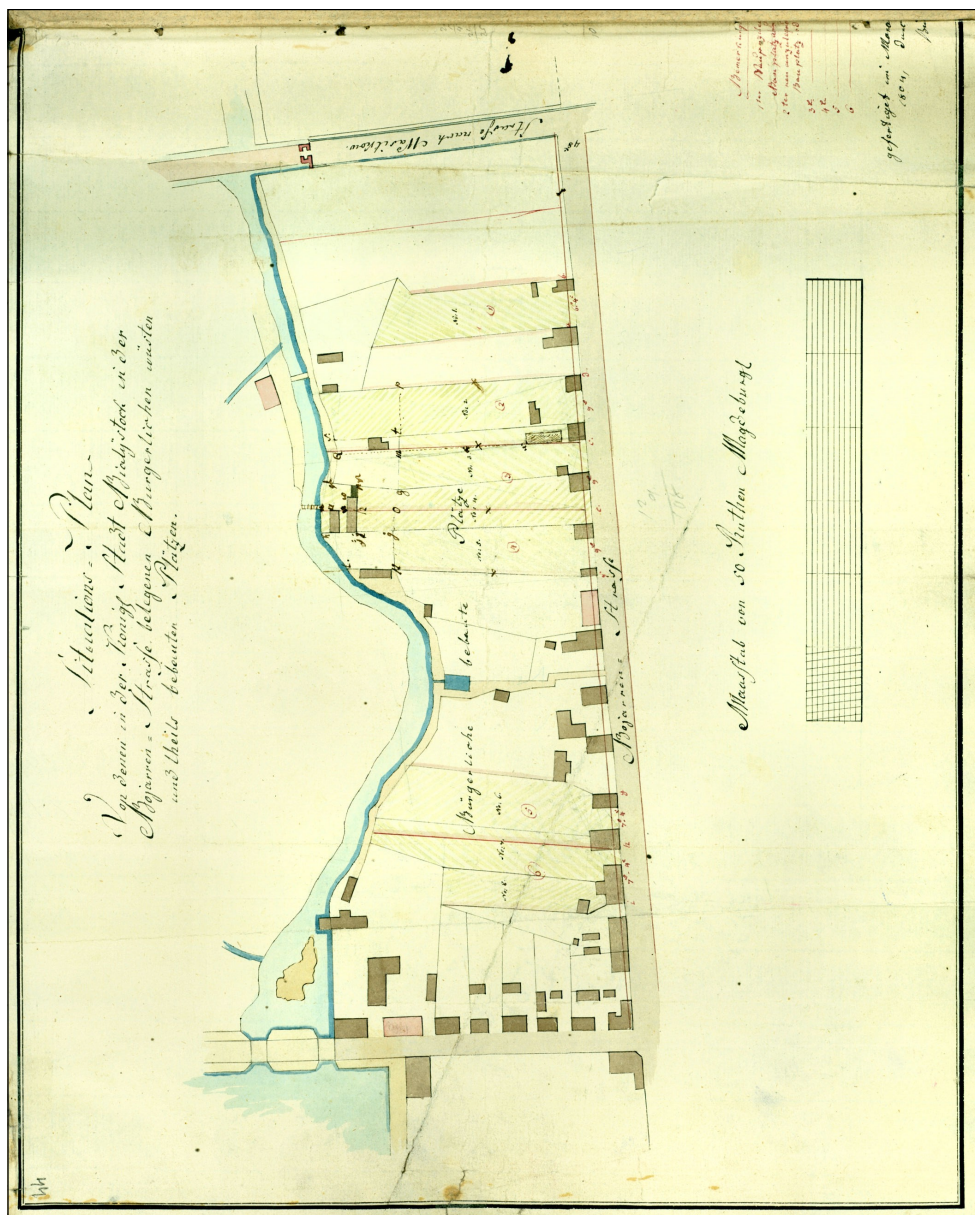
Sign. w Białymstoku dnia 15go
Maja 1807.

JKMości Prus Nowo-
wschodnich Woienno-Eko-
nomiczna Kammera.

Ogłoszenie administracji pruskiej w sprawie rejestracji osób przybywających do Białegostoku.

Władze pruskie starały się usprawnić działania swej administracji. W związku z tym z Kwidzyna został sprowadzony drukarz Jan Jakub Kanter, który otworzył drukarnię. Posiadała ona prawo drukowania w językach: polskim, niemieckim i hebrajskim. Jan Jakub Kanter drukował wiele dokumentów urzędowych, w tym ogłoszenia.

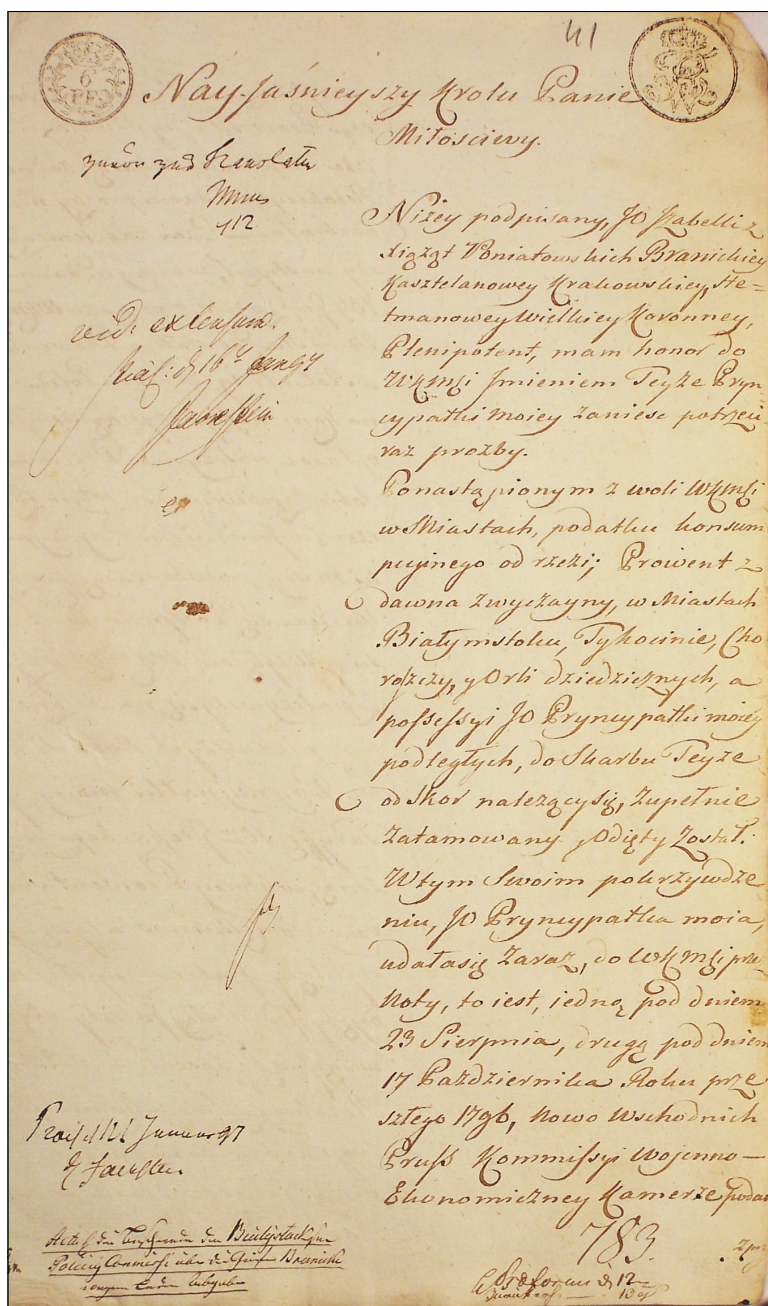
Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kamera Wojny i Domen Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich, 1795–1807 [1810], sygn. 9

Białystok – fragment (plan sytuacyjny ulicy Bojarskiej), luty 1804 r.

Na planie widoczny jest także bieg rzeki Białej, szosa do Wasilkowa (dziś ul. H. Sienkiewicza) oraz, po lewej stronie szkicu, fragment stawu, który rozciągał się na całej przestrzeni dzisiejszego Parku im. Księcia Józefa Poniatowskiego z Teatrem Dramatycznym włącznie.

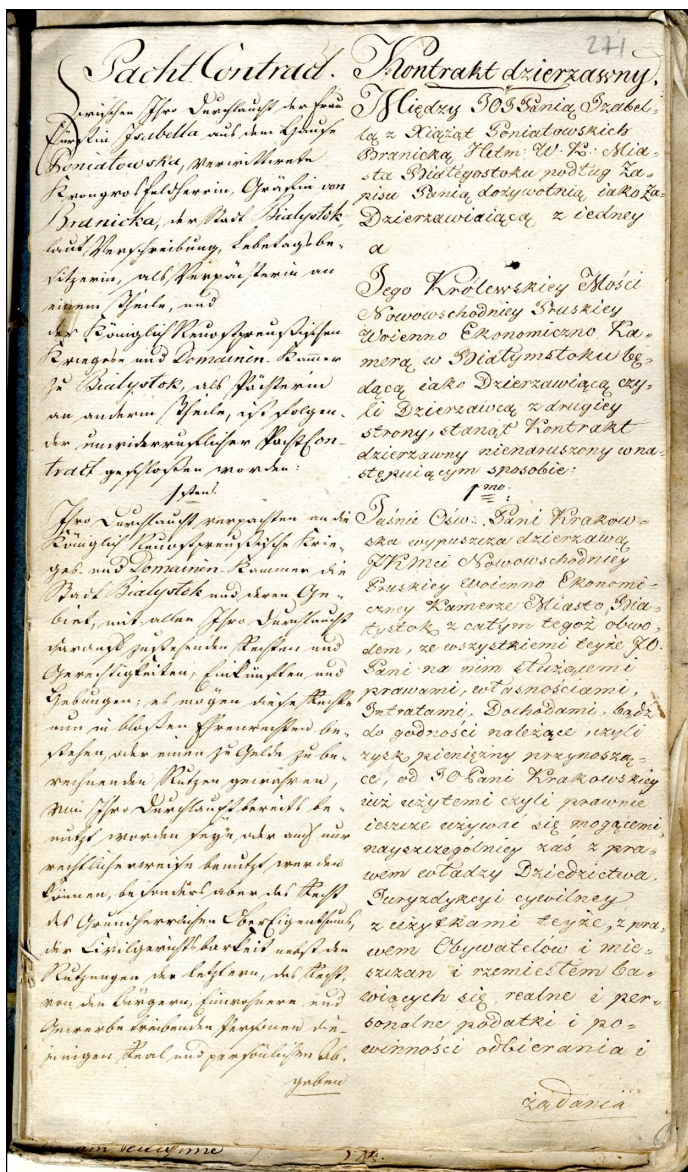
Archiwum Państwowe w Białymstoku Kamera Wojny i Domen Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich, 1795–1807 [1810], sygn. 2208

List Izabeli Branickiej do króla pruskiego; Białystok, 12 stycznia 1797 r.

Rękopis papierowy o wymiarach 360 x 215 mm, liczący 2 karty, sporządzony w języku polskim, na dokumencie widnieją dwie urzędowe pieczęcie olejowe – jedna z inicjałami króla Fryderyka Wilhelma, druga – opłaty urzędowej.

Archiwum Państwowe w Białymstoku Kamera Wojny i Domen Departamentu Białostoc-kiego Nowych Prus Wschodnich, 1795–1807 [1810], sygn. 2450

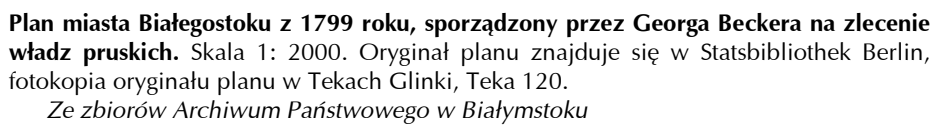
Kontrakt dzierżawy Białegostoku; Białystok, 1 marca 1802 r.

Rękopis papierowy o wymiarach 345 x 200 mm, liczący 26 kart, sporządzony w dwóch szpaltach: po niemiecku i po polsku. Ujęta w 26 paragrafów umowa głosiła, że wraz z jej podpisaniem Branicka wydzierżawiła władzom pruskim miasto Białystok z całym obwodem. Prusacy zobowiązali się natomiast do przestrzegania wszelkich praw mieszczan i obywateli miasta, a także do wpłacania w imieniu Branickiej do Kasy Krajowej określonej kwoty 26 207 złotych, co odpowiadało 4 367 talarów. Kontrakt nie obowiązywał dłużej niż miesiąc od jego spisania. 2 kwietnia 1802 r. Potoccy, będący faktycznymi właścicielami miasta, za zgodą Izabeli, sprzedali bowiem definitywnie Białystok władzom pruskim za sumę 270 970 talarów.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kamera Wojny i Domen Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich, 1795–1807 [1810], sygn. 2318

14to F. przeszłych
Posesforów
Dob. Białostok.
Rich.
Summa rowney dzierżawy
wyższo odtrawienia wyprze-
cyfikowanych w §. 11. i
12. Onenium i Ładatków,
na Ceterdziejści Dwa
Tyriace Pol. Łobych
wypli 7000 Talar. dico
Siedm tyriacy Talarów

Wyeksponowany fragment dzierżawy Białegostoku z 1 marca 1802 r.

№ 61. 1202

263.

Podaję 1822. roku Siołkowskij
Najciśniejszy Wasył
Wielki Monarcho Imperatorze
Alexandrie Czwartym
Samo władny Łat Rysy
Canie Najmilszemu —

Przyjmuje prośbę Białostocki
miejscownik Star. m. o. k. Ru-
binowicz, Gerson Barburzyn
Hiel Horokowicz Główny Biał-
ostocki Duma w naczyniu
Gresel. —

My prośmy po wzięciu do rozważenia i pogrożeń
i pachwałek czynionych przez tutajszego miejscownika
Josefa Orniatego, iż w kategorii o namawianiu takich
nami nie których tutajszych obywateli chrześcijan do
wyrekczenia się wyjdą podpisów na prośbie podanej imi
Do Jego Cesarskoimperialnej Mości Wielkiej
Majest. na naczyniu będzie po ich Prośbie podanej
Do Pierwszego Departamentu Sąd Główny Białos-
tockiego dla dopełnienia tejże kategorii tutajszych
Dokładowych i kawaler W. m. Dersfelden. a wiedząc
przytem iż: Gł. miejscownik nasz przy odbywającym
się w tej okoliczności Podwór, drugi raz przy
dopełnieniu onego przez W. o. Sowieckiego. Rolniem
nie chcieli byli raczy nie mieć czym udowodnić
proszym nie sprawiedliwego swego karu, a idynie
mając na celu porządki i zamachanie tego Dieta

Pismo mieszczan białostockich do cara Aleksandra I.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Sąd Główny w Białymstoku 1812–1832, sygn. 2

№ 225. Nowy: 23 Czerwca 1831 Ręko 1831

Wiedomii o zmarłych ad Chotary z powiatu Białostockiego do Dnia 22. Sierpnia 1831. Roku —

Nr liczy	Imię Nazwisko i wiek	Kiedy zmarł	Imię i nazwisko rodz. i	Wzrost rodz. i
	<u>Miasto Białostok</u>	1831.		
1.	Michał Abramowicz Bap — Lat. 60	april 7.	Syn ię Jola 28 lat. jest kutepny obywatel i ma dwoy handeł.	
2.	Wawrzyn Michał Ciska Bat. Chaja Bas Lat. 26	april 15.	Cis Kałymała Mijona ma lat. 20. Jest ię przy ię Mijon, Druga Ciska Channa lat. 15. Jest ię przy Mijon —	
3.	Jan Koli. Mianin Kop. Lat. 43.	april 7.	Pozostata Zena Dob. Syn ię Horst lat. 27. Ję drugi Chonel Lat. 22. y ci Obie utę miej matki ię i oni lat. Mijon kamie —	
4.	Abram Ciska Kop. Lat. 24.	april 27.		
5.	Zena Abram Kop. Eker lat. 20	Augu. 10.		
6.	Matka Leybowa Kiskmer — Lat. 77.	april 9.	Syn ię Januś lat. 31. kutepny mieszkaniec bawiecy kief handlowe	
7.	Nahim Lewin Sobot Lat. 54.	april 11.	Ciska ię go Jola Bieja Lat. 37. Mijon bu kupca obywatelka i ma ię syn Mijon Kisk- mer, Zena Nahim Eker Kiskmer przy ię Ciska —	

Lista osób zmarłych w czasie epidemii cholery w Białymstoku.

Wśród mieszkańców Białegostoku cholera (groźna choroba zakaźna) pojawiła się 19 kwietnia 1831 r. Zorganizowano dwa szpitale: we wsi Bażantarnia – dla chrześcijan i przy ul. Suraskiej dla Żydów. W ciągu pierwszych tygodni epidemii zachorowało 156 osób, w tym zmarło 67. W czasie trwania epidemii w Białymstoku zmarło kilkaset osób. Chowano ich na specjalnie wyizolowanych cmentarzach.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komitet Powiatowy Białostocki ochrony przed cholerą 1830–1831, sygn. 3

121.

Копия / № 230 17 сбн 1831 года

До
Выдѣлу Лѣкарни въ Олѣводѣ Бѣлостокскомъ
отъ Лѣкарнаго волна, Аптека
Іана Бурхарда Аптекера

Р а п о р т

При повтореніи сіе повторни Cholery
въ мѣсцѣ Бѣлостокѣ, въ сіе zostady z
porozumieniy mi z Apteki Medykamentow
sta szpitala Cholerycznego starozanowany
za rubli asygnowanych 612 i kop. 58, i
za rubli asyg. 51 kop. 16, ochem sporozdzi
wzy dwa rachunki, razem z oryginalnymi
receptami, przy niniejszym przedstawiajacy
Wydziałowi Leczarskiemu, nam honor nasz
ponownie uprasceni aby razyl wzygniawe
rozporozdzenie,

Raport nt. epidemii cholery w Białymstoku.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komitet Powiatowy Białostocki ochrony przed
cholera 1830–1831, sygn. 3

Утверждаю,
Главный Интендантъ,
Генераль-отъ-Инфантеріи Шуваловъ.
6 апрѣля 1915 года.

786 3

ГЛАВНОЕ ИНТЕНДАНТСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ.

Нѣкоторыя измѣненія и поясненія къ описанію шитья солдатскихъ сапогъ съ голенищами изъ брезента, утвержденному Главнымъ Интендантомъ 15 марта 1915 года.

1. Въ описаніи выкроя голенищъ упоминаются росты сапогъ 4-й, 5-й и высше.

Необходимо имѣть въ виду, что 4-й ростъ сапогъ (по нумераціи ростовъ, указанной въ описаніи шитья сапогъ образца 1908 года—Главнаго Интендантскаго Управленія 22 сентября 1914 года) соответствуетъ длинѣ ступни колодки въ 28 сантиметровъ и будетъ самый малый, допускаемый для шитья солдатскаго сапога при носкѣ тупомъ, какъ указано въ описаніи сапога съ голенищами изъ брезента, въ отдѣлѣ описанія „Требованія предъявляемыя къ готовымъ сапогамъ“; тотъ же 4-й ростъ, въ примѣненіи къ сапогамъ съ острымъ носкомъ, будетъ имѣть длину слѣда колодки 29 сантиметровъ.

Такимъ же образомъ у 5-го роста слѣдъ колодки при тупомъ носкѣ будетъ 28½ сент., при остромъ—29½ сантиметровъ.

2. Въ измѣненіе распредѣленія ростовъ сапогъ при носкѣ тупомъ, указаннаго въ описаніи сапогъ съ брезентовыми голенищами, надлежитъ при изготовленіи такихъ сапогъ держаться слѣдующаго правила:

Въ сотнѣ паръ сапоги, измѣряя по длинѣ слѣда колодки, должны предъявляться въ слѣдующей пропорціи по размѣрамъ колодки,—при носкѣ тупомъ:

28 см.	28½ см.	29 см.	29½ см.	30 см.	31 см.	32 см.
9	28	25	19	13	5	1

3. Въ описаніи сапогъ съ голенищами изъ брезента упоминаются подошвы и подметки для сапогъ пѣхотныхъ и кавалерійскихъ. Въ послѣднемъ случаѣ нужно читать: „кавалерійскаго типа“, такъ какъ допускается шитье для пѣхоты сапогъ и кавалерійскаго типа, т. е. съ внутренней подметкой, но безъ напшпорниковъ, какіе положены въ кавалерійскихъ сапогахъ.

4. На чертѣжѣ, приложенномъ къ описанію, сапогъ съ одношевнымъ голенищемъ имѣетъ подметку „внутреннюю“ (кавалерійскаго типа), сапогъ же двухшевный—подметку наружную. Но это отнюдь не исключаетъ возможности дѣлать и тѣ и другіе сапоги съ наружной подметкой или и тѣ и другіе сапоги—съ внутренней подметкой, смотря по тому, что признается удобнѣе для мастерской.

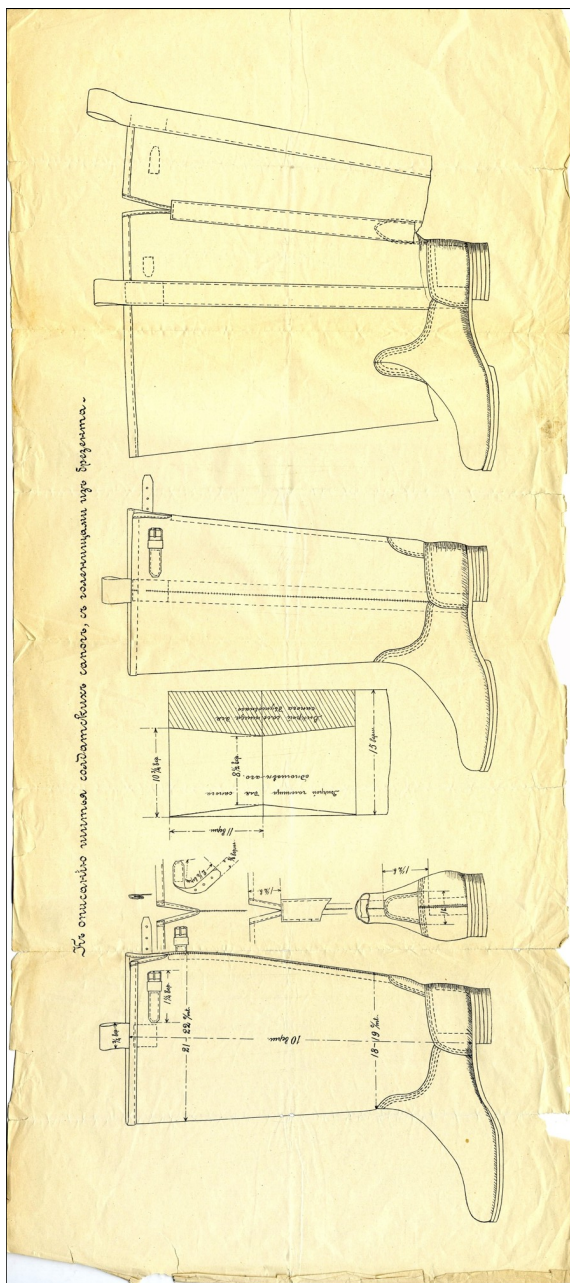
5. Нормальный цвѣтъ брезентной парусины для сапожныхъ голенищъ—сѣрый, но допускается при наличіи и парусина черная, коричневая, походнаго цвѣта и т. п. не яркихъ цвѣтовъ.

6. Если по условіямъ раскроя (ширинѣ брезента) окажется возможнымъ шить сапоги изъ брезентной ткани, дѣлая задніи шовъ въ запошивъ, то въ этомъ случаѣ его можно и не прикрывать ушковой тесьмой.

Zaopatrzenie armii rosyjskiej.

Przez cały okres I wojny światowej białostocki przemysł pracował na potrzeby wojska (najpierw rosyjskiego, później – armii niemieckiej), na zdjęciach widoczne wytyczne i rysunki techniczne obowiązujące przy produkcji obuwia dla Armii Imperium Rosyjskiego.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komisja Powiatowa Białostocka Zaopatrzenia Wojska w Obuwie, sygn. 5

Rysunek obuwia produkowanego na potrzeby armii rosyjskiej.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komisja Powiatowa Białostocka Zaopatrzenia Wojska w Obuwie, sygn. 5, k. 6

Pocztówka z Białegostoku końca XIX wieku.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Zbiór zdjęć i pocztówek

Dyplom nadający honorowe obywatelstwo Simonowi Cytronowi.

Simon Cytron urodził się 27 grudnia 1889 r. i był jednym z czterech synów fabrykanta Samuela Cytrona. W latach 1900–1908 uczęszczał do Szkoły Handlowej w Białymstoku. W 1915 r. Senat Rządzący, na wniosek Cytrona, podjął decyzję o nadaniu Simonowi honorowego obywatelstwa. Zasadę nadawania tego tytułu uregulował Manifest z 19 kwietnia 1832 r. Zgodnie z nim, tytuł przysługiwał absolwentom rosyjskich szkół średnich i wyższych, którzy osiągnęli szczególnie wysokie wyniki w nauce, byli właścicielami lub należeli do rodziny właścicieli znaczących zakładów przemysłowych. Simon Cytron spełniał takie warunki. Posiadacz honorowego obywatelstwa mógł korzystać z licznych przywilejów, np. zwolnienia z poboru wojskowego i niektórych podatków. Dyplom nadający honorowe obywatelstwo Simonowi Cytronowi został wystawiony w Piotrogradzie 3 grudnia 1915 r.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Akta miasta Białegostoku (1838–1944), sygn. 113

ИМЕННОЙ ВЫСОЧАЙШИЙ УКАЗЪ

ПРАВИТЕЛЬСТВУЮЩЕМУ СЕНАТУ.

Въ попеченіи Нашемъ о вѣщѣхъ устроении и преуспѣяніи Государства, Мы признали за благо произвести первую всеобщую перепись населенія Имперіи.

Предстоящая перепись должна обнять всѣхъ безъ исключенія жителей на всемъ пространствѣ земель Державы Нашей и представить полное и точное исчисленіе населенія Государства, какъ въ распредѣленіи по отдѣльнымъ областямъ и губерніямъ, уѣздамъ, городамъ и селеніямъ, такъ и по составу населенія, то есть по возрастамъ, поламъ, состояніямъ, вѣроисповѣданіямъ, племенамъ, занятіямъ и другимъ признакамъ, указаннымъ въ переписныхъ листахъ. Исчисленія всеобщей переписи послужатъ Намъ и поставленнымъ отъ Насъ правительственнымъ и общественнымъ учрежденіямъ важнымъ пособіемъ для различныхъ мѣропріятій на пользу Отечества.

Утвердивъ, въ 5-й день Іюня минувшаго года, рассмотрѣнное въ Государственномъ Совѣтѣ Положеніе о первой всеобщей переписи населенія Имперіи, и усмотрѣвъ нѣмъ изъ доклада Министра Внутреннихъ Дѣлъ, на коего возложено общее руководство переписью, что пріготовительныя къ ней мѣры уже возмѣли осуществленіе, Повелеваемъ приступитъ, въ установленные сроки, къ производству переписи и приурочить ея показанія и исчисленія къ двадцати восьмому дню Января наступающаго тысяча восемьсотъ девяносто седьмого года.

Пребываемъ увѣрены, что всѣ лица, призываемыя къ участию въ производствѣ переписи, какъ по должности, такъ и по добровольному съ ихъ стороны желанію, усерднымъ исполненіемъ возлагаемаго на нихъ труда, а каждый изъ жителей Имперіи Нашей правдивымъ показаніемъ о себѣ и своихъ близкихъ всѣхъ требуемыхъ свѣдѣній, потянутся содѣйствовать успѣшному достиженію указанной Нами цѣли предстоящей переписи—полнаго и точнаго исчисленія населенія Государства.

Правительствующій Сенатъ не оставитъ учинить къ исполненію сего надлежащее распоряженіе.

На повелѣніемъ Собственнаго Его Императорскаго Величества рукою подписано:

«НИКОЛАЙ».

Въ Царскомъ Селѣ,
19-го Декабря 1896 года.

Печатано по распоряженію Главной Переписной Комиссіи.
Типографія Министерства Внутреннихъ Дѣлъ—1896 г.

Spis powszechny z 1897 roku.

Spis był pierwszym i jedynym spisem powszechnym, który został przeprowadzony w Imperium Rosyjskim. Celem spisu było zebranie informacji statystycznych o ludności Imperium Rosyjskiego. Projekt spisu w Imperium Rosyjskim został opracowany przez szefa Centralnego Biura Statystycznego, Piotra Selenowa, a zatwierdzony przez cara Mikołaja II w 1895 roku. Spis przeprowadzono w dwóch etapach. Pierwszy etap zrealizowano w terminie od grudnia 1896 r. do stycznia 1897 r. Objął on żołnierzy, księży i nauczycieli. W drugim etapie planowanym na 28 stycznia komisarze spisowi odwiedzili wszystkie gospodarstwa domowe. Ostateczne opracowanie wyników spisu ukończono w 1905 r. W spisie 1897 r. badano szczegółowo: płeć, wiek, wyznanie, stan cywilny, miejsce urodzenia, skład społeczno-zawodowy ludności i jej wykształcenie.

Biblioteka Archiwum Państwowego w Białymstoku

А К Т Ъ.

1915 года *Августа 4* дня, Бѣлостокскаго Уѣздная Реквизи-
 ционная Комиссія, въслѣдствіе телеграммы Гродненскаго Губерна-
 тора за № 2997 и послѣдовавшей распоряженія Главкома ндуща
 го, согласно пункта 3-го Руководящихъ Указаній Штаба 12 ар-
 мии, произвела реквизицію на *зр. Довишда* у жителя . .
 Довишда волости, Бѣлостокскаго уѣзда . .
 на фабрику. Артура Эвеледвича Гасбаха.

Названіе реквизи- рованныхъ предметовъ.	Коли- чество	Пуд. Фун.	Стоимость Композит.	Примѣчаніе.
<i>Экспертъ машинъ кофта 1 кудомовая 410 ватт какъ машинъ и 2 пудовъ - всего 84 пудовъ. Каждый кофта. Бѣлостокъ взятъ онъ 6/III 1915.</i>	—	<i>84 п.</i>	<i>1680 руб.</i>	<i>по 20 руб. за пудъ машинъ одна сага машинъ ввезенныхъ руб.</i>
<i>по накладн. № 2919 отъ 4/III - 1915. 2 болѣешихъ электр-мотора 3 малѣешихъ — " — Моторныхъ частей къ ткацкимъ станкамъ, 1 электромотора, мелкихъ частей къ ткацкимъ станкамъ.</i>	<i>Всего ввезен 68 пудовъ</i>		<i>2500 руб. для ткацкихъ машинъ руб.</i>	<i>зубы направились Москва Указъ Оккупационный Штабъ.</i>
<i>Всего на сумму (4180 руб.)</i>				<i>такая сумма сего ввезенныхъ руб</i>
				<i>Представленъ комиссіи Инженеръ</i>
				<i>Исполн. Гасбаха</i>

56

Jeden z kwitów rekwizycyjnych mienia ruchomego z fabryki Artura Hasbacha w Dojlidach.

Dokument przedstawia wycenę części urządzeń fabrycznych m.in. silniki elektryczne, motory do maszyn tkackich, okrągłe kotły itp. Inwentaryzację sprzętu przeprowadzono w sierpniu 1915 roku. Wszystkie urządzenia miały zostać wywiezione do Moskwy.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komisja rekwizycyjna powiatu białostockiego 1915–1917, sygn. 2

Herrn
M. Motoszko
Białystok

Auf Ihre Eingabe genehmige ich Ihnen auf jederzeitige Widerruf,
dass Sie eine Schule errichten und an dieser unterrichten.
Bevor die Schule eröffnet wird, ist mir anzuzeigen, in welchem Hause
die Schule eröffnet werden soll und es ist mir gemäss meiner
Bekantmachung ein Stundenplan in zwei Stücken einzureichen.
An der Schule dürfen ausser Ihnen nur Lehrkräfte unterrichten,
die von mir Erlaubnis dazu erhalten haben.

Białystok, 20 October 1915.

Der Oberbürgermeister
/pieczęć- Kaiserl. Deutscher Oberbürgermeister Białystok/

Panu M. Motoszko Białystok

Na pańską prośbę zezwalam Panu z odwołaniem w każdym czasie,
żeby Pan szkołę zorganizował i w niej uczył. Zanim szkoła otwartą
będzie należy mi wskazać w którym domu szkoła otwartą ma być,
i należy mi według mego obwieszczenia plan godzin w dwóch
egzemplarzach wręczyć. W szkole mogą oprócz Pana uczyć tylko
siły nauczycielskie, które odemnie zezwolenie na to otrzymają.

Białystok, 20 października 1915

Nadburmistrz.

Odpis zezwolenia na organizację polskiej szkoły powszechnej na terenie miasta Białegostoku wydane Michałowi Motoszce przez niemieckie władze okupacyjne w 1915 r.

Nadburmistrz Białegostoku określił w dokumencie zakres zadań, które zobowiązywał się wypełnić białostocki pedagog, a mianowicie: wyznaczenie lokalu i przystosowanie go do zajęć dydaktycznych, opracowanie planu godzinowego zajęć. Niemieckie władze zastrzegają dobór kadry pedagogicznej oraz możliwość odwołania decyzji zezwalającej na organizację polskiej szkoły. Maszynopis w języku polskim i niemieckim.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Michała Motoszki 1903–1980, sygn. 2

Białystok w okresie okupacji niemieckiej 1915–1919.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Zbiór zdjęć i pocztówek

Pierwszy samorząd miejski w wyzwolonej Polsce w Białymstoku wybrany 7 września 1919 r., ukonstytuował się 15 października 1919 r.

Ozdobne tableau z umieszczonymi pod zdjęciami nazwiskami osób, ilustrowane u dołu ciekawszymi obiektami architektonicznymi Białegostoku. Fot. J. Rende, Białystok.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Akta miasta Białegostoku (1838–1944), sygn. 133

12

Inspektor Szkolny
Okręgu
Białostockiego

dnia 20 października 1920 r.
N° 1438/2

Nominacja na nauczyciel
publicznych szkół
powszechnych.

Do Pan Jadwigi Kawikówny
w Białymstoku

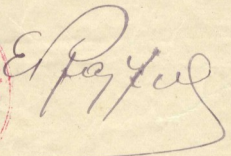
Na mocy art. 95 p. 10 „Przepisów tymczasowych o szkołach elementarnych w Królestwie Polskim” (Dziennik urzęd. Min. W. R. i O. P. N° 1) i „Ustawy z dnia 27 maja 1919 r. o ustaleniu i wynagrodzeniu nauczycieli publicznych szkół powszechnych” mianuję Pan^o nauczycielką publicznej szkoły powszechnej N° 2 w Białymstoku

Do posady tej przywiązane są pobory następujące:

1. Płaca zasadnicza w kwocie	<u>800</u>	mark	niem.	niem.
2. Dodatek drożyniany	<u>1428</u>	złoty	niem.	niem.
3. Dodatek za wyług lat	—	—	—	—
4. „ <u>gruntowy</u> ”	<u>60</u>	—	—	—
5. —	—	—	—	—
6. —	—	—	—	—
Razem	<u>9588</u>	—	—	—

Wynagrodzenie to liczy się od dnia 1 września 1920 roku.

Zechce Pan J po otrzymaniu niniejszego pisma bezzwłocznie objąć powierzone sobie obowiązki.

Nominacja Jadwigi Kawikówny na nauczyciela szkół powszechnych.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Michała Motoszki 1903–1980, sygn. 12

NACZELNE DOWÓDZTWO WOJSK POLSKICH.

DZIENNIK URZĘDOWY

ZARZĄDU CYWILNEGO ZIEM WSCHODNICH.

Cena numeru pojedynczego 1 mk. „Dziennik Urzędowy” przyjmuje ogłoszenia instytucji społecznych i użyteczności publicznej, od osób zaś prywatnych tylko takie, które wynikają ze stosunku do władz rządowych i powyższych instytucji. Cena za wiersz jednoszpaltowy 1 mk.

Redakcja i Administracja — Kredytowa 2.

- TRESC II. 29. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Z. W. z d. 10 Maja 1919 r. określające granice miasta Białegostoku. 30. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Z. W. z d. 25 maja 1919 r. dotyczące zebrań i zgromadzeń publicznych. 31. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Z. W. z d. 25 maja 1919 r. określające granice miasta Wilna. 32. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Z. W. z d. 29 maja 1919 r. o wyborach do Tymczasowej Rady Miejskiej w m. Wilnie. 33. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Z. W. z d. 28 maja 1919 r., dotyczące zwalczania lichwy i spekulacji. 34. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Z. W. z d. 28 maja 1919 r., w przedmiocie podatku stempłowego od podań i zaświadczeń. 35. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Z. W. z d. 28 maja 1919 r. w przedmiocie podatku komunalno-skarbowego od widowsk. 36. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Z. W. z d. 28 maja 1919 r., w przedmiocie dodatku na rzecz skarbu do poboru miejskiego od uboju w rzeźni miejskiej, oraz od badania i stempłowania przywozowego mięsa. 37. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Z. W. z d. 28 maja 1919 r., dotyczące zarządu majątków opuszczonych, oraz zasiewów dokonanych przez władze okupacyjne. 38. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Z. W. z d. 21 czerwca 1919 r. regulujące stosunki między użytkownikami gruntów cudzych, a powracającymi właścicielami tychże gruntów.
- III. 39. Zarządzenie Komisarza Generalnego Z. W. z d. 28 maja 1919 r. o organizacji okręgów administracyjnych i władz okręgowych. 40. Zarządzenie Komisarza Generalnego Z. W. z d. 28 maja 1919 r., określające kompetencje komisarza miejskiego m. Wilna. 41. Zarządzenie Komisarza Generalnego Z. W. z d. 7 czerwca 1918 r., dotyczące utworzenia okręgów: Wileńskiego, Brzeskiego i zarządu powiatów wolińskich.

II.

29.

R O Z P O R Z A D Z E N I E

Komisarza Generalnego Ziemi Wschodnich dotyczące rozszerzenia granic miasta Białegostoku przez włączenie części gmin Dojlidy i Białostockańskiej.

Art. 1.

Części gmin: Dojlidy i Białostockańska, objęte granicami oznaczonemi w artykule 2, wydzielą się z dotychczasowego związku gminnego i włączą się do miasta Białegostoku.

Art. 2.

Rozszerzone miasto Białystok ma następujące granice:

Od punktu przecięcia szosy Zambrów-Białystok z koleją Brześć - Grajewo biegnie granica wzdłuż tejże kolei w kierunku północnym do

Powiększenie granic Białegostoku 10 maja 1919 r.

Biblioteka Archiwum

KOMUNIKAT.

Na terenach Polski, wyzwolonych z pod jarzma kapitału, powstał Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski, w którego skład wchodzi t. t. Julian Marchlewski, Feliks Dzierżyński, Feliks Kon, Edward Próchniak i Józef Unslicht.

Komitet Tymczasowy, ujmując rządy w swe ręce stawia sobie za zadanie:

Aż do chwili utworzenia stałego rządu robotniczo-włościańskiego w Polsce kłaść podwaliny pod przyszły ustrój Sowiecki Polskiej Socjalistycznej Republiki Rad. W tym celu Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski:

- a) pozbawia władzy dotychczasowy rząd szlachecko-burżuazyjny,
- b) odbudowuje i na nowo organizuje komitety fabryczne w miastach i folwarczne na wsi,
- c) powołuje do życia miejscowe komitety rewolucyjne,
- d) ogłasza za własność narodu fabryki, majątki ziemskie oraz lasy i oddaje je pod zarząd Komitetów robotniczych miejskich i wiejskich,
- e) gwarantuje nietykalność ziemi włościan,
- f) powołuje do życia organy bezpieczeństwa, gospodarcze i aprowizacyjne,
- g) gwarantuje obywatelom, lojalnie wykonywającym rozkazy i polecenia władz rewolucyjnych, zupełne bezpieczeństwo.

Białystok
30 lipca 1920 r.

*Tymczasowy Komitet
Rewolucyjny Polski.*

Komunikat TKRP z dnia 30 lipca 1920 r., o powstaniu Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polskiego w Białymstoku.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Zbiór afiszów i druków ulotnych, sygn. 3

Patrol milicji bolszewickiej w sierpniu 1920 r. na ulicy Białegostoku.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku 1948–1990, sygn. 170

Dyplom w formie podziękowań wystawiony Michałowi Motoszce przez Wojewódzki Komitet do Spraw Bezrobocia.

Doceniając aktywne zaangażowanie Michała Motoszki w aktywne zwalczanie skutków kryzysu gospodarczego w kraju (lata 1931/1932) Wojewódzki Komitet do Spraw Zwalczania Bezrobocia wystawił mu specjalny dyplom, na którym widnieje podpis wojewody białostockiego – Mariana Zyndrama-Kościółkowskiego – z zasobu Archiwum Państwowego w Białymstoku.

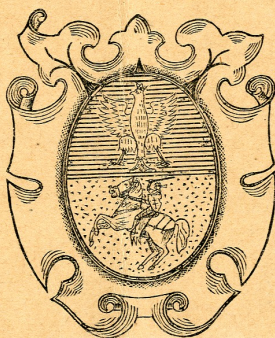
Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Michała Motoszki 1903–1980, sygn. 1

BUDŻET

miasta Białegostoku

na rok 1929/30.

od 1 kwietnia 1929 r.
do 31 marca 1930 r.

WAP
w Białymstoku

118

Polska drukarnia B. Hupperta w Białymstoku, Rynek Kościuski 2. Tel. 11-96.
Obst. Nr. 198 — 200 egz.

Budżet miasta Białegostoku 1929/1930.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Akta miasta Białegostoku 1838–1939 [1942], sygn.
118

OGÓLNE ZESTAWIENIE		BUDŻET ADMINISTRACYJNY	
Budżetu m. Białegostoku		miasta Białegostoku	
na r. 1930/31.		na rok 1930/31.	
WYDATKI:		WYDATKI:	
Administracyjny Budżet zwyczajny	Zł. 4.133.442.—	Administracyjny Budżet zwyczajny	Zł. 4.133.442.—
" " nadzwyczajny	" 868.000.—	" " nadzwyczajny	" 868.000.—
Razem Budżet Administracyjny	Zł. 5.001.442.—	Razem Budżet Administracyjny	Zł. 5.001.442.—
Budżet Przedsiębiorstw	" 350.175.—	Budżet Przedsiębiorstw	" 350.175.—
Budżet Szpitali miejskich	" 672.342.—	Budżet Szpitali miejskich	" 672.342.—
Budżet Miejskich Zakładów Opiekuńczych	" 244.351.—	Budżet Miejskich Zakładów Opiekuńczych	" 244.351.—
Ogółem	Zł. 6.208.310.—	Ogółem	Zł. 6.208.310.—
DOCHODY:		DOCHODY:	
Administracyjny Budżet zwyczajny	Zł. 4.133.442.—	Administracyjny Budżet zwyczajny	Zł. 4.133.442.—
" " nadzwyczajny	" 868.000.—	" " nadzwyczajny	" 868.000.—
Razem Budżet Administracyjny	Zł. 5.001.442.—	Razem Budżet Administracyjny	Zł. 5.001.442.—
Budżet Przedsiębiorstw	" 350.175.—	Budżet Przedsiębiorstw	" 350.175.—
Budżet Szpitali miejskich	" 672.342.—	Budżet Szpitali miejskich	" 672.342.—
Budżet Miejskich Zakładów Opiekuńczych	" 244.351.—	Budżet Miejskich Zakładów Opiekuńczych	" 244.351.—
Ogółem	Zł. 6.208.310.—	Ogółem	Zł. 6.208.310.—
Prezydent miasta: (—) W. HERMANOWSKI.		Prezydent miasta: (—) W. HERMANOWSKI.	
Główny Buchalter: (—) A. NEUMANN.		Główny Buchalter: (—) A. NEUMANN.	

Budżet administracyjny miasta Białegostoku 1930/1931.
 Archiwum Państwowe w Białymstoku, Akta miasta Białegostoku 1838–1939 [1942],
 sygn. 119

Ulica Świętojańska w Białymstoku w okresie międzywojennym.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Marii Kolendo 1912–1980, sygn. 20

Niska zabudowa Białegostoku w okresie międzywojennym. Widok z wieży kościoła św. Rocha.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Marii Kolendo 1912–1980, sygn. 20-2

P R O T O K Ó Ł Nr.14

posiedzenia Magistratu m. Białegostoku

w dniu 13 maja 1935 roku.

Przewodniczy Prezydent miasta p.S.Nowakowski.

Obecni: Tymczasowy Vice-Prezydent miasta p.K.Piotrowski, pp. ławnicy

dr.Karwowski, dr.Kacnelson, dr.Rutowicz, Wensław i Zieliński.

Protokółuje Sekretarz Zarządu Miejskiego p.W.Zawadzki.

P o r z á d e k o b r a d .

1. Odczytanie protokołu poprzedniego posiedzenia Magistratu.
2. Sprawa oddania robót kanalizacyjnych.
3. Sprawa oddania przedsiębiorcom wykonania robót brukarskich.

Przed rozpoczęciem posiedzenia Magistratu p.Prezydent Nowakowski wygłosił krótkie przemówienie treści następującej:

" Na wieść o zgonie I Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego cała Polska okryta została głęboką żałobą narodową. Odszedł Wielki Człowiek, o zasługach którego nie potrzebuję mówić. Pragnąc oddać hołd Pamięci Zmarłego, wnoszę o powstanie i zachowanie minuty ciszy."

W głębokim nastroju żałobnym członkowie Magistratu powstałi z miejsc i uczcili Pamięć Zmarłego Marszałka przez zachowanie minuty ciszy.

1. Odczytanie protokołu poprzedniego posiedzenia Magistratu.

Protokół poprzedniego posiedzenia Magistratu, odczytany przez Sekretarza Zarządu Miejskiego p.W.Zawadzkiego, przyjęto do akceptującej wiadomości.

2. Sprawa oddania robót kanalizacyjnych, / ref.p.inż.Kurnatowski /.

IO7/ Magistrat na posiedzeniu w dniu 6 maja r.b.postanowił powierzyć budowę kanalizacji na rok 1935/36 firmom "Tri" i "Budopol", po cenach ich oferty, wykluczając dostawę rur kamionkowych, betonowych i fajowych oraz włazów.

Wezwani do zawarcia umowy w dniu 10 maja przedstawiciele firm "Tri" i "Budopol" uzgodnili z Zarządem Miejskim tekst umowy, jednak przedstawiciel firmy "Tri" nie zgodził się ją podpisać bez

Protokół posiedzenia magistratu m. Białegostoku z dnia 13 maja 1935 r. poświęcony organizacji uroczystości żałobnych po śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Akta miasta Białegostoku 1838-1939 [1942], sygn. 115

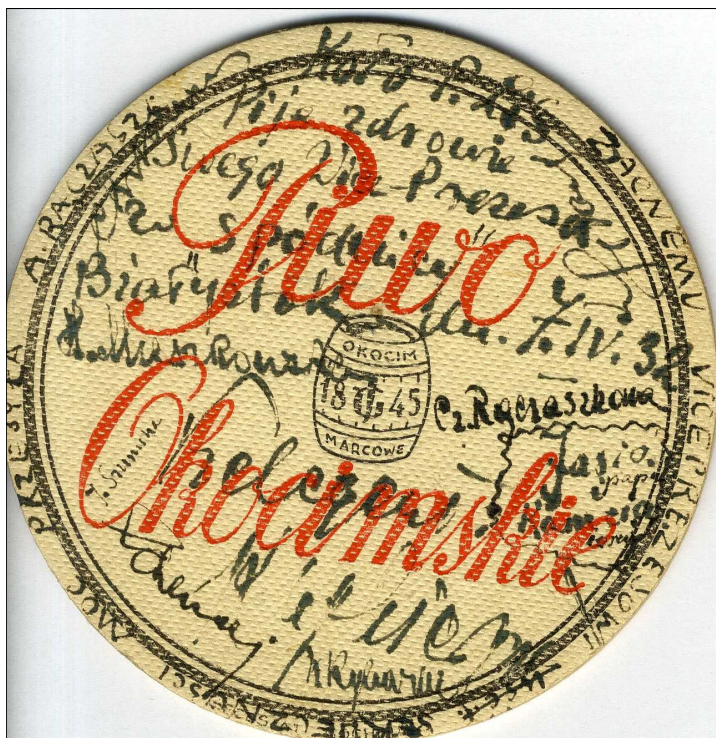
Izba Skarbowa przy ulicy Adama Mickiewicza 3.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Marii Kolendo 1912–1980, sygn. 20-1

Dowód osobisty z okresu międzywojennego.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Marii Kolendo 1912–1980, sygn. 14-1

Pochodząca z restauracji hotelowej białostockiego „Ritza” kartonowa podkładka do piwa.

Na podkładce pozdrowienia dla „swego wice-prezesa w spódnicy [Berty Szaykowskiej]” przesłali członkowie Koła Przyjaciół Literatury i Sztuki w Białymstoku w dniu 7 kwietnia 1932 r.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały przekazane przez dr Bertę Szaykowską, brak sygnatury

*Pięciolecie
Towarzystwa
Popierania
Budowy
Szkoł Powszechnych*

1938 rok.

Pięciolecie Towarzystwa Budowy Szkół Powszechnych w Białymstoku.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Michała Motoszki 1903–1980, sygn. 15

Brama Pałacu Branickich (w okresie międzywojennym siedziba Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku) i fasada hotelu Ritz.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Marii Kolendo 1912–1980, sygn. 24-6

Rynek Kościuszki w okresie międzywojennym.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Marii Kolendo 1912–1980, sygn. 24-6

LIGA OBRONY POWIETRZNEJ I PRZECIWGAZOWEJ

OKRĄG
WOJEWÓDZKI
L.O.P.P.

Nr.195.

ŚWIADECTWO

p. *Kolendo Maria*

ukończyła w Białymstoku w dniu 30 października 1938 r.

KURS OBRONY PRZECIWOLOTNICZO-GAZOWEJ III KATEGORII

ogólny

z wynikiem *b. dobrym*

Inspektor Okręgowy Obrony
Przeciwlotniczo-gazowej

[Signature]
mgr. A. ŁOKIEWICZ

Egzaminatorzy:

[Signature] *Nawalski prof. s.s.*
[Signature]

Zarząd:

Prezes

Sekretarz

Białystok dn. 15 stycznia 1939 r.

Zakł. Graf. Tow. Wytł. „Bartosz” – Warszawa, Sołtes 27.

Dyplom ukończenia przez Marię Kolendo kursu obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej w 1934 r.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Marii Kolendo 1912–1980, sygn. 10

Uczestniczki kursu obrony przeciwlotniczej i przeciwigazowej w 1934 r.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Marii Kolendo 1912–1980, sygn. 10

Białystok, dnia 20 kwietnia 1939 roku.

ROZKAZ TAJNY

w związku z dniem 1 maja 1939 r.

I

Sytuacja ogólna
w związku z ob-
chodem 1 maja.

Organizacje socjalistyczne, wzorem lat ubieg-
łych przygotowują zebrania i akademie 1-szo majowe.
Przebieg uroczystości będzie odbiegał od lat ubieg-
łych tym, że w miejsce pochodów, które zarządzeniem
władz adm. ogólnej są zakazane, odbędą się tylko zgro-
madzenia i akademie w lokalach zamkniętych.

1. Dnia 1.V.39 r. o godz. 10 w lokalu klaso-
wych związków zawodowych odbędą się zgromadzenia i
akademie:

- a/ przy ul. Jurowieckiej nr 10,
- b/ " " Sienkiewicza nr 34,
- c/ " " Zamenhofa nr 14,
- d/ " " Nowy-Swiat nr 8,
- e/ " " M. Piłsudskiego nr 27,
- f/ " " M. Piłsudskiego nr 19 i
- g/ " " Sienkiewicza nr 74 /lokal TUR-u/.

2. Dnia 1.V.39 r. o godz. 11 przy ul. Kupieckiej
nr 19 odbędą się akademie "Poalej Syjonu" /delegat
władz adm. - urzędnik Polański/.

3. Dnia 1.V.39 r. o godz. 12 w sali teatru
"Palace" odbędą się akademie "Bundu" /delegat władz
adm. - ref. Borowiec/.

4. Dnia 1.V.39 r. o godz. 16,30 w sali teatru
"Palace" odbędą się akademie P.P.S., klasowych zwią-
zków zawodowych i TUR-u /delegat władz adm. - ref. Borow-
wiec/.

5. Dnia 1.V.39 r. o godz. 19 w lokalu przy ul.

./.

Obchody 1 maja 1939 r. w Białymstoku.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komenda Miejska Policji w Białymstoku 1920-
1939, sygn. 2

БССР
родный Комиссариат
Торговли
Техникум
етской Торговли
общественного
Питания

С П Р А В К А.
=====

дана настоящая тов. коллэндо мари Александровне в том,
что она действительно работала в Белостокском техникуме
Советской торговли и общественного питания ЛКСР с
11.V.1940 г по 7.X.1940 г. в качестве библиотекаря.
уволена с работы в связи с окончанием штатов.

октябрь 1940 г.
№ 609/40
г. Белосток.

Директор техникума: *Кренин*
Секретарь: *Л. Руд*
/ПЕГЫП-ЧТ/ /КРУК/

КОНСАНАТ ТОРГОВЛИ И ОБЩЕСТВ. ПИТАНИЯ БССР ГОР. БЕЛОСТОК
ТЕХНИКУМ

Zaświadczenie o pracy Marii Kolendo, w okresie 11 maja 1940 r. do 7 października 1940 r.,
w Białostockim Sowieckim Technikum Handlu i Przemysłu Spożywczego.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Marii Kolendo 1912–1980, sygn. 11

DO SĄDU GRODZKIEGO
W BIAŁYMSTOKU

Sąd Grodzki
w Białymstoku
Wpłynęło 2 WRZES. 1948
Nr. Sp. 239/48

*Przebieg 2.200 -
nadany 50 -
rat. 70
3.20*

Adw. Plejewskiego Jerzego, zam. w Białymstoku przy ul. Pięknej 9, pełnomoc. J. J. Ostrowskiej, zam. przy ul. Wiktorii w Białymstoku oraz Wandy-Zofii Ostrowskiej, osobiście i jako opiekunki naturalnej małoletnich córek: Marty-Michaliny-Jadiny i Joanny-Genowefy, zam. w Łouzi przy ul. Biegańskiego Nr 10.

W N I O S E K
o stwierdzenie praw spadkowych

Po sw.p. Michał Ostrowskim s. Karola, który zmarł w Białymstoku w dniu 15 marca roku 1940, mężu wnioskodawczyni J. J. Ostrowskiej, teściu wnioskodawczyni Wandy-Zofii z Muszyńskich Ostrowskiej, a udziału małoletnich Marty-Michaliny-Jadiny i Joanny-Genowefy Ostrowskich (córek syna Stanisława Mieczysława syna Michała Ostrowskiego, który zginął w czasie powstania w Warszawie w dniu 23 IX 1944 roku) pozostali nieruchomości miejskie w Białymstoku.

Wnioskodawcy oświadczają:

- 1) że są jedynymi spadkobiercami po sw.p. Michał Ostrowskim, mężu wnioskodawczyni J. J. Ostrowskiej, a ojcu Stanisława Ostrowskiego, który również już zmarł w dniu 23 IX 1944 roku w Warszawie, pozostawiając żonę wnioskodawczynię Wandę-Zofię z Muszyńskich Ostrowską i dwie małoletnie córki Martę-Michalinę-Jadynę i Joannę-Genowefę
- 2) że spadkobiercy zmarłego testamentu nie pozostawili
- 3) że spadek w całości przyjmują

Na uwolnienie swych praw wnioskodawcy załączają:

akt zgonu Michała Ostrowskiego, akt zgonu Stanisława Mieczysława Ostrowskiego, akt urodzenia i ślubu Wandy-Zofii z Muszyńskich Ostrowskiej, akt urodzenia Joanny-Genowefy i Marty-Michaliny-Jadiny Ostrowskich,

coż proszę Sąd Grodzki o stwierdzenie ich praw spadkowych po sw.p. Michał synie Karola i Stanisławie Mieczysławie s. Michała Ostrowskich, akt ślubu J. J. Ostrowskiej przełożyć na rozprawie. - *Oryginały dokumentów przelożyć na rozprawie*

Za: f.

Adwokat.

Białystok 31 VII 1948.

*Wpł. 2000.
nad. 300
rat. 700
3200*

Wniosek o stwierdzenie praw spadkowych po Michał Ostrowskim – prezydencie Białego-stoku.

Michał Ostrowski pełnił swoją funkcję w 1928 r. Był on aresztowany przez Sowiećów w październiku 1939 r. Następnie osadzono go w więzieniu przy ul. Kopernika 5. 20 marca 1940 r. został zamordowany. We wniosku odnotowano większość najważniejszych faktów z życia prywatnego prezydenta.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Sąd Grodzki w Białymstoku, sygnatura Sp. 239-/1948 [4/3370]

Pamiętnik z 1941 i 1944 r.

22. VI 1941 r.

3

Głok. Dwa - pierwsze sągłosy stralił omdlał, ostrzeżących samoloty niemieckie. Wyraźnie się, z Torke, gonyk buki się rozmie. Wśród łobek, mi miał poruszenie i reaktywne dźwięki. Styczne huki bomb niecałkowicie fmer Niemców, wstrząsy kuśwobnyemu się w dzień. Różne uczucia sągłosy, tene uję. W godking rokiemy somickie ewakuacji i bnie la pańke fmer cały dzień. Jest to forwalne ucieczka w pmercażeniu.

23. VI 1941 r.

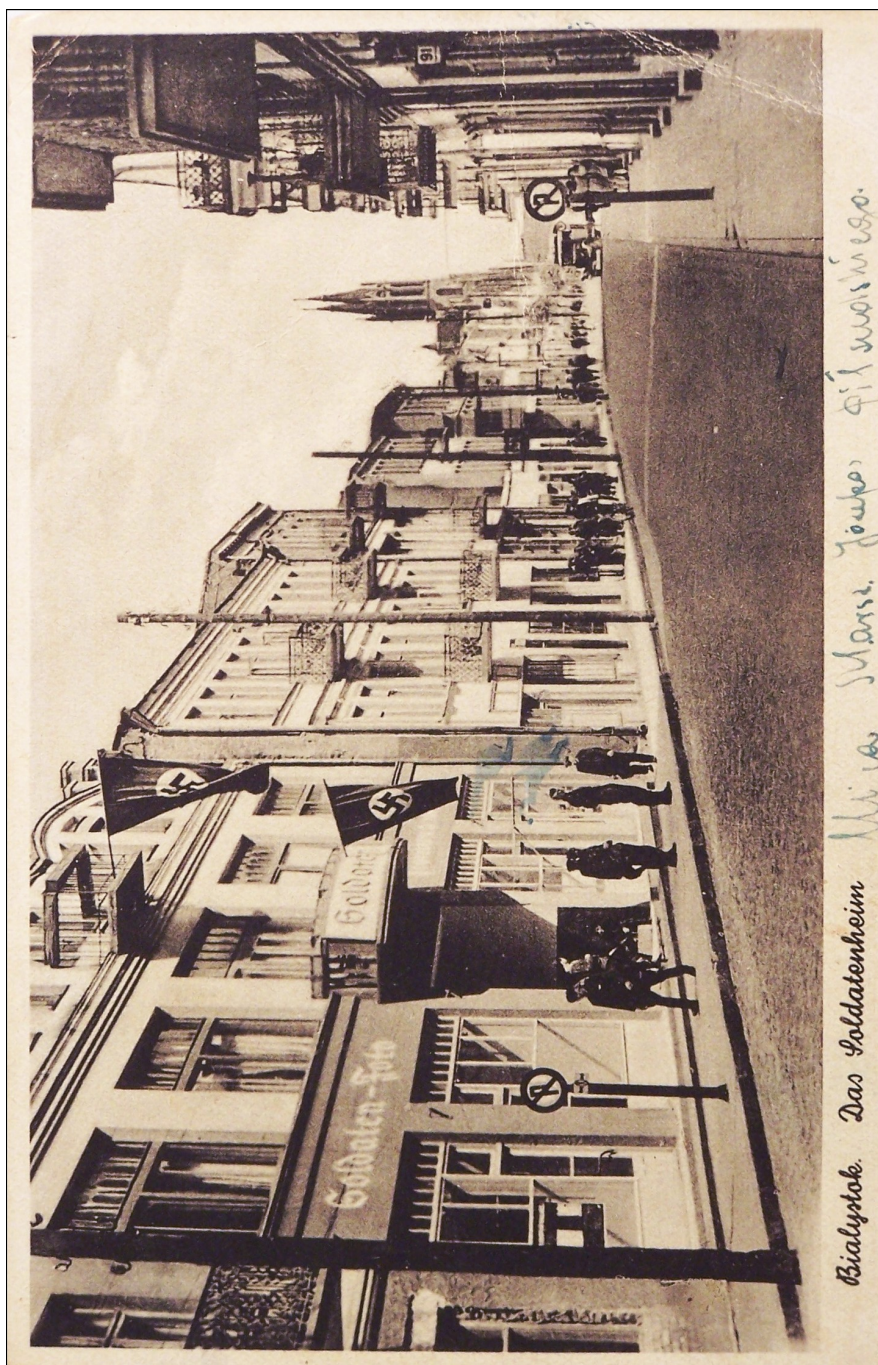
Woe skiszyra sto 3 bęta spokojne. Spakimuy i przed-
pokoju ne uicui. Duchużę somicka. Rucenie kano
i ostrzeżenie bnie. Cate uicello spokoinie się mę-
cie Niemców. Dolutnie uicue iel, miewi lei-
me. Cety dnia' zabunek sklopai. Kaucenda daleka

24. VI 1941 r.

Cigra, bechro'enie. Mało rojska, fmer soldatowy
brek niadenosici. Dwa omijemy się, od czasu do
czasu samolot niemiecki fmelkes. Dymy pociąg
na wiadłość.

22 czerwca 1941 r. Fragment pamiętnika Marii Kolendo. Relacja o wkroczeniu wojsk niemieckich do Białegostoku.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Marii Kolendo 1912–1980, sygn. 16

Białystok. Das Soldatenheim. Wie Marsz. Jępa, pól wojskowego.

Okupacja niemiecka w Białymstoku 1941–1944.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Zbiór zdjęć i pocztówek

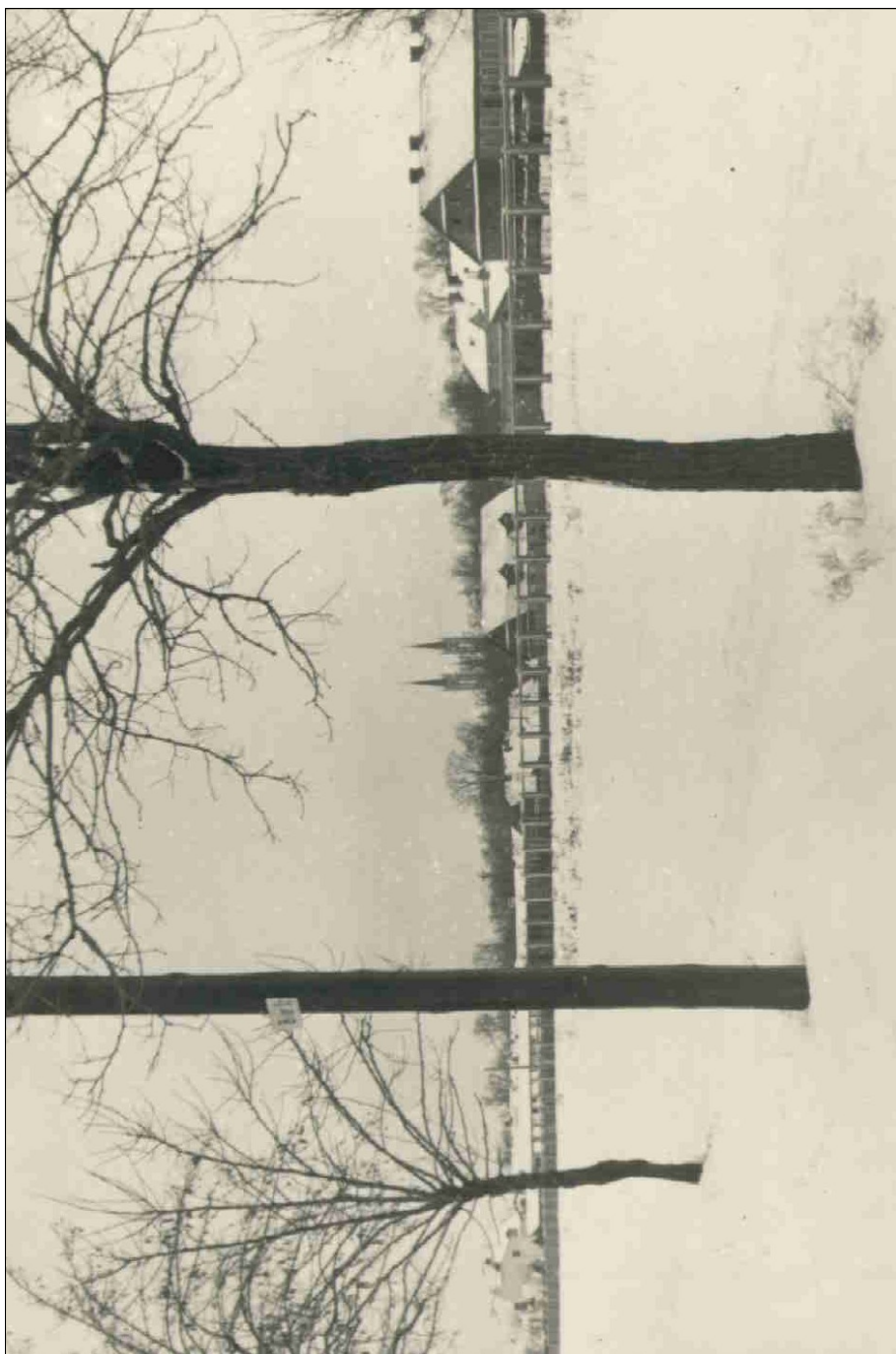
Okupacja niemiecka w Białymstoku 1941–1944.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Zbiór zdjęć i pocztówek

Okupacja niemiecka w Białymstoku 1941–1944.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Zbiór zdjęć i pocztówek

Okupacja niemiecka w Białymstoku 1941–1944.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Zbiór zdjęć i pocztówek

się u mnie. W tej chwili wiadomo że isodet fmy
walech, i Bolsremey są już u Sufraski,
15 kilometrów od Białegostoku.

Włocławek, 25.VII 1944r.

Godz. 14. Do nocnej godz. 14⁰⁰ mi opuszczamy schron.
Front ustąpił się na linii ^{stopy} obrotowej, wylewna cyrka
ostrzeżuje paręję z obu stron, po prostu bez nad
miastem, rozpiera się nad schronem. Już delonaje
rysowane budynków coraz nadzie, ale za to nad-
ladywa eskorta myśliwców sormickich i pichonów
solkiety minicelki na wotie. Już nie jeden ostle
budynki holijony podpalać przed naszym domem
po obicelki, ale za to wielkie tłumy, palących rti
okolicznych. ^{rurowy} Noe byta pichielna. Schron pełen
ludzi, dróg ruszają, po prostu rozpiera się z ogromnym
światłem, pichło prądziore. Już ciwarka now
bersema. Do tej pory sylu cępi ber emianu,
na chwałę mychowski się z schronem, już delo-
naje.

22 lipca 1944 r. Fragment pamiętnika Marii Kolendo. Relacja o ostatnich dniach okupacji niemieckiej i wkroczeniu wojsk sowieckich do Białegostoku.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Marii Kolendo 1912–1980, sygn. 16

BIURO ODSZKODOWAŃ WOJENNYCH PRZY PREZYDIUM
RADY MINISTRÓW

Województwo ..Białostockie....

Powiat:

Miasto Wydzielone: Białystok

A N K I E T A

dotycząca przebiegu działań wojennych oraz
okupacji niemieckiej

1. Przebieg działań wojennych na terenie powiatu

Z chwilą wybuchu wojny t.j.1. września 1939 r. m. Białystok został nawiedzany przez liczne samoloty bojowe niemieckie, z których rzucono bomby w różnych punktach miasta, a przeważnie na stację kolejową i lotnisko jakoteż na koszary wojskowe.

Od wybuchu tych bomb ucierpiały budynki, oraz ludność; w tym okresie czasu zginęło, lub odniosło rany około 200 ludzi. Miasto Białystok zostało zajęte przez wojska niemieckie 9 września 1939r. zaś 14 września przybyły wojska sowieckie, i przez niewielki okres czasu, około 10 dni na terenie m. Białegostoku przebywały wojska sowieckie i niemieckie; w tym okresie czasu działalność wojsk niemieckich ograniczała się specjalnie do rabunku; a więc rabunkowi podlegały fabryki z których wywożono gotowe wyroby, a więc z garbarni wyrobione skóry, z fabryk włókienniczych gotowe sukno, z tartaków materiał drzewny przetarty i t.p.; następnie rabunek magazynów i sklepów z gotowymi wyrobami, jak magazyny z gotowym obuwem, dalej magazyny z gotowymi ubraniami, sklepy z galanterią, z artykułami żywnościowymi i t.p. Po obrabowaniu w/ wskazanych obiektów, Niemcy wycofali się z m. Białegostoku, natomiast pozostały Władze sowieckie, które gospodarowały w ciągu 21 mies. aż do wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej. Z dnia 21 na 22 czerwca 41 r. około godz 3-giej rozpoczęł się atak lotnictwa niemieckiego na m. Białystok, były uszkodzone nieruchomości oraz ofiary w ludziach; przypuszczalnie zabitych i rannych około 50 osób.

Na 3-4 dzień po nalocie i bombardowaniu, wkroczyły oddziały niemieckie do Białegostoku, i pomimo, że żadnych walk w mieście nie było, z wyjątkiej bezładnej strzelaniny, działalność władzy niemieckiej rozpoczęła się od podpalenia miasta w kilku punktach, a mianowicie: dzielnicy żydowskiej w okolicy synagogi, do której spędzono poważną ilość żydów, Ryнку Kościuski, i ul. Nadrzeczną. Pożar rozpoczął się około godz 14-tej, a trwał cały dzień i noc, dopiero następnego dnia został zlokalizowany; w umiejscowieniu pożaru czynny i bardzo energiczny udział brali: staraż ogniowa miejska, i ludność miejscowa. Do ratownictwa sprzyjała pogoda bez wiatru; obiekty objęte paliką się jak świece, przenosząc się i rozszerzając powoli. W ten sposób zostało spalone w przybliżeniu 25% miasta. Władze niemieckie

Opis działań wojennych w Białymstoku w latach 1939-1944.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Urząd Wojewódzki Białostocki 1944-1950, sygn. 2236

OGŁOSZENIE

Na podstawie zarządzenia Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów z dnia 26.V. 1945 r. № 533/45 i z 3.VII. 1945 r. № 912/45 w sprawie przeprowadzenia akcji rejestracji szkód wojennych i ustalenia roszczeń odszkodowawczych osób poszkodowanych Zarząd Miejski w Białymstoku ogłasza niniejszym rejestrację dotyczącą strat indywidualnych, powstałych w związku z wojną i okupacją niemiecką.

Rejestracji podlegają **wszystkie szkody**, a mianowicie:

- 1) Szkody osobowe (utrata życia, zdrowia, zdolności do pracy).
- 2) Szkody materialne (szkody w nieruchomościach, ruchomościach, inwentarzu żywym i martwym, zakładach pracy, utrata przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych, rzemieślniczych, straty w zawodach wolnych i t. p.
- 3) Szkody w pretensjach (przymusowe wysiedlenie, bezprawne pozbawienie wolności, przymusowe wykorzystanie pracy).

Miernikiem szkód jest wysokość **roszczeń**, oszacowana w złotych według cen z 31.VIII. 1939 r., co będzie miało znaczenie porównawcze.

Rejestracji podlegają szkody wojenne wszystkich obywateli polskich i przynależnych do narodu polskiego.

Dotychczasowo dokonane rejestracje służyły dla celów statystycznych, ta zaś raz na zawsze ustala wysokość roszczeń odszkodowawczych i będzie podstawą do zaspokojenia tych roszczeń.

Rejestracji dokonuje na terenie m. Białegostoku, jako miejsca zamieszkania poszkodowanego, Zarząd Miejski (Referat Odszkodowań Wojennych) ul. Mickiewicza Nr. 3, pokój Nr. 1 w godzinach urzędowych.

Każdy, kto wypełni obowiązek zarejestrowania swych strat, otrzyma dokument stwierdzający wysokość zgłoszonej pretensji. Każdy, kto uchyla się od obowiązku zarejestrowania tych szkód, działa nie tylko na niekorzyść Państwa, lecz i na własną szkodę, gdyż traci prawo do odszkodowania w jakiegokolwiek postaci ono nastąpi.

**p. o. Prezydent Miasta
(—) KRZEWNIAK**

Druk. Państw. w B-stoku — 1479—870

Ogłoszenie prezydenta Andrzeja Krzewniaka w sprawie zgłaszania szkód wojennych przez mieszkańców Białegostoku.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Zarząd Miejski w Białymstoku 1944–1950, sygn.

POLSKI KOMITET
WYZWOLENIA NARODOWEGO

Lublin, dn. 4.IX.1944 r.

Resort Oświaty

Nr 142-1-9/44

Do

ob. Motoszko Michała, kier. szk. Nr. 1

w Białymstoku

Mianuję Obywatela z dniem 23 sierpnia 1944 r. tymczasowo
wizytatorem szkolnictwa powszechnego w Kuratorium O.S.Białostockiego.

Zechce Obywatel po otrzymaniu niniejszej nominacji zgłosić
się w Kuratorium Okręgu Szkolnego Białostockiego celem objęcia
obowiązków służbowych.

Uposażenie określone zostanie w najbliższym czasie po
wydaniu przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego odpowiednich
zarządzeń.

Za Kierownika Resortu Oświaty

Bronisław Biedowicz

Akt nominacyjny Michała Motoszki na stanowisko tymczasowego wizytatora szkolnictwa powszechnego w Kuratorium Okręgu Szkolnego Białostockiego.

Dokument wystawiony został przez Resort Oświaty Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego w dniu 23 sierpnia 1944 r.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Materiały Michała Motoszki 1903–1980, sygn. 2

28. XII 1944 154

60

23

Marszałka Wydziału Odszkodowań Wojennych
w Białymstoku -

Żukowski Józef
zam. w Białymstoku
przy ul. Antonimukowskiej 23^b 3

Podańce

Żukowski Józef

1. Marmisko i Imię: Żukowski Józef
2. Data i miejsce urodzenia: 10-III-1905 r. m. Starosielec
3. Przynależność Państwa: Polak
4. Miejsce zamieszkania z 1939 r. Białystok Antonimukowska 23^b 3
5. " " " obecnie " " " " " "
6. Zawód: ślusarz P.K.P.
7. Stan rodzinny: żonaty
8. Kiedy powstała szkoda: 26 lipca 1944 r.
9. Miejsce w której powstała szkoda: Białystok Ogrodniczy 66
10. 11. Podczas bombardowania przez Niemców przy chowaniu się do schronu zostaliśmy trafiony kulą karabinową w lewą rękę, co po kuracji lekarskiej zmniejszyło naszą zdolność do pracy o 50% na cały życie. Odpis ocenienia Zakładu Rentgenowskiego za Nr. 9 z dn. 24-12-44r. dołącza:
12. Wysokości szkody wyrządzonego z r. 1939. w pieniądzu obliczani w sensie na sumę 20 000 złotych (dwadzieścia tysięcy ²⁵⁴⁷⁰)
13. Świadkowie: 1. Antoni Kurnicki, tokarz zam. przy ul. Ogrodniczej Nr. 60 w Białymstoku podpis: A. Kurnicki
2. Borkowski Antoni, zam. przy ul. Ogrodniczej Nr. 70 w Białymstoku podpis: A. Borkowski

Żukowski

Białystok
30.12.1944.
Podańce dane stwierdzamy jako prawdziwe
Sekret
Kurnicki

ZARZĄD MIEJSKI W BIAŁYMSTOKU

Wniosek mieszkańca Białegostoku złożony w Zarządzie Miejskim w Białymstoku w sprawie szkód jakie poniósł w czasie wojny.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Zarząd Miejski w Białymstoku 1944-1950, sygn. 88

Działal- ność	Bud. gospodarcze			Bud. fabryczne			Bud. wyl. publicz.			Uwagi
	maszynowe	zabudowane	spalone	maszynowe	zabudowane	spalone	maszynowe	zabudowane	spalone	
Wiel. Szkoła	23	3	4	—	—	—	—	—	—	—
Pracownia	10	68	—	—	—	—	—	—	—	—
Pracownia	43	222	4	9	8	27	186	2	1	—
Pracownia	39	405	1	2	—	7	24	349	1	—
Pracownia	34	321	1	—	—	1	15	295	—	—
Pracownia	17	74	—	—	—	—	—	—	—	—
Pracownia	49	216	7	2	7	30	221	1	9	—
Pracownia	322	829	97	2	31	209	42	800	8	1
Pracownia	476	669	99	43	182	230	134	894	52	6
Pracownia	471	511	225	12	96	264	61	619	30	6
Pracownia	226	469	13	8	45	36	32	369	8	13
Pracownia	108	420	11	7	14	13	19	373	3	20
Pracownia	80	334	—	—	—	1	22	500	—	4
Pracownia	19	200	—	—	—	—	—	—	—	—
Pracownia	26	367	3	5	—	1	494	—	24	—
Pracownia	3	82	2	16	—	2	—	—	—	—
Pracownia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pracownia	30	266	2	—	1	8	31	254	4	—
Razem	1976	5711	466	112	381	795	473	6371	112	166
										40
										422
										413
										71
										23
										239
										297
										166
										29
										39
										7
										43
										30

Szacowane szkody wojenne jakie poniósł Białystok w okresie II wojny światowej.
 Archiwum Państwowe w Białymstoku, Zarząd Miejski w Białymstoku 1944-1950, sy-
 gn. 88

Formularz Nr.1									
Wykaz szkód wojennych, szczegółowy w mieście <i>Białystok</i>									
wojew. wg. skólnika M.O.Nr.									
data									
p.	Właściciel Nazwisko i imię	Ulica	Nr. pol.	Nr. hip.	Kuba- tura w m ²	Rodzaj budynku	Wartość budynku w zł. z 1939 r.	% zni- szcze- nia	Wartość szkód w zł. z 1939 r.
			1	2	3	4	5	6	7
		<i>Kolonia Urzędnicza przy ul. Św. Jankowej</i>	16		1660.30	mieszk.	66000.-	10%	6600.-
			18		3593.70	"	143000.-	10%	14300.-
			18/1		7987.00	"	319000.-	10%	31900.-
			20		1660.30	"	66000.-	10%	6600.-
			22		3581.70	"	143000.-	30%	42900.-
			24		2284.80	"	91000.-	70%	63700.-
			26		1660.30	"	66000.-	10%	6600.-
			28		1660.30	"	66000.-	10%	6600.-
			30	✓	972.40	"	49000.-	70%	34300.-
	<i>Sąd Okręgowy</i>	<i>Mickiewicza 5</i>	5		30491.50	urząd	1220000.-	5%	61000.-
	<i>Izba Skarbowa</i>	<i>"</i>	3		24849.90	"	994000.-	5%	49700.-
	<i>Urząd Wojewódz.</i>	<i>Kilińskiego</i>	1		19440.00	"	970000.-	80%	776000.-
	"	"	1		4752.00	"	150000.-	80%	120000.-
	"	"	1		5760.00	"	220000.-	80%	176000.-
	"	"	1		819.20	mieszk.	16000.-	5%	800.-
	"	"	1		344.00	"	8000.-	5%	400.-
	<i>Seminarium Naucz.</i>	<i>Mickiewicza</i>	2		47775.00	szkoła	1672125.-	80%	1337700.-
	"	"	2		7544.00	mieszk.	180000.-	10%	18000.-
	"	"	2		3360.00	"	68000.-	10%	6800.-
	"	"	2		480.00	"	15000.-	10%	1500.-
	"	"	4		297.60	"	8000.-	10%	800.-
	<i>Do przeniesienia</i>								<i>2762300.-</i>

Szacowane szkody wojenne jakie poniósł Białystok w okresie II wojny światowej.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Zarząd Miejski w Białymstoku 1944-1950, sygn. 73

TAKSA DOROŻKARSKA

obowiązująca na terenie m. Białegostoku od dnia 1. XI. 1947 r.
zatwierdzona przez Miejską Radę Narodową.

1.	Za kurs jazdy w śródmieściu	zł. 150
2.	Za godzinę jazdy w śrudmieściu	300
3.	Ze śródmieścia na cmentarz i z powrotem	350
4.	„ „ do koszar gen. Bema	200
5.	„ „ „ 10 pułku Ułanów	200
6.	„ „ na przedmieście „Wygoda“	200
7.	„ „ do Więzienia	200
8.	„ „ na przedmieście Skorupy	200
9.	„ „ „ „ Słoboda	200
10.	„ „ „ „ Nowe Miasto	250
11.	„ „ do parku Zwierzyniec	150
12.	„ „ i z powrotem	250
13.	„ „ na Dworzec Warszawski	150
14.	„ „ do osady Dojlidy	250
15.	„ „ na przedmieście Białostoczek	200
16.	„ „ „ Wysoki-Stoczek	250
17.	„ „ „ przedm. Antoniuk	200
18.	„ „ do Rzeźni Miejskiej	200
19.	Z dworca Warszawskiego do śródmieścia	150
20.	„ „ „ do koszar gen. Bema	250
21.	„ „ „ „ 10 pułku Ułanów	300
22.	„ „ „ „ Traugutta	200
23.	„ „ „ „ „ na przedmieście „Wygoda“	250
24.	„ „ „ „ do Więzienia	200
25.	„ „ „ „ na przedm. Skorupy	250
26.	„ „ „ „ „ Słoboda	250
27.	„ „ „ „ „ Nowe Miasto	300
28.	„ „ „ „ do parku Zwierzyniec	250
29.	„ „ „ „ „ osady Dojlidy	350
30.	„ „ „ „ na przedm. Białostoczek	200
31.	„ „ „ „ na przedm. Wysoki-Stoczek	200
32.	„ „ „ „ „ Antoniuk	200
33.	„ „ „ „ i ul. Kolejowej do Rzeźni Miejskiej	100

Za jazdę poza obrębem miasta Białegostoku pobiera się opłatę stosownie do umowy z pasażerem.

U w a g i:

1. Ze śródmieścia nazywa się teren objęty starymi granicami miasta.
2. za bagaż normalny nie pobiera się żadnej opłaty,
3. w nocy do cen wyższych dolicza się 50 zł.
4. noc liczy się od godziny 11-tej wieczór do godz. 6-tej rano,
5. przy wyjazdach nie płaci się w ciągu 20 minut, za dłuższy zaś postój za każde 5 minut pobiera się opłatę 10 zł. za 1 godz. 150 zł.
6. opłatę za jazdę do wszystkich miejsc publicznych uiszcza się przed ukończeniem kursu.
7. dorożkarz niezaopatrzony w takse nie ma prawa jazdy po mieście,
8. dorożkarz pobierający ponad takse będzie pozbawiony prawa jazdy,
9. rzeczy pozostawione w dorożce, dorożkarz powinien natychmiast złożyć w najbliższym Komisariacie M. O. w przeciwnym razie podlega karze,
10. Normalny kurs 2 osoby dorosłe i jedno dziecko.

ZARZĄD MIEJSKI

Cennik usług dorożkarskich obowiązujący w Białymstoku w 1947 r.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Zarząd Miejski w Białymstoku 1944–1950, sygn.

K. U. W. Mydwaś III
1919 L. Karty Ewid. 494 Powiat III
 Nr. Listy pob. 102 / 14

WYCIĄG EWIDENCYJNY

1. Nazwisko: SAMITOWSKI
 2. Imiona: MIECZYSLAW 28.7.1919
 3. Miejsce urodzenia: Białystok
 gmina Białystok
 pow. i woj. Białystok
 4. Imiona rodziców + Roman
 ojca MEYNCZYK
 + Maria matki MEYNCZYK
 5. Stan rodzinny: każaler
 6. W razie wypadku zawiadomić: siostrę Janinę *)
Silnowa Schronisko dla R.U. Warszawa
 7. Wzrost: 170 Twarz: 1
 Włosy: 1 Brwi: 1
 Oczy: 1 Nos: 1
 Usta: 1 Broda: 1
 Szczegółowe znaki: 1

8. Język macierzysty: polski
 Narodowość: polska Wyznanie: r. k.
 *) Uwaga: Rubryka 6 wypełnia się tylko w wypadkach, gdy wyciąg jest sporządzony przy poborze przez wojsk. czł. kom. pob.

9. Miejsce zamieszkania (dokładny adres): Białystok ul. Skorupka 21
 10. Wykształcenie cywilne: kl. r. 1938 jedno kl
państw. Liceum Handl. im. Hołownia
Białystok ugot.
 11. Zawód cywilny: praktyk handl. bramy
kolon. gólan. ugot.
 12. Orzeczenie komisji poborowych oraz rewizyjnych:
 Data, nazwa komisji i treść orzeczenia
Kom. Regl. W. L. 3 14.9.1943.
zdolny do s. 17"

S. W. 3569/44

P.S.S./B/D154/70M/11-44*

Kwestionariusz osobowy Mieczysława Samitowskiego urodzonego w Białymstoku w 1919 r., żołnierza walczącego pod Monte Cassino.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Sąd Grodzki w Białymstoku, sygnatura Sp. 239/1948 [4/3370]

POLISH RED CROSS
DELEGATION in GREAT BRITAIN

35 ROLAND GARDENS,
LONDON, S.W.7.
Tel. Fremantle 7522

dnia 23.10.1948r.

Op. Regina Samitowska,
Mysliborz
ul. Armii Polskiej 25

L.dz. 210./P/48.

W odpowiedzi na list Delegatura P.C.K. w Londynie z żalem komunikuje że poszukiwany:

SAMITOWSKI Mieczysław
zginął dnia 12.5.1944r. na polu walki pod Monte Cassino we Włoszech.

W załączeniu przesyłamy odpis zeszytu ewidencyjnego, oraz odpis pisma otrzymanego z Wydziału Metrykalnego.

Z. Jędrzejko
Dział Poszukiwań
Delegatury P.C.K.

/zał.2./

Informacja Polskiego Czerwonego Krzyża delegatury w Wielkiej Brytanii o okolicznościach śmierci Mieczysława Samitowskiego.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Sąd Grodzki w Białymstoku, sygnatura Sp. 23-9/1948 [4/3370]

Białystok, dnia 16.03.1968 r.

Komitet Centralny PZPR
Wydz.Org.- Sektor Sprawozdawczy
W W a r s z a w i e

I n f o r m a c j a

o sytuacji politycznej w województwie białostockim w związku z zajęciami w Warszawie.

Decyzja o zdjęciu "Dziadów" ze sceny Teatru Narodowego, treść nadzwyczajnego zebrania Oddziału Warszawskiego ZLP oraz ekscesy mające miejsce w Warszawie i innych ośrodkach wzbudziły szerokie zainteresowanie członków partii oraz ogółu społeczeństwa.

Wobec stale rosnącego zainteresowania wydarzeniami oraz nasilających się komentarzy, często pozbawionych podstaw, Komitet Wojewódzki podjął działanie w kierunku wyjaśnienia faktycznego stanu rzeczy oraz naświetlenia tła wydarzeń. Z istniejącą sytuacją postanowiono zapoznać wojewódzki i powiatowy aktyw partyjny, szeroki aktyw zakładowy, sekretarzy POP w Białymstoku i miastach powiatowych, pracowników wyższych uczelni, wszystkich nauczycieli aktyw młodzieżowy i organizacji społecznych, sekretarzy RG oraz członków partii przy okazji odbywających się zebrań sprawozdawczo-wyborczych. W miarę narastania sytuacji postanowiono także wyjść do załóg robotniczych, koncentrując uwagę na większe zakłady pracy, wyższe uczelnie oraz środowisko nauczycielskie.

Zgodnie z przyjętym planem działania, w dniu 2 marca br. z przyczynami zdjęcia "Dziadów" oraz treścią nadzwyczajnego zebrania Oddziału Warszawskiego ZLP zapoznano /przy okazji narady poświęconej realizacji

Informacja o wydarzeniach w Warszawie w marcu 1968 r.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku 1948-1990 – informacje o sytuacji politycznej w woj. białostockim w związku z zajęciami w Warszawie, sygn. 1368

Białostockie dożynki 2 września 1973 r.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku 1948–1990, sygn. 370

Białostockie dożynki 2 września 1973 r.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku, 1948–1990, sygn. 370

Białystok, 3.01.1979 r.

KW Białystok

tel. 3
Guch.

Komitet Centralny PZPR
Wydział Organizacyjny
Sektor Informacji
W a r s z a w a

I n f o r m a c j a

o aktualnej sytuacji w województwie

W dniu wczorajszym na terenie całego województwa trwała akcja odśnieżania, w której udział wzięło około 17 tys. osób. Do odśnieżania użyto sprzęt Kółek Rolniczych, PGR, POM, zakładów pracy, wojska oraz indywidualnych rolników. W dniu dzisiejszym do odśnieżania przystępują studenci i uczniowie szkół ponadpodstawowych.

Wszystkie drogi I i II kolejności odśnieżania są przejezdne. Aktualnie cały wysiłek koncentrujemy na oczyszczaniu dróg III kolejności odśnieżania.

Nadal utrzymuje się trudna sytuacja w zaopatrzeniu w węgiel, smary i oleje o niskiej temperaturze zamarzania. Elektrociepłownie pracują na obniżonej temperaturze wyjściowej. Węgiel zamarza, stąd ciągle awarie przy usuwaniu których pracują energetycy oraz wojsko.

Zapasy węgla w województwie są minimalne, *niektóre* zakłady posiadają zapasy tylko na kilka godzin.

Komunikacja PKS i MPK ulega systematycznej poprawie jednakże sytuację utrudnia brak olejów i smarów o niskiej temperaturze zamarzania, a także akumulatorów oraz ogumienia.

PKS funkcjonuje w miarę normalnie, pociągi pasażerskie uruchamiane są w miarę możliwości planowo. Dobrze funkcjonuje komunikacja podmiejska. Wznowiono ruch towarowy, pracują wszystkie górniki rozrządowe. Pociągi z opłatom mają "zielone światło", ale w ciągu ostatnich trzech dni do Białegostoku dotarł tylko jeden pociąg z węglem. W dniu wczorajszym wysłano 415 wagonów węglarek /norma 400/.

Informacja o stanie województwa białostockiego; Białystok z 3 stycznia 1979 r.

Anomalia pogodowe przełomu 1978 i 1979 roku przeszły do historii pod wszystkim mianem „zimy stulecia”.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku 1948–1990, sygn. 813

KW Białystok

Białystok, 15.10.1980 r.

92
40

113

Komitet Centralny PZPR
Wydział Organizacyjny
Sektor Informacji
W a r s z a w a

I n f o r m a c j a

o powstaniu MKZ NSZZ "Solidarność"

W dniu 12 bm. powołano w Białymstoku Międzyzakładowy Komitet Założycielski NSZZ "Solidarność". W zebraniu, które odbyło się w siedzibie Oddziału Wojewódzkiego Stowarzyszenia "PAX", udział wzięło 210 przedstawicieli z 33 zakładów pracy województwa. Zebranie to było kontynuacją spotkania w dn. 7 bm., na którym nie doszło do powołania MKZ z powodu braku jednomyślności w sprawie nowego związku oraz braku przedstawicieli dużych zakładów pracy m.in. BZPB "Fasty", Fabryki Mebli, ZPW im. Sierżana.

MKZ w jawnym głosowaniu wybrał 18 osobowe prezydium, które wyłoniło spośród siebie 4 współprzewodniczących. MKZ zrezygnował z tworzenia uprzednio planowanego samodzielnego związku "Podlasie" i zdecydował się prowadzić swoją działalność w ramach NSZZ "Solidarność" z siedzibą w Gdańsku. Nadmienić należy, że osobą wiodącą na zebraniu założycielskim oraz w organizacji nowego związku na naszym terenie jest oddelegowany przez NSZZ "Solidarność" w Gdańsku redaktor Leszek Sławiński, ~~czł. ZSL~~, zatrudniony w RSW Prasa - ZSL w Warszawie. Jest on także rzecznikiem prasowym białostockiego MKZ.

W trakcie zebrania założycielskiego stwierdzono, że deklaracje do NSZZ "Solidarność" złożyło 4.600 pracowników z 24 zakładów Białostocczyzny, jednocześnie występując ze związków branżowych. Ponadto około 1.400 osób z 9 zakładów pracy podpisało

Powstanie Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność” w Białymstoku.

12 października 1980 r. powstał w Białymstoku Międzyzakładowy Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność”.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku, 1948–1990, sygn. 815

Rozgłośnia PRiTV Białystok
Redakcja Ekonom.-Społ.
Autor: H. Kaszkowiak
Audycja na dzień 4 XI 81 r.
Godz. 17.05-17.15

158

168

REGIONALNY URZĄD KONTROLI
PUBLIKACJI I WIDOWISK W BIAŁYMSTOKU
zezwala na druk, powielenie,
wykonanie i rozpowszechnianie

Nr 158

nakład formot
data 4.11.81 podpis

O sprawach drażliwych

Jeszcze miesiąc, dwa, temu liczne gazety i tygodniki strasyły czytelników o słabszych nerwach - olbrzymimi tytułami ze znakiem zapytania: "Czy grozi nam bezrobocie?". Co operatywniejsi dziennikarze obliczali nawet jakiej to liczby to przewidywane bezrobocie może sięgnąć. Wychodziło im, że od 400 tysięcy do pół miliona osób może bezrobocie dotknąć.

Czytelnicy natomiast o mocniejszych nerwach, tłumaczyli sobie te "strachy" tak: "No wiadomo - trwa dyskusja nad kształtem przyszłej reformy gospodarczej i te alarmistyczne publikacje mają na celu "przestraszenie" reformą co niektórych jej gorliwszych zwolenników..."

Aż wreszcie sam wiceminister Pracy, Płac i Spraw Socjalnych, Kazimierz Górski, w oficjalnym wywiadzie dla Polskiej Agencji Prasowej - stwierdził jednoznacznie: "Nie możemy doprowadzić do bezrobocia". A stwierdzenie to - niby zaprzeczające - w istocie rzeczy dopuszczało możliwość bezrobocia. Z dodatkiem, że rząd będzie się starał bezrobociu zapobiec.

Miał on na myśli oczywiście nie bezrobocie w czystej postaci, lecz tak zwane przemieszczenia pracowników. Przemieszczenia, wyniknąć mogące z konieczności zwolnienia pewnej ilości pracowników z jednego zakładu pracy, przy jednocześnie istniejącym zapotrzebowaniu na siłę roboczą, w innym.

Ale - moim zdaniem - nawet to zjawisko ekonomiczne jest

Ocenzurowany tekst audycji radiowej.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komitet do spraw Radia i Telewizji. Polskie Radio i Telewizja Rozgłośnia w Białymstoku. Teksty Audycji, sygn. 2/354/2008

**ADMINISTRATOR APOSTOLSKI
ARCHIDIECEZJI W BIAŁYMSTOKU**

15-087 Białystok, dnia 15 ³ maja 1981 r.
ul. Kościelna 1, tel. 3-47-14

Szanowny Pan
Stanisław K U D Ł A
Przewodniczący WK FJN
w Białymstoku

Serdecznie dziękuję za przesłane na mój adres
wyrazy jedności i solidarności w powszechnym bólu
z powodu zbrodniczego zamachu na życie Ojca Świę-
tego Jana Pawła II.

Pragnieniem nas wszystkich jest szybki powrót
Papieża do zdrowia i pracy dla dobra Kościoła i
całej ludzkości.

Proszę przyjąć wyrazy szacunku

Edward Kisiel, bp
/ + Dr Edward Kisiel, biskup /
Administrator Apostolski
Archidiecezji w Białymstoku

Podziękowanie księdza biskupa Edwarda Kisiele.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Front Jedności Narodu. Wojewódzki Komitet
w Białymstoku, sygn. 261

T A J N E

P R O T O K O Ł

Egz. poj.

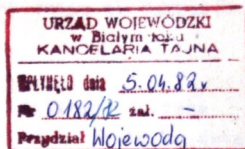
z posiedzenia WKO odbytego w dniu 14 grudnia 1981 roku

Obecni:

1. I-szy Sekretarz KW PZPR - tow. Stefan Zawodziński
2. Przewodniczący WKO - Wojewoda Białostocki - Kazimierz Dunaj
3. Z-ca Przewodniczącego WKO - Szef WSZW - płk Leon Siemionczyk
4. Z-ca Przewodniczącego WKO - Komendant KW MO - płk Sylwester Rogalewski
5. Członek WKO - Wicewojewoda - Leopold Rybakiewicz

Penadte:

1. Wicewojewoda - Zenon Switaj
2. Wicewojewoda - Julian Słarzyński
3. płk Józef Kulikowski
4. ppłk Miłosz
5. Dyrektor Sekretariatu WKO - Witold Stodulko

Porządek dzienny:

1. Sytuacja wynikająca z wprowadzenia stanu wojennego w kraju

- Na wstępie Przewodniczący WKO poinformował zebranych o uchwale KOK Nr 8/81 z dnia 7 grudnia 1981 roku i postanowieniach z niej wynikających. Następnie przedstawił sytuację jaka zaistniała po wprowadzeniu stanu wojennego. Oznajmił również, że polecił dyrektorom wszystkich wydziałów natychmiastowe przeszkolenie swych pracowników w zakresie znajomości przepisów wynikających ze stanu wojennego. Przewodniczący WKO następnie stwierdził że:
 - w wydziałach UW i we wszystkich miastach i gminach województwa wprowadzone stałe dyżury,
 - zabezpieczono biura zawieszonych związków i stowarzyszeń,
 - zabezpieczono pracę w pomieszczeniach UW,
 - czyni się wszystko w celu utrzymania normalnego trybu funkcjonowania wszystkich instytucji, przedsiębiorstw i placówek oraz całości kształtu życia w województwie,
 - podejmowane są przedsięwzięcia mające na celu utrzymanie w województwie ładu, bezpieczeństwa i spokoju oraz stosowania się społeczeństwa do zarządzeń władz,
 - zmilitaryzowane zostały niektóre przedsiębiorstwa i instytucje,
 - wstrzymano wydanie zarządzenia o ograniczeniu ruchu pojazdów mechanicznych ponieważ zakaz sprzedaży benzyny już wpłynął na to ograniczenie,

Protokół z posiedzenia Wojewódzkiego Komitetu Obrony w Białymstoku.

Prezentowany protokół dotyczy posiedzenia, które miało miejsce w Białymstoku 14 grudnia 1981 roku, tj. dzień po wprowadzeniu stanu wojennego

Spis treści

Wstęp	5
1. Białystok w czasach Branickich	7
2. Białystok po III rozbiórze Rzeczypospolitej	9
3. Białystok w Imperium Rosyjskim	12
4. Kampania napoleońska	13
5. Epidemia cholery	14
6. Białystok w Guberni Grodzieńskiej	16
7. Narodziny Ludwika Zamenhofs	17
8. Rozwój białostockiego przemysłu	17
9. Białystok w okresie I wojny światowej	19
10. Białystok w granicach odrodzonej Rzeczypospolitej	20
11. Bolszewicy w Białymstoku	27
12. Wizyty Józefa Piłsudskiego w Białymstoku	31
13. Stolica województwa	33
14. Wrzesień 1939 roku w Białymstoku	37
15. Okupacja sowiecka 1939–1941	39
16. Okupacja niemiecka 1941–1944	41
17. Starty wojenne Białegostoku	44
18. Zmiany demograficzne w powojennym Białymstoku	46
19. Wydarzenia marca 1968 r. i grudnia 1970	52
20. Białostockie przyspieszenie	55
21. Nadciągający kryzys	57
22. Powstanie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”	58

23. Wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981	60
24. Próby reform odgórnych. Działania władz miejskich	61
25. Dni Kultury Chrześcijańskiej	63
26. Białystok w latach osiemdziesiątych	64
27. Życie codzienne	68
28. Obrady i konsekwencje Okrągłego Stołu	70
29. Białystok w demokratycznej Rzeczypospolitej	72
Wybrane publikacje	74